

HONISMERÉ 375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIX. ÉVFOLYAM



HONISMERET

XXIX. évfolyam • 4. szám
2001. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik
a Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma a Nemzeti
Kulturális Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 840 Ft,
fél évre 420 Ft,
az egyes számok ára 200 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: acsai@hnm.hu

Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

Készült a CERBERUS KFT.
nyomdájában
1066 Budapest, Lovag u. 14.
Telefon/Fax: 331-3042
Felelős vezető: Schmidt Gábor
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Bacsa Gábor dr. hadtudomány kandidátusa,
Nagykanizsa
- Balassa Iván dr. néprajzkutató, Budapest
- Balogh Mihály könyvtáros-tanár, Budapest
- Beke György író, Budapest
- Csontos Jánosné iskolaigazgató, Izsófalva
- Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
- Gazda József ny. tanár, Kovászna
- Halász Péter főmunkatárs, Budapest
- Horváth József dr. tanár, Csurgó
- Huszár János ny. vezető szakfelügyelő, Pápa
- Járolí József dr. levéltáros, Bonyhád
- Karacs Zsigmond történész, Budapest
- Kolta László dr. főiskolai docens, Bonyhád
- Kovács Jenő dr. ny. csoportvezető, Szombathely
- Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
- Krisztián Béla dr. egyetemi docens, Pécs
- Lovas Lajos középiskolai tanár, Mezőtúr
- Méri Edina néprajzkutató, Sopron
- Miklós Péter egyetemi hallgató, Újszentiván
- Molnár György népművelő, Hajdúböszörmény
- Molnárné Szikszai Klára ny. tanár, Jászapáti
- Péterné Fehér Mária levéltáros, Kecskemét
- Róbert Péter tanár, Budapest
- Romsics Imre etnográfus, múzeumigazgató,
Kalocsa
- Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
- Silling István dr. egyetemi docens, Szabadka
- Sylvester Lajos főmunkatárs, Sepsiszentgyörgy
- Török József dr. egyháztörténész, Budapest
- Udvarhelyi Olivér dr. ügyvéd, Veszprém
- Vörös Attila CSEMADOK titkár, Rimaszombat

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik lemondtak tiszteletdíjukról.

*A címlapon a magyar Szentkorona, a hátsó borítón a
soproni Központi Bányászati Múzeum kiállításának egyik
tárlója látható.*

TARTALOM

A keresztény tanítás tükröződése a Szent István-i befogadó eszmrendszerben (Török József)	3
--	---

ÉVFORDULÓK

Az ezeréves Kalocsa (Romsics Imre).....	10
Száz esztendeje született Ordass Lajos püspök (Kolta László)	25
Porgány község és a hármás határpont (Dr. Bacsa Gábor)	28
Helyi értékeink – Tótkomlós (fotópályázat)	35

ISKOLA ÉS HONISMERET

Végh József: A középiskolai táj- és népkutatás módszere I.	36
Honismeret az alsó fokú tantervekben az Eötvös-féle népkolai törvénytől az 1948-as államisításig (Balogh Mihály)	39
A honismeret tanításának gyakorlata az izsófalvi Izsó Miklós Általános Iskolában (Csontos Jánosné)	46
Pályázat az Olvasása Éve alkalmából	48

HAGYOMÁNY

A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés Mezőtúron (Lovas Lajos)	49
A pápai huszárok a két világháború között (Huszár János).....	53
Cserkészek a bukovinai székelyeknél. 1934. (Sylvester Lajos).....	61
Az erdélyi magyar tudomány jelenéről és jövőjéről, a Bolyai Tudományegyetemről. Dr. Jakó Zsigmond kolozsvári történészprofesszorral beszélget Sebestyén Kálmán	71

SORSKÉRDÉSEK

Erdély, 1940. szeptember, október... (Kovács Jenő)	75
--	----

A HONISMERET FORRÁSAI

A kárpátaljai református egyházközösségek klenódiumainak számbavétele (Balassa Iván)	79
--	----

TERMÉS

Erőss Sándor, Teleki László egykori nevelője (Dr. Horváth József).....	83
Kecskeméti nemes hölgy a bécsi Burgban. Erzsébet királyné és Ferenczy Ida (Péterné Fehér Mária).....	85
Belényes és a görög katolikus gimnázium (Karacs Zsigmond)	89
Karácsonyi János munkássága (Járolti József)	92

KRÓNIKA

A könyves nemzet mindenese, Püski Sándor 90 éves (<i>Beke György</i>).....	95
A soproni Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása (<i>Méri Edina</i>)	97
Jubileumi kiállítás Jászapáti katolikus nagytemplomában (<i>Molnárné Szikszai Klára</i>).....	99
Hírek a felvidéki Gömörből (<i>Vörös Attila</i>).....	102
A dardzsilingi Kőrösi Csoma Sándor emlékmű 17. emléktáblája (<i>Dr. Krisztián Béla</i>)	104
A hajdúböszörményi Népzenebarátok Klubja (<i>Molnár György</i>)	105

KÖNYVESPOLC

Túrkeve földje és népe I-III. (<i>Halász Péter</i>)	106
Tiszasziget története (<i>Miklós Péter</i>)	107
Aniszi Kálmán: Magyar sorskérdések Erdélyben (<i>Udvarhelyi Olivér</i>).....	108
Szentkatolnai Bálint Benedek (<i>Gazda József</i>).....	110
Mezőtúri oklevelek 1219–1425. (<i>Csorba Csaba</i>).....	110
Szalontay Judit: Csornai menyecskekendők (<i>Silling István</i>)	111
Csíki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon (<i>Róbert Péter</i>)	112
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	113

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé teszi a megjelenést, ha a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelentetést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldi el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

A keresztény tanítás tükröződése a Szent István-i befogadó eszmerendszerben

A tudomány létformája, hogy kutatási módszerei állandóan fejlődnek, az ismeretanyag egyre gyarapodik. Ám ezzel ellentétben elmondható az is, hogy a tudomány bizonyos területein lehet olyan megállapításokat tenni, amelyek hosszútávon érvényesek. A keresztény tanítás tükröződésének vizsgálata a Szent István-i befogadó eszmerendszerben – figyelembe véve a tudomány állandóan fejlődő jellegét – biztos alapokon áll azért, mert amint a Szent István-i államalapítás és egyházszervezés kiállta az idő évezredes próbáját, úgy ez kétszeresen elmondható a keresztény eszmerendszerről.

Az a keresztény hatás, amit leggyakrabban Szent István személyével kapcsolatban emleget a történetírás, lényegesen előbb kezdődött és sokkal többirányú volt, mintsem gondolná az ember. A magyarság, amíg a Kárpát-medencébe eljutott, hosszú utat tett meg, amikor pedig ide érkezett, nem lakatlan, teljesen üres térséget talált, hanem olyant, amely a kereszténységet már hosszú idő óta ismerte, még ha az esetenkénti folyamatosságot csak nagyfokú óvatossággal lehet is föltételezni. Sokkal több összetevő adja a magyar nép megtérésének a kezdeteit, mint ahogy azt a túlzott egyszerűsítés sugallja.

Amikor Szent István keresztény eszmeisége a vizsgálat tárgya, szükséges utalni két alapvető műre, az 1938-ban napvilágot látott Szent István Emlékkönyv három monumentális kötetére, aminek 50 év múltán egy rövidített reprint változatát a Szent István Társulat kiadott, illetve Györffy György 1977-ben megjelent monográfiára: István király élete és műve. Györffy György a Szent Istvánra vonatkozó kutatásokat megújította. Az ő alapvető műve, segít hogy a Szent István-i eszmerendszer a maga teljességében legyen a vizsgálat tárgya.

Miként lehet ezt megtenni? A történelem akkori szereplőinek segítségével. Kik voltak Szent István munkatársai? Honnan jöttek azok az idegenek, akár harcosok, akár egyháziak, akik egyrészt segítették Szent Istvánt a politikai hatalom megszilárdításában, másrészt előmozdították nemcsak a magyar nép kereszténnyé válását, a kereszténység átvételét – ami évtizedekkel hamarabb már elkezdődött –, hanem lehetővé tették azt is, hogy Szent István gondolatai – munkatárs közbejöttével – oly módon rögződjenek az Intelmek című írásműben, amelyről azt lehet mondani, hogy Magyarországon az első államelméleti mű. Ha azonban, az Intelmek csak államelméleti mű, akkor avitt történelmi emlék, ám abban – az államelméleti mű mellett – lényegesen több rejtezik. Nem tudni pontosan, hogy 1018 és 1031 között, mely esztendőben véglegesült pontos címén az erkölcsitanító könyvecske, de az biztos, hogy István király és munkatársai készítették, s főként nem tudjuk ki az a névtelen egyházi férfiú, aki a király gondolatait ragyogó nyelvi köntösbe öltöztette, hosszú időn keresztül elmélkedtek róla. Aki azonban a végleges formába öntötte, bár világot látott pap vagy szerzetes, komoly filozófiai-teológiai, állam- és társadalomelméleti jártassággal rendelkezett. A személyes hangvételű bevezető után a király maga sorolja föl a tíz kifejtendő témát. Melyek ezek? A katolikus hit megőrzésének fontossága, az egyház helyzetének megszilárdítása, a főpapok tisztelete, a főemberek, a katonák megbecsülése, kiméletelesség és elfogulatlan ítélkezés, a vendégek marasztalása és ellátása, a tanács fontossága, a gyermekek engedelmessége, a rendszeres imádság, és jószág, irgalmasság, valamint a többi erény. A VI. fejezet legtöbbit idézett része: „...a jövevényeket jóakarattal gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.” Az államelméleti mű utolsó mondata méltó zárása, egybefoglalása a királyi intelmeknek: „mindaz, amit főntebb vázoltunk együttesen alkotja a királyi koronát és ezek nélkül sem itt nem uralkodhat senki és az örök királyságba sem juthat el”.

Ennek a jelképes királyi koronának része az idegenek befogadása is. Vajon mindez csak a katonákra, a vitézekre, a hadakozókra vonatkozik, meg az egyháziakra, vagy pedig sokkal általánosabb értelmű? A kereszténység gyökereinél kell kezdeni a vizsgálódást, mégpedig az Ószövetség idején, hiszen az idegenek ott szerepelnek Izrael történetében. Amikor kialakult a választott nép, rögtön megfigyelhető az örök kísértés a bezárkózásra, az idegenek kirekeszté-



sére, arra, hogy csak a saját fajjal alkossanak közösséget. Izrael arra emlékezik, hogy ő is volt idegen, ezért át tudja törni az eszmei korlátokat, vagyis az elkülönülés vágyát. Izrael történelme kezdetén, az egyiptomi számkivetettség idején megélte, hogy mit jelent idegennek, s mit jelent számkivetettnek lenni a puszta vándorlás során, aztán az Igéreték földjére megérkezni idegenként és ott otthon teremtteni. Ugyanakkor ez a szellemi folyamat ellentétes azzal, ami Izraelnek a legfőbb feladata: a monoteista eszmerendszer megőrzése. Elég a prófétákra gondolni, akik Izraelt állandóan figyelmeztetik erre a kötelességére, mert e feladat teljesítését állandóan fenyegeti az idegenekkel való barátkozás, az idegen népelemek befogadása, a velük való keveredés. Ugyanakkor a próféták arról is szólnak, hogy miként lehet megőrizni az egyistenhitet. Ezt az egészen szellemi, ábrázolhatatlan, szinte kifejezhetetlen Istenbe vetett hitet különösen nehéz volt megőrizni akkor, amikor a környező népek olyan istenekkel rendelkeztek, akiket lehetett imádni a legteljesebben antropomorf módon, mint például az aranyborjú esetében. Izrael népe ezt a felszültséget folyamatosan megélte: az egyistenhitet úgy kellett megőrizni, hogy közben kialakítsanak az idegenekkel bizonyos barátságot és együttműködést.

Mindezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a kereszténység első évezredében az ó- és az újszövetségi könyvek recepciója változott. Az első századokban, kb. a VI–VII. századig az újszövetségi könyvek uralták a kereszténység közgondolkodását. Az ószövetségi könyvek és az azokban található eszmék, mint előképek, gyökerek szerepeltek. A kereszténység ellenállt annak a kísértésnek, hogy az Ószövetséget megtagadja. Voltak ugyanis olyan eretnokségek, amelyek az Ószövetség teljes elvetését javasolták, de ezeket a kereszténység az első hat évszázad során kivetette magából. Létezik azonban egy fordulópontra akkortól kezdve, amikor a kereszténység már világosan kettétagolódtott, de még ketté nem szakadt. Azzal a bizánci, görög nyelvű kereszténységgel találta magát szembe a nyugati kereszténység, amely a népvándorlás során érkezett új népek által átalakított Nyugat-Európában rendezkedett be és a közös gondolkodási nyelve a latin lett. Ebben a latin környezetben egy dinasztia-váltás – a Meroving uralkodóház letűnte és a Karoling uralkodóház fölbukkanása – után történt meg a Szentírás törvényeivel kapcsolatban az a változás, amelyre érdemes magyar szempontból odafigyelni. Nagy Károly birodalmában az ószövetségi könyvek fölértékelődtek. A Karoling kori szerzők a ószövetségi könyveket statisztikailag kimutathatóan ugyanolyan, ha nem jobb mértékben idézik, mint az újszövetségi könyveket. A politikai berendezkedések, állami intézmények ugyanis Nyugaton nem az ókori birodalom folytatásai mint Keleten, hiszen a keleti Bizánci Császárság, mondhatni a Római Birodalom folytatása, nem vallási, hanem politikai a berendezkedés szintjén. Nyugaton a Karoling dinasztíának ki kellett találnia az új politikai berendezkedést, amiben az ószövetségi eszmék segítettek is, elsősorban mindaz, ami az Ószövetségben a királyságra vonatkozik. Az ószövetségi királyság intézménye jelentős hatással volt a Karoling kori törvényhozásra. Némileg korábban, a toledói vizigótok az ószövetségi minták alapján megalkották a királlyá kenés rítusát. A fölszentelt királyt krizmával kenték föl ószövetségi mintára, és így a hatalmát egyszerre származtatták Istentől és egyszerre relativizálták Isten parancsainak tükrében. Mindez törvényekben is lecsapódott a folyamatos jogalkotások során, amint erről a Karoling-birodalom helyi zsinatai tanúskodnak. Ezek a törvénygyűjtemények majd eljutnak ide hozzánk is a X. század második felétől kezdve és a XI. század első évtizedeiben. Ez a Karoling kori törvénykezés hatott Szent István két törvénykönyvére. A Karolingok átvették és liturgikusan továbbfejlesztették, utána elterjesztették a királlyá kenést, illetve koronázást.

Nagy Ottó császárrá koronázása 962. február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén történt a római Szent Péter Bazilikában és 38 évvel később ment végbe Szent István királlyá koronázása 1000. december 25-én. Ezekben a hajszálgyökereken keresztül érkezett az a keresztény eszmerendszer ide, Szent István udvarába, amellyel megjelennek az Intelmekben. Az Újszövetségben – noha a Karoling-birodalomban az ószövetségi könyvek fölértékelődtek, de nem fedték el az Újszövetség tanítását – még inkább elmélyült az idegen állapot megértése és az, hogy a keresztényeknek itt, lenn nincs maradandó lakásuk. „A rókának odúja van, a madárnak fészke, az Ember Fiának nincs hová lehajtania fejét” – ennek az egyetlen mondatnak az elhangzása a latin nyelvű liturgiában és a kifejtése olyan mozzanat, amely segítette Istvánt, illetve munkatársait abban, hogy olyan befogadó, tágasságos mondatot fogalmazzanak meg az Intelmekben, amely képes volt az eszmét is átvinni a politikai gyakorlatba és hosszútávon biztosítani a magyarság jövőjét. A keresztények zarándokok ezen a Földön. A zarándoklat e világban folyamatosan tart és ennek a zarándok-mivoltának a tudatosítása, állandó jelenléte a kialakuló magyar keresztény társadalomban szintén segített abban, hogy Szent István és munkatársai a magyar nép alapjogainak legteljesebb tiszteletben tartásával tudjon megértést tanúsítani a vándorlás során a magyarokhoz csatlakozott néptörödékek felé. Az az etnikai kép, amely fogadta a magyarokat – az itt élő néptörödékek részéről – a Kárpát-medencében, másrészt az, amelyekkel a magyarok ide érkeztek, szükségessé tette, hogy ez a befogadásra kész eszmeiség mindvégig jelen legyen és törvényes szinten is megfogalmazódjon. Amennyiben az Intelmek mindössze az első magyar politikaelméleti mű, azt mondhatjuk, hogy, az utilitás, a hasznosság érvényesült. Ez az utilitás azonban nem egyetlen alkalomra szól és nem egyetlen uralkodó egyeduralkodójának biztosítására szolgált, hanem rendelkezett



Szent István király talán legjobb állapotban megmaradt középkori ábrázolása a nagyszebeni gótikus püspöki székesegyház (XIV–XVI. századi) szentélyének északi falára festett monumentális Kálvária-freskó bal széléről. Készítette Rozsnyai János, 1445. (Horváth Zoltán felvétele)



Szent István szobra Székesfehérváron. (Gelencsér Ferenc felvétele)

egy keresztény szellemiségű dimenzióval is, ami áhagyományozódott a következő századokra.

A XIII. században kritikus szakaszhoz érkezett el a magyarság, amely a megsemmisülés felé is vezethetett volna. A kunok betelepedésének ideje ez, és elmondhatjuk, hogy Szent István befogadó eszmerendszere a kunok esetében kétszeresen tudott érvényesülni. A tatárjárás előtti drámai esemény: a Kötöny legyilkolása miatt déli irányba vonuló kunok pusztítása elővételezte a tatárjárást. Az tény, hogy ezek utána egy-két évtizeddel a kunokat a magyarok pogányként be tudták fogadni, lehetetlen lett volna Szent István befogadó eszméjének továbbélése nélkül. Időben ezt megelőzően már volt a kunoknak milkói térítő püspöksége a Havasalföldön, amely 1228-tól 1241-ig, mindössze 13 éven át létezett, és ahol 60 dominikánus szerzetes lett ez idő alatt vértanú. A milkói püspökséget Róbert esztergomi érsek és a magyar király, II. András irányításával szervezték meg. Ez a püspökség bizonyítja azt, hogy még a befogadó eszmerendszer körébe tartozó intézményt is tudtak szervezni. Nem az alapítókön múlt, hogy 1241-ben a térítésnek a tatárjárás első hulláma következtében vége szakadt. A kunok betelepése után a magyarság az ő jelenlétükkel igen komoly erőpróbának lett kitéve. Amikor a kun törvények 1279-ben megfogalmazódtak, akkor az, ennek a Szent István-i eszmerendszernek a birtokában történt és nem a konkrét, negatív, mindennapi történelmi tapasztalatok alapján, hiszen a kunok megtérése nem egyik napról a másikra ment végbe. Meg kell még említeni a jászokat, akiknek a betelepülése szintén hozzájárult ahhoz, hogy ez a Szent István-i befogadó eszme a maga ószövetségi és újszövetségi gyökereivel újra tudjon érvényesülni. A jászok, illetve elődeik, az alánok a IX. századtól kezdve ismerték a kereszténységet, de a XIV. századi jász temetők sírleletei fele-fele arányban tanúskodnak keresztény és pogány hitről, ami azt jelenti, hogy még a XIV. században is a keresztény magyar királyság olyan türelmet tanúsított a félig keresztény, félig pogány népelemek iránt, amely minden bizonnyal párját ritkító.

Az 1054-es év a kereszténység keleti és nyugati részre szakadásának hivatalos dátuma. Igaz, hogy a kereszténység csak akkor vett tudomást a kettészakadásról, amikor a IV. kereszties hadjárat 1204-ben nem a Szentföldet foglalta vissza, hanem Konstantinápolyt foglalta el. De még ezek után is, – itt a Kárpát-medencében – a keleti és a nyugati kereszténység szembenállása nem volt olyan döntő és végleges, és főként nem volt olyan gyűlölettel teljes, mint ahogy azt föltételezik. A XV. századból egyetlen példa elegendő. A délvidéki Kevéről a rácok föltelepedtek az ország szívébe, megalapítva a mai Ráckevét. Az ortodox szerbek, akik odaérkeztek, otthont teremtettek maguknak a XV. század kellős közepén. Tehát a Szent István-i befogadó eszme, amely meghatározta az ország történelmét még a XV. században is érvényesülni tudott.

A hazai történetírás azt, ami 1686-ot követte, nem eléggé értékeli. Amikor a magyarság lélekszámban az 1526-oshoz viszonyítva 150 évvel később nagyjából felére csökkent, akkor érthető, hogy telepésekre volt szüksége az országnak. A nagymértékű betelepítések elkezdődtek, megindult a barokk újjáépítés, ami valójában egy második honfoglalás és második honalapítás. (Karácsonyi János történész élt ezzel a fogalom párosítással, aki hangsúlyozta, hogy ha a honfoglalást nem követi honalapítás, akkor ma nem lennénk itt.) A XVII. század végén Buda visszavételével nemcsak a hódoltság szűnt meg, hanem elkezdődött egy második honalapítás, amelyben tekintélyes számban vettek részt idegenek, telepések, akik bizony nyelvünkben, származásunkban, szokásainkban tényleg messziről jött idegenek voltak. És mégis otthonra találtak a keresztény eszmerendszeren belül, s mialatt magyarrá lettek, magyarnak tudták magukat, napjainkig megőrizték nyelvüket. Érdemes hangsúlyozni, hogy mindez nem történhetett volna meg, ha a barokk korban a Regnum Marianum, a Szent István-i állam-eszme nem elevenedik föl. A XVIII. században a prédikációkban, a vallásos irodalomban és még számos módon újra jelentkezett a Szent István-i befogadó eszmerendszer amely lehetővé tette, hogy az a sokfelől jött idegen saját örökségének, értékeinek megtagadása nélkül a magyarsággal egybetartozónak érezze magát. A XVII. századi Pesten több volt az idegen nyelvű, mint ahányan a magyart beszélték, mégis ez lett a magyarság szellemi életének központja, s fővárosa.

A harmadik évezred első esztendejében, Szent István befogadó eszmerendszerének keresztény gyökereit kutatva a történelem arra tanít, hogy a magyarság ezer esztendejét végigkísérte a keresztény eszme valóságba átültetése – egészen a második világháború lengyel és a napjainkban lezajlott délszláv háború soknemzetiségű menekültjeinek befogadásáig. A történet-tudomány és a honismeret – bibliai képpel élve – olyan, mint a Noé bárkájába csőrében olajággal visszatérő galamb, amely a befogadáson keresztül nemzetek, népek közötti békességet hirdet.

Dr. Török József

Irodalom: *Ács Zoltán:* Nemzetiséget a történelmi Magyarországon. Bp., 1996. – *Herczeg Ferenc:* Német nemzetiségi kérdés. Bp., 1902. – *Riché, Pierre:* La Bible la ne plitique dans le hunt Moyen Age. Paris, 1984. – *Szűcs Jenő:* Az Intelmek, mint az első magyar államelméleti mű. Bp., 1988.



ÉVFORDULÓK

Az ezeréves Kalocsa

A Kalocsai Sárköz településeinek környezetét és életét minden időben a Duna befolyásolta. A terület alig lejt, ami meghatározza a felszíni és a felszín alatti vizek mozgását. A szárazulatokat keresztül-kasul hálózták a posványok, rétek, palék, fokok és erek, az ártér legmélyebb részén pedig egy nagy tó, a Vörös-mocsár terült el. A Vörös-mocsár, más nevén az Órjeg az ó-holocénban egy kifejlett Duna meder, melynek a honfoglalás idején is erős folyása volt, így a mai Duna mederrel együtt szigetként fogta közre a Kalocsai Sárközt. Geomorfológiai szempontból a Kalocsai Sárköz és a Tolna megyei Sárköz teljesen egyforma. A XIX. századot megelőzően mindkét területet egyszerűen Sárköznek nevezték. A Duna ó-holocén ága és a dunántúli Sárvíz közrefogta területet nevezzük Sárköznek. A társadalmi és gazdasági fejlődéssel párhuzamosan erősödött a Duna mai medrének elválasztó szerepe, ezért a XIX. század végétől jelzővel különítik el a valamikori egységes, kettévált Sárközt.

Kalocsa ebből a vízivilágból kiemelkedő, észak-déli irányú árvízmentes kiemelkedésre, úgynevezett göröndre települt. A Kalocsai Sárköz központját szoros gyűrűbe zárta a Vajas-fok, a Kígyós-ér és a Csilás-palé. A város a Kalocsai terasz magas és alacsony árterének találkozásánál fekszik. Különös természeti meghatározottsága a területnek, hogy a Dunától távolabbra eső részek tartoznak az alacsony ártérhez. Az egész felszínt öntésiszap fedi. Ennek nyugati része annyira fiatal, hogy még talaj sem tudott rajta kifejlődni. Az öntésiszap alatt vastag folyóvízi homokréteg található. A Szőlőkben és Homokgyőrnél nem borította el a homokot az öntésiszap, a szél kisebb-nagyobb buckákat emelt. Ezek voltak a város szőlőskertjei. Ugyanilyen homokdomb (tanúhegy) a város szomszédságában emelkedő, a Kalocsai Sárköz legmagasabb pontja a *Halomi-högy* (106 méter).

Kalocsa évszázadai

Már a neolitikum embere megtelepedett a Kalocsai Sárközben, hiszen a természeti környezet kedvező életkörülményeket nyújtott. A fajszi Kovácsalom és Garadomb neolitikus, a hajósi Hildpuszta bronzkori leletei, Dusnok és Fajsz szarmata települései, a dunapataji Bődpusztá szkír aranyleletei, a homokmégnyi Halomszállás avar- és honfoglalás-kori temetője, valamint Homokmég X. századi sírjai jelzik, hogy az ember folyamatosan lakja és éli a tájat. Kalocsa belterületén lakó népesség első emlékeként kelta leletek kerültek elő a Huber-ház pincéjének átalakítása során. Ettől az időtől, vagyis az időszámítás kezdetétől folyamatos a város mai területének lakottsága.

A honfoglalás után a Kalocsai Sárköz a központi törzs, Árpád családjának szállásterületéhez tartozott, bizonyítják ezt Solt, Szentkirály, Fajsz és Szentistván helyneveink. A központi



törzshöz tartozhattak azok a családok, akiknek emlékét Kalocsa, Hillye, Bátya és Pataj helye-
veink őrizték meg. A Kalocsai Sárköz fontosságát és fejedelmi központ jellegét mutatják a
honfoglaló magyarok által letelepített keleti szláv eredetű és a normann varég segédesapatok,
melyeknek emlékeit Orosz pusztá és Varajt helynevek hagyományozták ránk. A Hartvik le-
genda időbeosztásából számítva 1001-re tehető Kalocsa első említése – *prov-s in 10 partibus*
episcopatus, ... cognoscens, ... dux ... Asscrici religionem ... ei ... Colocensis episcopatus dignitatem
obtulit. Nevét az őtörök eredetű, maradék jelentésű *Kolocha* (1273) személynévből kapta ma-
gyar névadással.

Kalocsa valószínűleg az Árpádok egyik korai családi központja volt. Stratégiai fontosságát,
korábbi lakottságát és talán erődítetttségét mutatja, hogy az államalapító Szent István kirá-
lyunk az elsők között alapította meg püspökségét. Első püspökévé a pécsváradi apátot,
Asztrikot nevezte ki, aki a koronát hozta Rómából. Sebestyén esztergomi érsek 1005 körüli
megvakulásakor Asztrik foglalta el az érseki széket, majd Sebestyén felgyógyulása után érse-
ki palliummal tért vissza Kalocsára. Asztrik az egyházépítés mellett 1010 táján főszékesegy-
házat épített. Az Árpádok szállásterületének délkeleti szögletében lévő Kalocsa lett a római
katolikus vallás déli és a keleti irányú terjesztésének központja.

Fölvetődik a kérdés. Kalocsa volt-e a Sárköz központja az államalapítás idején? Esetleg
máshol kell keresnünk a központot? A régészeti feltárások alapján egyértelmű választ nem
adhatunk a feltett kérdésekre. Nem adhatunk választ azért, mert Kalocsa árvízmentes
göröndje beépült, tervszerű ásátás sosem volt, a leletmentések – ha a város egyáltalán lehető-
vé tette azokat – nem adnak elegendő információt. Felvetődik ezért a gyanú, hogy nem lehet-
ne-e a közeli Halomban keresnünk egy fejedelmi központot? A Kalocsától 6 km-re keletre
emelkedő homokbucka a Kalocsai Sárköz legmagasabb pontja, ahonnan belátható a környező
ártéri táj. Ezen a kiemelkedésen tárták föl azokat a honfoglalás-kori sírokat, melyekből előke-
rült az eddig egyetlen rovásírásos emlékünknél. Ezen katonai telepnek a szerves folytatása lehet
az a királyi udvarház (curtis), melyet I. Béla adományozott 1061-ben a szekszárdi apátságnak?
Lehetetlen volna, hogy a királyi udvarházhoz legközelebb eső azon árvízmentes göröndöt je-
lölje ki Szent István király a kalocsai érsekség központjául, melyet hajóval is meg lehetett kö-
zelíteni? A halomi királyi udvarházhoz legközelebb eső ilyen kiemelkedés a mai Kalocsa. A
főszékesegyház 50 méterre tudták megközelíteni a dunai hajók a Vajas és a Csilás-palé vizén
keresztül. Praktikusnak látszik ez az elképzelés, hiszen egy egyházi központ hatalmas méretű
építkezéseinek nyersanyagszükségletét csak vízi úton lehetett biztosítani ezen a mocsaras,
vízjárta tájon.

Szent László király a XI. század végén egyesítette a Bácsba áthelyezett szerémi görög püs-
pökséget a kalocsai latin érsekséggel. 1093-tól rövid ideig Bácsban székeltek az érsek, s ettől az
időtől kezdődően a XX. század közepéig kalocsa-bácsi érseknek nevezték magukat. A kalo-
csai egyházmegye területéhez tartozott az erdélyi, csanádi, nagyvárad, zágrábi és a
szerémségi püspökség. 1219-ben Csák Ugrin királyi kancellár foglalta el az érseki széket, ettől
kezdve többnyire Kalocsa érsekei töltötték be a kancellári tisztséget. Csák Ugrin 1230 előtt
építette a Szent Pál tiszteletére szentelt nagyobbik kalocsai egyházat. 1233-ban az érsekség 1
tömény (10 000) sókockát tarthatott meg a királyi sóból. Szabályos kanonoki testülettel ren-
delkező káptalanjában tüzesvas-próbákat tartottak. Ugrin érsek 1241-ben elesett a tatárok el-
leni muhi csatában, s az egyházmegye is súlyos károkat szenvedett. 1311-ben Károly Róbert
megerősítette az érsekség népeinek mentességét a királyi adók és bírások alól.

Az Árpád-korban a Kalocsai Sárköz Fejér vármegyéhez tartozott. Birtokviszonyairól kevés
az adatunk, de föltételezhető, hogy a kalocsai érsek és a káptalan a legnagyobb birtokos. I. Bé-
la 1061-ben két hatalmas uradalmat – Halom és Bátya – adományozott a szekszárdi apátsá-
gnak, köztük a halomi királyi udvarhelyet is. Kalocsa mai közigazgatási területén belül voltak
ebben az időben Varsád és Péter falvak. A szomszédos Halomot csak réven keresztül lehetett
megközelíteni, erre haladt a Nagysáron (Őrjeg) átvezető Nagy-út. Kalocsa már ekkor vásár-
helynek számított.

Janki László érsek 1318-ban Kalocsára hívta össze a nemzeti zsinatot. A püspökök egysé-
gesen, kiközösítéssel léptek fel az egyház jogainak megsértői ellen, egyúttal országgyűlés össze-
hívását követelték a királytól sérelmeik orvoslására. Kalocsán közösítették ki az egyházi bir-
tokokat fosztogató Csák Mátét. A kalocsai tiltakozás ellenére ebben az időszakban vált a város

modern értelemben vett erősített helyé. Az 1337–1342 között üresen hagyott érseki szék birtokainak jövedelméből építette ki Károly Róbert az érseki várkastélyt is magába foglaló kalocsai várat, védekezésül az újabb tatár betörések ellen. Franklói István (1367–1382) vagy Helfenstein Lajos (1383–1391) érseksége alatt gótikus stílusjegyekkel építették újjá a román stílusú főszékesegyházat. Zsigmond király 1405. évi dekrétuma értelmében a várost tömésfállal vették körül. A XV. század közepén egyre jobban terjedő huszitizmus visszaszorítására Szekcsői Herceg Rafael érsek (1450–1456) Kapisztrán Jánost hívta segítségül, aki intelmeivel ismételten fellendítette a hitéletet. A kalocsai érsekség egyik legnagyobb alakja volt Várdai István érsek (1457–1471), Mátyás király bizalmasa. A király szolgálataiért jutalmul a kalocsai vár, az egyesített Solti és Hontokai nemesi szék, valamint Bács megye örökös főispánjának nevezte ki. Királyi kancellárként végzett diplomáciai szolgálataiért Mátyás király bíbornoki kapcsolatot kért a pápától, melyet Kalocsa első bíboros érseke – halála miatt – már nem vehetett át. Várdai István kiváló katona is volt, aki sikeresen vette fel a harcot a birtokait délről veszélyeztető törökkel.

Utódai már a török elleni védekezésre fordították erejüket, fokozatosan erősítették Kalocsa, Bács és Pétervárad végvárait. Közülük is kiemelkedett Mátyás király bizalmasa, a humanista gondolkodású Várady Péter (1481–1501). Utóda Frangepán Gergely (1503–1520) távol maradt a politikától, mégis sikeresen harcolt a török ellen. Érseksége alatt hirdetett a pápa kereszties hadjáratot, melyhez a Kalocsai Sárközből is tömegesen csatlakozott a nép. A Dózsa-féle parasztfelkelés idején a bodroghemeyei lázadás Kalocsáról indult ki, melyet a fajszi prediális nemes, Nagy Antal vezérelt. Frangepán Gergely halála után a török elfoglalta Nándorfehérvárt. Három évi széküresedés után az egyre jobban fenyegető török veszély elhárításának feladatával neveztek ki érseknek a kiváló hadvezért, Tomori Pált (1523–1526). Tomori megerősítette végvárait, évekig sikerrel visszaverte a török betöréseket, de az ország széthúzása és érdektelensége miatt a végső küzdelemre nem tudott fölkészülni. 1526. augusztus 29-én a Tomori vezette magyar sereg a mohácsi síkon csatát veszített, az érsek, a főpapok és a főurak, de maga a király is életét veszítette. 1529-ben Kalocsát is elfoglalta a török, ezzel megkezdődött 160 éves uralma.

A középkorban a Kalocsai Sárköz továbbra is Fejér vármegyéhez tartozott, de a XV. század elejére a Duna-Tisza közti részeket – Solti szék – már külön ispánok és szolgabírák irányították. 1494–1495-ben Fejér vármegyétől elkülönítve adóztatták. Az 1505. évi országgyűlésen külön követ képviselte, majd Werbőczy István is külön vármegyeként sorolta fel Solt vármegyét. A Kalocsai Sárköz területe hatósági és bírósági szempontból nem volt egységes egész. Az északi részek a Solti szék, a középső részek a kalocsai érsek nemes jobbágyainak Hontokai, illetve Sárközi széke, a déli részek a szekszárdi apátság nemes jobbágyainak Fajszi széke fennhatósága alá tartoztak. A kalocsai érsek, a káptalan és a szekszárdi bencés apátság mellett a fejérvári kereszties lovagoknak volt nagyobb birtokuk Kalocsa környékén. A világiak közül csak a Mikolai és a Hartai család birtokolt összefüggő területeket. Kalocsa mai közigazgatási területén belül voltak ebben az időben Álc, Bakháza, Bakold, Berkeföldre, Éld, Pázma, Péterföldre és Piski falvak.

1529. augusztus 15-én foglalta el a török Kalocsát. A Habsburg Ferdinánd pártján álló káptalan a hiteleshelyi levéltárat Erdélybe, majd Egerbe menekítette, az érseki széket pedig a János királyt támogató Frangepán Ferenc érsek foglalta el. A török érkezésének hírére Kalocsa lakossága észak Magyarországra és a Dunántúlra menekült, így az érsek uradalmainak csak egy részét használhatta. Buda megszállása után, 1541 végén foglalta el a török véglegesen Kalocsa várát. 1543-ra szervezték meg a török közigazgatást. A valamikori Solt szék a kalocsai várhoz tartozott. A Kalocsai náhije a Budai vilajet Szegedi szandzsákjának lett egy kisebb közigazgatási egysége. 1560-ra a Kalocsától északra fekvő területekből szervezték meg a Solti náhijét. Ugyanekkor építették fel az Órjeg melletti Szentkirály földvárát, mely az egri végvár katonáinak betöréseitől védte a kalocsa–kiskőrösi utat. 1541 ősztől állandó török helyőrség volt a kalocsai várban. 1543–1663 között török janicsárokból és tüzérekéből, valamint délszláv martalócokból álló – állandóan változó létszámú – 30–200 fős csapatot állomásozott a várban. 1548-ban 80 fejadófizetőt, 1553-ban 88 fejadófizetőt és egy bírót, 1560-ban 100 fejadófizetőt, 1590-ben 60 fejadófizetőt, 1620-ban 71 fejadófizetőt írtak össze a török defterekben. 1560-ban Dervis szegedi szandzsákbég hász-birtoka volt a város. Eger 1596-os török bevételét után a Kalocsai náhijét az egri tartományhoz csatolták. A török sikerek ellenére a 15 éves há-

ború eseményei Kalocsát is elérték. 1603-ban magyar hajdúk foglalták el, akik az addig érintetlenül hagyott várost felgyújtották. Ekkor égett le a vár, a főszékesegyház, a belvárosi templom és az egyház középkori kőépületei. A törökök részben kijavították a várat, de a város romokban maradt. A belvárosi templom körül a délszláv martalócok építették fel szegényes viskóikat.

Az 1630-as években a ferencesrendiek missziós formában kezdték újjászervezni a katolikus egyházat, melyet a magyar nemesi vármegye és az érseki földesúr fokozódó behatolása követett. Az 1569. évi pozsonyi országgyűlés Pest megyével egyesítette a Solti székét. A hódoltsági területekre való behatolás nagyobb arányaiban azonban csak a XVII. század közepére sikeredett. Szelepcsényi György érsek 1657-ben birtokjegyzéket állított össze régi kiváltságos oklevelekből. 1678–1679-ben Kalocsa városa pedig már adót fizetett menekült földesura számára. Lotharingiai Károly csapatai 1686. október 13-án szabadították fel Kalocsát, majd 1687. október 31-én Kalocsa érseke bevonult székvárosába.

A török háborúk elől elmenekült lakosság és az igavonó jószág pusztulása miatt a megszállás kezdetén visszaesett a mezőgazdasági termelés. A felduzzadt zsellérség a mezővárosokban keresett menedéket, ők művelték a török javadalombirtokosok pusztáit és a nagygazdák pusztabérleteit. 1560-ban Negyven, Kaskantyú, Czebe, Disznós, Berkeföldi és Kenyértelek pusztákat bérelte Kalocsa. 1560-ban a város belső határának mezőgazdasági termelése csak egyharmada volt a pusztai termelésnek. A város búza és kétszeres termelése az országos átlagnak megfelelő volt. Jelentős mértékű adót fizetett bosztánkerteszetéért, kiemelkedett fokhagyma-, vöröshagyma-, borsó-, lencse- és kendertermesztése. Jelentős méhészete mellett nagy számban tartott szarvasmarhát és sertést. A környéken Kalocsának volt a legtöbb halastava. Heti piacokat és vásárokat rendezett. A mezőgazdasági termelés mellett jelentős adót fizettek a malmok és az iparosok. Jelentőségüket mutatja, hogy az 1548. évi névjegyzék neveinek egyharmada foglalkozásnév. Kalocsa népessége nagyjából magyar maradt a török uralom végéig, a soknemzetiségű török várórség létszámából adódóan nem tudta lényegesen befolyásolni azt.

A török megszállás alatt jobbágyfalu méretű településként élt Kalocsa a mocsaraktól körülvett török vár szomszédságában. A háborús és békés időszakok függvényében változott népessége, így a főlsszabadító háborúk idején is megcsappant a lakosság száma. Amíg 1669-ben 43 jobbágyot és zsellért írtak össze, addig 1699-ben mindössze 35-öt. A harcokat követően csak lassan kezdett emelkedni a népesség. 1701-ben 52, 1703-ban 66 jobbágyot és zsellért találunk az összeírásokban. A Rákóczi szabadságharc időszaka sem kedvezett a város fejlődésének, 1715-ben is csak mindössze 73 a jobbágyok és a zsellérek száma. Ezen időszak jelentős mozzanata a Duna melletti rác telepek kialakulása, részben császári intézkedés, részben spontán népmozgalom következményeként. 1696-ban Kalocsán 40 – vándorok módjára – nincstelen rác volt. A délszláv bevándorlás ellenére Kalocsa mindvégig megőrizte magyar többségét.

1711–1760 között népesedett be újra a török megszállás alatt részben elpusztult, majd a Rákóczi szabadságharc alatt szétszéledt Kalocsai Sárköz. A pusztulás és az elvándorlás következtében kialakult földbőség visszavándorlásra készítette az elköltözötték egy részét, az ország északi feléből pedig spontán bevándorlás indult el, melynek során közel 10 család telepedett le Kalocsán, jóval kevesebb viszont mint néhány környező településen. Kalocsa környékének újraneépítését legnagyobb arányban az érsekség – idegen országból – szervezett telepítései határozták meg. Érdekes, hogy Kalocsa városába irányuló szervezett telepítés nem folyt. 1728-ban 103, 1744-ben 244, 1760-ban 377, 1770-ben 560 családot írtak össze Kalocsán. 1785-ben, az első magyar népszámlálás idején a városban 5918 fő élt, 1803-ban 7714.

A békés időszak beköszönte után a város népességének nagyarányú és gyors szaporodását a rendelkezésre álló élettér biztosította. Csáki Imre érsek az 1713. évi kontraktusában rendezte először székvárosának úrbéri viszonyait. A kontraktus lehetővé tette a robot pénzbeni megválthatóságát, s ezzel megteremtette a jobbágyfalvakénál jobb és vonzóbb jobbágyparaszti élet kialakulásának a lehetőségét. A szerződést a következő másfél évszázad alatt többször módosították, de az 1713. évi kontraktus jelentette alapját a kalocsai úrbéri viszonyoknak egészen a jobbágyfelszabadításig. 1703-ban a kalocsaiak már bérelték földesuruktól Halom, Cserető, Mégy, Hillye és Drágszél pusztákat, 1725-től Kisülés, Üstelek és Negyven pusztákat, az

1760-as évekre pedig véglegesen megszerezték Erek, Tény, Résztelek, Keserütelek, Csorna, Karácson és Szakmár pusztákat.

1725-ben Csáki Imre érsek elrendelte a kollektív árendálású pusztákon az újraosztásos földközösséget. Ezzel jelentősen megnövekedett a puszták használóinak száma és a megművelt földterület. A nagy távolság és a vízfolyások miatt a városból közvetlenül nem lehetett megművelni a pusztai földeket, ezért a kalocsaiak felépítették pusztai szálláskertjeiket. A pusztabérletekkel Kalocsa osztozt településsé vált, de földrajzi, úrbéri és határhatalmi okokból a település-megosztottságnak rendhagyó formája alakult ki, szálláskertjeiket csoportosan építették föl. 1767-ben jelent meg Mária Terézia úrbéri rendelete, melynek munkálatait 1769-1790 között hajtották végre Kalocsán. A belső határ kicsinyisége miatt a bérelt puszták földjét számították be a kalocsai jobbágyok telki illetőségébe, így a puszták igazi kalocsai határrá váltak. A középkori város területének sokszorosára emelkedett Kalocsa határa, mely szigetszerűen körbezárt ordasi, foktői, uszódí és dunaszentbenedeki területeket.

A város közvetlen szomszédságában elterülő mély fekvésű belső határ jelentős része legelő, kaszáló és hasznavehetetlen vizenyős terület volt. A várost nyugatról és délről veteményes-, kukoricás- és lenes kertek övezték. A város melletti Szőlőhegyen, Homokgyőrben és a Halomi hegyen természetek szőlőt. A várostól keletre, a kalocsai határ középső övezete volt a puszták és szállások övezete. A vizekkel sűrűn behálózott árvízbiztos, magas göröndökön folyt a kalocsaiak gabonatermesztése. E szigetek legmagasabb pontjain építették föl gazdasági telephelyeiket, a szállásokat. Karácsony és Csorna pusztá, valamint az Örjeg mocsara és az azt övező legelők képezték a kalocsai határ harmadik övezetét. Ezen külső legelőkön járatták a város heverő jószágát. A gulyákon és méneseiken kívül a déli területeken nagy számban legeltettek juhokat is.

A XVIII. század végére a Kígyóson túli legelő szélén is megjelentek a lakóházak, ezzel Kalocsa belterülete túllépte középkori határait. A XIX. században rohamosan növekedett a város lakossága. 1803-ban 7714, 1828-ban 11 212, 1860-ban 13 948, 1897-ben 18 505 fő élt Kalocsán. 1860-ban a belterületen 7219 fő, a szállásokon 6729 fő, míg 1897-ben a belterületen 10 248 fő, a szállásokon 8257 fő a lakosok száma. Az 1829. július 11-i tűzvész után 600 holdat hasítottak ki az eperjes-háti legelőből az utcák regulációja céljából. A 600 négyszögöles tanyák kiosztásával megkezdődött a mai Eperföld beépítése.

A XIX. század közepéig a birtokos jobbágyparasztság a város legnagyobb számú társadalmi rétege. Ők alkották a tanácsot, közülük kerültek ki a város vezetői. Az érseki szolgálatba lépett jobbágyok jelentős vagyont halmozhattak föl, így belőlük vagy utódaikból alakult ki a későbbi vállalkozói réteg. Az egyre szaporodó népességből a XIX. század folyamán rohamosan emelkedett a zsellérek száma. Ennek következtében Kalocsa a XX. századra jelentős számú agrárproletariátussal rendelkező település lett. A XIX. század végén az érseki uradalmak munkaerőbázisát adták és belőlük szerveződött az országot bejáró kubikusok tábora. A törzsökös kalocsai gazdák a XIX. század közepén kiköltöztek a szállásokra, így a városi vezetésben egyre nagyobb teret kaptak az iparosok és az értelmiségiek. A jobbágyság után jelentőségben az iparosok következtek. Az újkori céhek közül 1737-ben a csizmadiákét erősítette meg először Patachich Gábor kalocsai érsek. A céhek 1872-es megszűnésekor 9 céh volt Kalocsán. Az érsekség körüli papság, a káptalan tagjai és az idetelepített iskolák révén jelentős számú értelmiség élt Kalocsán, mely réteg jelentősége újabb iskolák és állami intézmények idetelepítésével egyre fokozódott. Jelentős volt még az érsekséget kiszolgáló házi alkalmazottak száma. Jelentőségük és számuk a XIX. század második felében növekedett meg az allodiális termelés, majd a kapitalizálódó érseki uradalmak megszervezésével.

Az 1810. évi nagy tűzvész után számos család kénytelen volt kiköltözni a szállási épületekbe, bár ekkor még nem volt jellemző a városi ház nélküli szállástartás. Az 1831. évi kolerajárvány nagyszámú halottjára való tekintettel Homokmégyen és Szakmáron temetőhelyet jelöltek ki a szállásokon elhunytak eltemetésére. Ebben az időben építették föl a szállási iskolákat. A jobbágyfelszabadítás után egyre lazább lett a szállásiak városhoz kötődése, sokan eladták városi lakóházukat. 1868-ban Szakmáron, 1878-ban Homokmégyen önálló egyházközséget hoztak létre. Az önálló közigazgatásért folytatott harc 1884-ben kezdődött. Gajári Ödön városi főjegyző, Rezsnyák János homokmégyi plébános és Szombathy Sándor szakmári plébános voltak az ügy szorgalmazói. Hosszas viták után végre 1898. január 1-én önálló közigazgatási

egységgé váltak Homokmégy központtal a déli, Szakmár központtal az északi szállások. A szállások elszakadásától Kalocsa a további városiasodást remélte.

Az 1848–1849. évi szabadságharcban sok száz kalocsai nemzetőr harcolt. Nádasdy Ferenc érsek és papságának jelentős része is haladó gondolkodású volt. Az úrbéri elkülönítés hosszas pereskedés után 1864-ben fejeződött be, majd 1869-ben tagosították a határban szétosztott birtoktesteket. Ezt az időszakot tekinthetjük a szabadparaszti fejlődés kezdetének. Újabb megrázkódtatást jelentett a szállások 1898. évi elválása után a városi közvagyon megosztásáért indított hosszas per, melyet 1904-ben Kalocsa megnyert.

Az 1886. évi XXII. törvénycikk megjelenésével Kalocsa még a mezővárosi jogállását is elvesztette, nagyközséggé alakult. Városi rangját csak 1921. szeptember 27-én kapta vissza. A nagyközséggé alakulás ellenére mint a Kalocsai Sárköz központja, különböző állami hivataloknak adott otthont. Az úriszéket megszüntető 1848. évi törvény járási szolgabíróság, járásbíróság és törvényszék székhelyévé tette. 1874-ben a kalocsai káptalan hiteleshelyi jogkörét megszüntetve közjegyzői hivatalt kapott. Az 1897-ben épített törvényszéki palotában kapott helyet a járási börtön és a telekkönyvi hivatal is. 1852-ben nyitották meg a postahivatalt, melyhez 1887-ben hozzácsatolták a távíróhivatalt. 1917-ben hozták létre a Kalocsai Paprika és Vegyikísérleti Állomást.

A város ipari fejlődésének legnagyobb akadálya a kapitalizálódó érseki uradalom volt, mely jelentős számú, olcsó munkaerőt igényelt. Habár az 1843-ban megnyitott foktői majd uszódí, végül az 1915. augusztus 5-én átadott meszesi hajóállomás, valamint az 1882. december 5-én felavatott Kalocsa–Kiskőrös vasúti szárnyvonal jótékonyan hatott a város fejlődésére és kereskedelmére, mégsem alakulhatott ki a kor színvonalának megfelelő ipari bázis. Az egyházi nagybirtok felhalmozódott tőkét nem érdekelte az iparosítás. Kalocsa iskolavárossá történő kiépítése mellett tőkét jelező mezőgazdasági, vagyonvédelmi, egészségügyi, szociális, kulturális és infrastrukturális beruházásokra fordította.

Az első világháborúban Kalocsa sem vált hadszíntérré, de bevonult katonáinak jelentős része elesett a harcokban, az infláció pedig elértektelenítette a városi alapítványok vagyonát. Várady Árpád érsek a vasútállomás melletti birtokaiból jelentős területet hasított ki, melyen kis házakat épített a hadirokkantak számára – Rokkant-telep –, akik a nekik szervezett háziipari termelésből tartották fenn családjukat. Ugyancsak házhelyet osztott a hadviselteknek a foktői út mellett, megteremtve a Csilás palé mögötti új városrészt. 1919. március 21-én Kalocsán is megalkult a direktórium. A fokozódó elégtelenség és az egyre nehezedő terhek hatására, valamint a kalocsai intelligencia sugallatára a környező birtokos parasztság kirobbantotta az úgynevezett *gatyásháborút*. Szamuely Tibor különítménye megtorlásként és elrettentés végett 20 kalocsait végeztetett ki.

A két világháború között sem telepítettek jelentősebb ipart Kalocsára, így a mezőgazdaságból élő városban fokozottan érződött a gazdasági világválság hatása. A Szent István utcai *Köpködő placc* mindig tele volt munkára váró nincstelennel. A szorító munkanélküliségen segített valamelyest a kalocsai idegenforgalom megszervezése az 1930-as években, mely a szabad női munkaerő egy részét lekötötte. Az érsekség határozta meg a város gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális életét, mély nyomokat hagyva az összes kalocsai társadalmi réteg mentalitásában.

A második világháborút ismételen szerencsésen vészelte át a város. Két kiürítési kísérlet után 1944. október 31-én a déli órákban érték el a szovjet csapatok Kalocsát. Grósz József érsek vezette küldöttség fogadta az újabb megszállókat, így véráldozat és rombolás nélkül épen maradt a város.

Súlyos terheket rótt a városra a világháború, így nehezen szerveződött újjá az élet. Legelsőként a kommunista párt alakult meg. Vezetésével szervezték meg 1944. december 26-án a kalocsai Nemzeti Bizottságot, mely a demokratikus közélet kialakítását tűzte ki céljául. 1945. január 26-án a Nemzeti Parasztpárt, 1945. január 27-én a Szociáldemokrata Párt alakult meg. 1945 januárjában ugyancsak a kommunisták vezetésével kezdtek el az érseki birtokok kiosztását, melyet júliusra már be is fejeztek. 1384 kalocsai család kapott összesen 4900 katasztrális hold földet. Az iskolákat 1948-ban, az ipari üzemeket 1949-ben államosították. Az érseki uradalmakból létrehozták a Kalocsai Állami Gazdaságot. A változások ellenére az állami vezetés mostohán kezelte az érseki székvárost. Továbbra sem fejlesztették iparát, így a munkanélküli-

ek egy része máshol keresett megélhetést. Az 1956-os forradalom idején a kalocsai repülő Vadászrezred ultimátumot adott a szovjet csapatoknak, ezért november 4-én harcokozó csapatok kerítették be a repülőteret. A magyar ezred helyett szovjet helikoptereket telepítettek Kalocsára, akik csak a szovjet csapatok magyarországi kivonulásával egy időben távoztak.

Az 1960-as években következett be változás a gazdasági életben. Az ipari fejlesztés során több nagyobb méretű üzemet telepítettek Kalocsára. A beruházások után Kalocsa ipari város lett, foglalkozási lehetőséget nyújtva a város és a környező települések népességének. Az ipar és a mezőgazdaság átalakulása mellett csak lassan indult el az infrastruktúra fejlődése. A Kalocsai Járás székhelyként közigazgatási, kereskedelmi, oktatási, kulturális, egészségügyi és közlekedési központi szerepet töltött és tölt be.

Kalocsa művelődéstörténetéből

Kalocsa középkori művelődéstörténetéről keveset tudunk, de a szórványosan megmaradt emlékekből sejthetjük annak jelentőségét. Feltételezésünket erősíti az a tény, hogy Kalocsa érsekei királyi kancellárok és hadvezérek voltak, végső soron tanácsadói a királynak, irányítói a politikának.

A török elleni fölszabadító háborúk után Kalocsa sosem szerezhette vissza középkori fényét, meghatározó szerepét. Újkori főpapjai romokból építették újjá, regionális kulturális központtá, a XIX. század végére iskolavárossá fejlesztve a várost. Csáki Imre bíboros (1710–1732) az egyházi birtokok visszaszerzésével alapozta meg az egyházmegye és Kalocsa restaurációját. Patachich Gábor (1733–1745) 1733-ban papnevelő szemináriumot létesített az uradalmi vendéglőben, majd 1738-ban újjászervezte a káptalant. Batthyány József (1760–1776) 1765-ben az új épületbe költözött szeminárium helyén megalapította a gimnáziumot, a mellette lévő épületben pedig a konviktust. A középfokú tanításhoz a piaristákat hívta Kalocsára, akikre rábízta a teológia oktatását is. Ugyan ebben az évben alapította meg a város első nyomdáját, melyet a patikával együtt 1768-ban az oktatási költségek fedezésére a piaristák kezelésébe adott. Patachich Ádám (1776–1784) felépítette a jelenleg is álló érseki kastélyt (1775–1781), melynek keleti szárnyában helyezte el 19 000 kötetes könyvtárát, ezzel megalapozva a Főszékesegyházi Könyvtárát. Kalocsára telepítette Werner Vencel könyvkötőt, aki egységes aranyozott bőrkötésbe kötötte könyvtárát. A palota falait és könyvespolcait több Maulbertsch freskó és táblakép díszíti. Kollonits László (1787–1817) 23 000 kötettel gyarapította a könyvtárát, hagyatéka pedig a nagyszeminárium bővítésére és fenntartására fordított. Klobusiczky Péter (1822–1843) jelentősen növelte elődje alapítványát, s 1826-ban megvetette a kór- és aggház alapjait. Nádasdy Ferenc (1845–1851) jelentős alapítványával segítette humánus intézetek létesítését.

A XIX. század második felének érsekei oktatási intézetek létesítésével országos rangú iskolavárossá fejlesztették Kalocsát. Kunszt József (1852–1866) a kor liberális szemléletének ellen-súlyozására a vallásos nevelés és kulturális élet fejlesztését szorgalmazta. 1856-ban tanítóképző intézetet alapított. Jelentősen bővítette a gimnáziumot, melléje konviktust épített, melyeket 1860-ban a jezsuitáknak adott át. A főgimnáziummá fejlesztett gimnázium a jezsuiták vezetése alatt egyedülálló gyűjteményeket halmozott föl. Az országos kisugárzású iskolában tanult a katolikus szellemű politikai és katonai elit. A papnevelés előmozdítására, gyermekszeminárium létesítésére és fenntartására alapítványt tett. A nőnevelés sem került el figyelmét. Zárdát és nevelőintézetet építve 1860-ban Kalocsára telepítette a Miasszonyunkról nevezett iskolanővéreket. A gyorsan fejlődő intézetben polgári iskolai és elemi iskolai tanítónőképző, óvónőképző, polgári leányiskola, elemi leányiskola és óvoda működött. Az iskolanővérek intézeteikkel rövid idő alatt behálózták az egész egyházmegyét. Dr. Haynald Lajos bíboros (1867–1891) megszervezte a tankerületeket és a tanfelügyelőségeket, létrehozta a katolikus tanítóegyesületeket, a tanítóképzés támogatására létrehozta a Haynald alapot, felépítette a tanítóképző jelenleg is álló épületét, a kisszemináriumot, a gimnázium Hunyadi utcai épületét, a belvárosi elemi iskolát, a régi elemi iskolát hozzácsatolta a fiúneveldehez, árvaházat létesített, megalapította a Haynald Observatóriumot. Fényi Gyula napkutatási eredményei világhírnévre emelték a csillagvizsgáló intézetet. Dr. Császka György (1892–1904) felépítette a Tanítók Házát, a Katolikus Kór székházát, létrehozta a Szegények házát, épületet vásárolt a Legényegyletnek, a nagyszemináriumot kápolnával és könyvtárral bővítette. Dr. Városv Gyula kato-

likus társulatok és egyletek alapítására kötelezte papságát. Az említett érsekek bőkezűsége jóvoltából Kalocsán pezsgő katolikus szellemű iskolai és társadalmi élet folyt.

A nehéz körülmények ellenére már 1701-ben néptanoda volt Kalocsán. Ez időtől kezdve a népoktatásra mindig sokat fordítottak. A város népességének emelkedésével növelték a tanítók és az iskolák számát. 1884. október 28-án alsó fokú iparostanonc iskolát, 1916. szeptember 8-án állami polgári fiúiskolát, majd ugyanebben az évben állami önálló gazdasági népiskolát szerveztek.

Kalocsa művelődéstörténetében különösen jelentős szerepet töltött be a nyomda alapítása. A Batthyány érsek által alapított piarista nyomdát 1802-ben Tomentsek János bérelte ki, majd annak halála után 1817-ben a rend eladta azt Trattner Jánosnak, aki Pestre vitette. Negyven éves szünet után 1857-ben alapított új nyomdát az 1848. március 15-én főszerepet vállaló Malatin Antal és Holmeyer Ferenc. 1882-ben különvált a két nyomdász. Holmeyer nyomdáját 1889-ben veje, Werner Ferenc – a könyvkötő Werner Vencel unokája – örökölte, aki 1898-ban a Malatin nyomdát is megvásárolta. Károly fiának halálával 1927. június 14-én szűnt meg nyomdájuk. 1898-ban Jurcsó Antal alapított új nyomdát, aki 1919-ben eladta azt az Árpád Rt-nek. Ezt az üzemet államosították a második világháborút követően. 1910-ben Szeidler (Bakonyi) Aladár alapított nyomdát, mely szintén megélte az államosítást. A város nyomdáiban sok száz könyvet nyomtattak, melyek között a magyar kultúrtörténet gyöngyszemeit is megtalálhatjuk.

Kalocsa intelligenciája korán felismerte a sajtó közvéleményre gyakorolt hatását. Hang Ferenc 1871-ben Kalocsai Lapok, 1872-ben Soltjárasi Közlöny, Mócsy Antal 1873-ban Sárközi Lapok néven indított újságot, de rövid idő alatt mindhárom megszűnt. Káptalani és érseki támogatással 1878-ban indult sikeres útjára a Kalocsai Néplap, mely 1944-ig folyamatosan megjelent. Szeidler Aladár nyomdája adta ki az 1920-ban alapított Kalocsai Újságot, mely 1944. október 21-én jelent meg utoljára. A második világháborút követően pártok kiadásában jelentek meg az újságok, így a Kalocsa és Járása (1945–1948), a Kalocsa és Vidéke (1945–1949), a Kalocsai Kis Újság (1946–1947) és a Kalocsai Népszava (1946–1948). 1956–1970 között jelent meg a Kalocsa és Vidéke negyedik folyama, melynek megszűnte után Dunamenti Hírek címmel jelent meg a Petőfi Népe mellékleteként kalocsai újság. Vallásos témájú folyóiratok közül a Jézus Szíve Hírnöke, a Mária Kert, a Katolikus Világmisszió és a Népoktatás jelent meg Kalocsán. Az újságok és folyóiratok mellett Kalocsa minden iskolája évente kiadta évkönyveit. Gábor Lajos 1939–1944 között Magyar Népművészet címmel adott ki folyóiratot.

Kalocsa népessége gazdag társadalmi életet élt. Minden szervezete a katolikus egyház irányítása és pártfogása alatt működött, vigyázva az érseki székvaros katolikus szellemben nevelt lakosságának lojalitására. Már az 1848. évi szabadságharc előtt megalakult az Olvasó Egylet. 1853-ban alakult a Kalocsai Kaszinó, az 1870-es évek elején a Polgári Olvasókör, ennek helyébe 1893-ban a Katolikus Kör, 1872-ben a Katolikus Legényegylet, az 1920-as évek elején az előző testvéregylete a Margit-kör, 1899-ben a Kalocsai és Kalocsa-vidéki Keresztény Munkásegylet, 1904-ben a Kalocsai Földműves Ifjúsági Egyesület, 1906-ban a Kalocsai Patronage szent Zita Leányköre. Az 1871-ben alapított Tornaegylet 1872-ben átalakult Tűzoltóegyletté.

A népi kultúra terén is maradandót alkotott Kalocsa, melynek lakossága napjainkban is ápolja hagyományait. Kalocsa hagyományőrző város.

A város polgárságának, intézményeinek és a kalocsai szállások népi kultúrájának emlékeit a Viski Károly Múzeum őrzi. 1932. június 2-án dr. Gábor Lajos kezdeményezésére, Antalffy Sándor polgármester és dr. Kujáni Ferenc kanonok pártfogásával nyitották meg a városi múzeumot. 1963-ban csatolták a megyei múzeumi szervezethez, mely viszontagságos történetében a megnyugvást és a gyors fejlődés lehetőségét hozta. 1971-ben múzeumi célokra adták át a belvárosi fiúiskolát, mely fokozatosan, 1988-ra került teljes egészében az intézmény használatába. A Viski Károly Múzeum a Kalocsai Sárköz tájmúzeuma. Gyűjteményeiben 6292 db természettudományi, 9245 db régészeti, 370 db történeti, 7264 db numizmatikai, 6754 néprajzi, 103 képzőművészeti, 2883 történeti dokumentációs és 1192 adattári tételt, valamint 21 376 fotónegatívot, 5093 diát és 10 425 könyvet őriz. Sok ezerre tehető leltározatlan régészeti és történeti dokumentációs anyaga, melyeknek feldolgozása a lehetőségek függvényében folyamato-

san halad. Gyűjteményeit állandó és időszakos kiállításain rendszeresen bemutatja az érdeklődőknek. Gyakran rendeznek kiállítást külföldön is.

A múzeum egyik legféltettebb kincse a Tóth Mike-féle ásványgyűjtemény. A jezsuiták vezetése alatt álló gimnáziumban az egyre gyarapodó ásvány- és kőzettár kinőtte szertárát, ezért az 1906-ban átadott új épületszárny első emeletére költöztették azt. 1908-ban a tudós mineralógus Tóth Mike új szekrény sorokba kiállítva rendszerezte a gyűjteményt. 1949-ben a soproni és a veszprémi egyetemre szerették volna elszállítani, de dr. Simon Emil gimnáziumigazgató közbenjárására Ortutay Gyula miniszter a megszervezendő kalocsai múzeum tulajdonába adta. A gyűjteményt csak 1980-ban sikerült elhelyezni a múzeum 1971-ben kapott épületében, ahol 1981. április 12-én nyitották meg a látogatók számára. A kalocsai éremgyűjtemény szintén a jezsuita gimnáziumból került a múzeum tulajdonába. Az államosítás után körútra vitt gyűjtemény az aranypénzek kiemelése után érkezett vissza Kalocsára. A múzeum különösen büszke néprajzi textil-gyűjteményére, melynek darabjai a kalocsai szállások népművészetének gyönyörű reprezentánsai.

A múzeum a Kalocsai Sárköz tudományos központja. Időszakonként tudományos konferenciákat rendez, rendszeresen végez közművelődési feladatokat. Rendszeresen ad ki könyveket a Kalocsai Múzeumi Értekezések, a Kalocsai Múzeumi Közlemények és a Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár című sorozataiban.



Szállási utcakép varró asszomnyal. Homokmégy, 1967.
(Janó Ákos felvétele, Bárh János: A kalocsai szállások településrajza, 1975. c. könyvéből.)

A megyei fönntartású Viski Károly Múzeum mellett a Képzőművészeti Gyűjtemény, a Schöffner Múzeum és a Népművészeti ház a város tulajdona. A Mezőgazdasági Múzeum tárgyaiból Paprikamúzeumot rendeztek be a Huber ház padlásán.

Kalocsa különleges látványossága és művelődéstörténeti emléke a Főszékesegyházi Könyvtár. A török háborúk idején szétszóródott középkori kalocsai könyvtárnak csak néhány darabja maradt meg különböző gyűjteményekben. A humanista műveltségű Handó György, Váradai Péter és Geréb László érsekek könyvtáraiból egy darab sem található ma Kalocsán. A török elleni főlzabadító háborúk után az érsekek és a káptalani tagok gyűjteményeiből új könyvtár alakult. A könyveket a Főszékesegyházban a káptalani levéltár mellett helyezték el. 1752-ben 287, 1776-ban 1075 művet írtak össze a katalógusokban. Patachich Ádám 1782-ben egyesítette a káptalani könyvtárat a 19000 kötetet tartalmazó *Bibliotheca*

Patrichianával. A könyveket az érseki palotában 1780-ban befejezett olasz barokk stílusú könyvtárteremben helyezte el. Utódja Kollonitz László 23 000 kötetel gyarapította a Főszékesegyházi Könyvtár gyűjteményét. Kollonitz érseksége alatt Katona István történetíró volt a könyvtárprefektus, kinek szaktudása meglátszik a gyűjtemény összetételén. A XIX–XX. században lelassult a könyvtár gyarapodása. Művelődés- és tudománytörténeti értékét napjainkban is a két XVIII. századi érsek gyűjteménye adja. Grósz József érsek bátor helytállásának köszönhetően elkerülte az államosítást. A XX. században ismét a főpapi hagyatékok voltak a legfontosabb gyarapodási források, 1990-től pedig állami költségvetési támogatás segíti a rendeltetésszerű működést. A könyvállomány 70 %-a latin nyelvű, jelentős a magyar és a német, de a világ szinte összes nyelve reprezentálja magát. A 140 000 kötetes könyvtár állományából 818 db a pergamen és papír kézirat, közöttük 60 db a kódex, 508 db az ősnymtatvány, 3065 db az antikva és 722 kötet a térkép és atlasz. Kalocsa felsőfokú iskoláinak felszámolásával szétszéledt a Főszékesegyházi Könyvtár törzsközönsége. Napjainkban többnyire tudományos kutatók látogatják.

Különlegesen gazdag tudományos értéket képvisel a Kalocsai Érseki Levéltár, a Kalocsai Káptalani Levéltár és az Érseki Gazdasági Levéltár iratanyaga.

A Nagy Lajos Városi Könyvtárat 1950-ben a bajai körzeti könyvtár letéti könyvtáraként hozták létre. 1953. január 1-től járási könyvtárként működött. Az egykori főszolgabírói palotából 1963. április 13-án költözött át a második világháború óta üresen álló zsinagógából átalakított könyvtáráépületbe. A járáások megszűnése óta városi könyvtárként működik. Az állomány gyarapodásával az 1963-ban még tágas épület egyre szűkebb lett. 1977-ben az újonnan kialakított Művelődési Központ és Ifjúsági Ház második emeletére költözött a gyermekkönyvtár, mellette új részlegként alakult a zenei gyűjtemény. 1991-ben az olvasóterem is a Művelődési Központba került. A könyvtár számítógépesítése 1989-ben kezdődött, mely a közhasznú információk mellett bibliográfiai tájékoztatást is nyújt. 1996-ban 18 938 db könyvet, 2484 db bekötött folyóiratot, 3878 db hangzó dokumentumot, 378 db mikrofilmet és 2192 db egyéb (diafilm, térkép, stb.) dokumentumot őrzött.

Több rendszeresen megszervezett kulturális programmal büszkélkedhet Kalocsa. Nemzetközi hírű rendezvénye az 1968-ban indult, három évente megrendezett Duna-menti Folklórfesztivál. A minden év szeptemberében megrendezett Kalocsai Paprika Napok 1994-ben térségi rendezvénné terebélyesedett. Augusztus 15–20 között a város és az érsekség közösen szervezi a Szent István Napokat. 1993 júniusában szervezték meg először a kalocsai kórház gyermekosztályát támogató, évente visszatérő Kék Madár Fesztivált.

Kalocsán számtalan művész él és alkot. Legnevesebb festőművésze Vinczellér Imre. Kalocsai és budapesti műtermeiben festett képei a századelő polgári életének hangulatát tükrözik. Rendszeres kiállítója bel- és külföldi galériáknak. Kiss István és Dániel Gézáné festményeivel, Szabó Béla és Farkas Tibor szobraival hívja fel magára a figyelmet. A Nagykunságból Kalocsára költöztetett Kovács László fazekasmester – a népművészet mestere – híven őrzi a város fazekas hagyományait. Több író- és pingálós asszony kapta meg a népi iparművész és a népművészet mestere címet.

A kalocsai társadalom életét számtalan civil szerveződés – egyesület és alapítvány – szövi át. A Kalocsáért Alapítvány kivételével a civilszervezetek különböző szakfeladatok ellátására specializálódtak. Fontosabb szerveződések a Vagyonvédelmi Alapítvány, a Kalocsa Népművészetért Alapítvány, az Alapítvány a Testi Fogycékos és Súlyosan Beteg Gyermekekért, a Kék Madár Alapítvány, a Mozgáskorlátozottak Egyesülete, a Kalocsavidéki Gazdakör, az Országos Fűszerpaprika Terméktanács Egyesület, a Kalocsa Térségi Önkormányzatok Szövetsége, az Első Kalocsai Nyugdíjpenztár, a Keresztény Nyugdíjasok Egyesülete, a Kalocsai Sárkőz Vendégház Egyesület, a Katona István Társaság, a Kalocsai Városvédő Egyesület és a Kalocsai Múzeumbarátok Köre.

A tömegkommunikációs eszközök közül a nyomtatott sajtó éledt először újjá. 1989. november 25-én jelent meg a Kalocsai Néplap – az 1944-ben megszűnt lap utódjának tekintve magát – első száma. 1998. augusztus 20-án jelent meg a Kalocsai Újság mutatószámja, amely a polgári értékek közvetítését vállalta fel. A helyi rádió 1994. július 19-én szólalt meg a 100 MHz-es URH hullámhosszon. 1990-ben hozták létre a kábeltelevíziós hálózatot, majd 1995. december 22-én sugárzó TV-t alapított a város.

Kalocsa műemlékei és idegenforgalmi nevezetességei

Kalocsa bőven rendelkezik idegenforgalmi nevezetességekkel. Legfontosabb ezek közül a barokk városközpont, a magyar jelképpé vált népművészet és a paprika.

A Szentháromság teret Kalocsa késő feudalizmus kori épületei alkotják, megőrizve koruk hangulatát. A tér szabálytalan alakú, a Főszékesegyház körüli épületek szegélyezik. A névadó Szentháromság oszlopot 1786-ban Salm Lipót pesti szobrász építtette. Talapzatán Nepomuki Szent János, Szent Sebestyén és Szent Flórián szobra áll. Egyik domborműve a templom építését ábrázolja. A Főszékesegyházzal szemben a kalocsai érsekség alapítója, Szent István király szobra látható. Halálának 950. évfordulóján emelte a város, Kirchmayer Károly szobrász és Vadász György építész alkotása. Mögötte az 1930-ban föllállított Hósi emlékmű, Sidló Ferenc bronzszobra áll. A tér negyedik szobra Liszt Ferencet ábrázolja, aki többször meglátogatta Haynald Lajos érseket.

A város egyik kincse a Főszékesegyház, mely tömegével uralja a Szentháromság teret. Az első templomot 1010 táján építtette Asztrik, a másodikat a XIII. század elején Csák Ugrin. A tatárok által megrongált templomot Nagy Lajos király uralkodásának idején újjáépítették.

Henszlmann Imre 1869-1870-es, valamint Petrovác Gyula és Foerk Ernő 1907-1912-es ásátásai derítették fényt a kalocsai főszékesegyházak építéstörténetére. Henszlmann Imre véleménye szerint a jelenlegi főszékesegyház a harmadik. Foerk Ernő szerint Nagy Lajos uralkodása idején Franklói István (1367-1382), vagy Helfenstein Lajos báró (1383-1391) érseksége alatt a második főszékesegyházat gót stílusban átépítették, két toronnyal látták el, így vegyes román-gót kinézetű volt. A Magyar Nemzeti Galériában őrzött, gótikus stílusú oszlopfő és talapzatmaradványok keletkezését erre a korra datálja. Az ásátások során előkerült falmaradványok tanúsága szerint a főszékesegyház falazatköve zöld trachit, díszkövei fehér és vörös márványból voltak, tehát tükrözte a hármás magyar nemzeti színt, melyet Nagy Lajos király használt először.

Az érseki kriptá 1910-es építéskor került elő az a sírkamra, mely az ásátást vezető Foerk Ernő szerint Asztrik (1000-1012), mások szerint Győri Saul érsek (1192-1202) földi maradványait tartalmazta. A kopsorsót öt darab vörös márványlap fedte. Az erőteljes férfi csontváz mellett egy kis méretű ezüst kehely feküdt paténával, ezüst páztorbot fanyéllal, ennek alján túske vasalással. A ruhafoszalányok között arany főpapi gyűrű, kis arany melkereszt és három érseki palliumtű volt. A csontokat a márványlapokkal együtt a kriptában helyezték el. Valószínűleg még az első templom korszakából való az a vörösréz kehely, melyet a falakon kívüli sírban talált Henszlmann Imre.

Kalocsa második főszékesegyházát a XIII. század elején, Csák Ugrin (1219-1241) érseksége alatt építették. Ebben az időben kőfaragó műhelyt alapítottak, melynek vezetője Martinus Ravegu lehetett. Entz Géza feltevése szerint az esztergomi palota egyik francia származású vezető mestere volt, s az építkezés befejezése után került Kalocsára. A műhelynek több értékes faragványa maradt az utókorra. A legértékesebb alkotás egy kb. 20 cm magas, vörös márványból faragott királyfej, mely az Árpád kori plasztika legszebb darabja. A főszékesegyház kapuját díszítő királyok galériájának volt tagja. Eredetijét a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. Értékes az a két emberalakos oszlopfő, melyet az érseki palota lépcsőházának falába építettek be. Az egyik két ülő jobbágyot, a másik Ádámot és Évát ábrázolja.

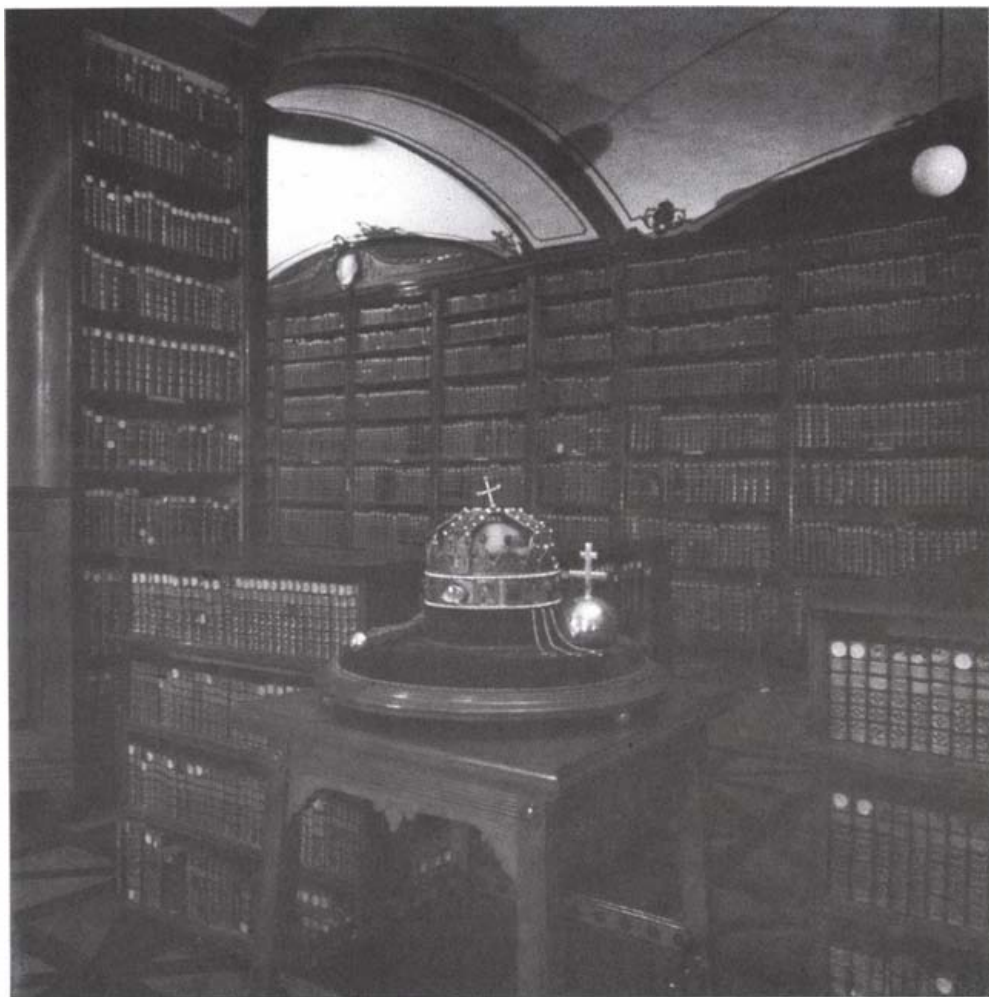
Mivel nem volt szokás abban az időben a sírkövek feliratozása, különösen érdekes Martinus Ravegu sírköve, melyet az érseki kincstárban állítottak ki. A sírkő szövege: MARTINUS RAVEGU LAPICIDA JACET HIC, azaz ITT NYUGSZIK RAVEGU MÁRTON KŐFARAGÓ MESTER. Számos szép oszlopfőt, konzolt és egyéb faragványt őriz még a Viski Károly Múzeum.

Különösen értékes az a vésett szalagfonattal ékített, kerekített végű, bronzlemezekből illesztett kalocsai körmeneti kereszt, melyet villanyoszlop állítása során találtak a Katona-ház sarkánál.

Kozák Károly 1966-ban újraértékelte az addigi ásátások eredményeit, s az Asztrik által épített templomot az alábbiak szerint írta le: *A kalocsai székesegyház első építési szakaszában egy nagy, félköríves szentélyvel záródó, téglalap alaprajzú, egyhajós templom lehetett. (...) Ez az egyszerű templom – alaprajzi elrendezését, arányait tekintve – hasonló a pécsváradai és zalavári bencés apátságok*

templomaihoz, méretben nem sokkal nagyobb azoknál. Tornyai ez időben még nem lehettek. Talán a XI–XII. század fordulóján a templomot nyugati irányba meghosszabbították és feltehetően később két tornyot építettek a nyugati homlokzat elé. E falmaradványokra épült fel később – Kelet felé visszatolva – a két toronyszerű épületrész, amelyet Henszlmann a négytornyos elrendezésű székesegyház nyugati tornyainak tartott. Henszlmann felmérési rajzának hitelessége, valamint a közeli pécsi és székesfehérvári példák nem engedik meg, hogy teljesen elvessük ezt a feltevést. A Képes Krónika ábrázolásait sem tarthatjuk teljesen légből kapottnak. A fentiek után azonban ez semmiképpen sem tehető az első építési szakaszba. A végső szót e kérdésben egy hitelesítő ásatás mondhatná csak ki.

A ma is látható barokk Főszékesegyházat Csáki Imre bíbornok tervezte, melyet utódai 1735–1754 között építettek föl, Mayerhoffer András tervei alapján. A tetőszerkezetet újjáépítő Kollonich László a tornyok csúcsára helyezett aranyozott gömbökbe egy emlékiratot, valamint szentek ereklyéit záratta. A XIX. századi változtatások készítették Városey Gyulát a templom restaurálására. Foerk Ernő és Petrovác Gyula kiépítette az érseki kriptát, a körfolyosót, a templom berendezését pedig egyszerűsítették, visszaállítva olasz-barokk stílusát. A



Részlet a kalocsai érseki könyvtár gyűjteményéből
(Walter Péter felvétele a Bács-Kiskun megyét bemutató Két folyó között című könyvből)

két hatalmas torony közötti főbejáratot íves erkélyt tartó jon oszlopok szegélyezik. Fölötte a timpanonban Andrejka József Patrona Hungariae domborműve látható. Ezt a három építetű érsek címere fogja közre. A tornyokat összekötő hídon Péter és Pál apostolok szobra (1755) áll, közöttük Mária (1881), Hartmann János alkotása. A torony déli oldalán Bory Jenő Asztrik domborműve (1938) látható. A templom arany, rózsaszín és fehér színekben tündöklő tere nyűgözi a belépőt. A mély szentély megőrizte a román kori templom formáját, de a magas főhajó csehsüveg-boltozatával a barokk templomok hatását kelti. Legelőször a barokk ízlésű stukkódíszítés ragadja meg figyelmünket, amely hazánk legszebb ilyenfajta díszítései közé tartozik. Az orgona felől haladva a stukkók Szent Jeromost, Szent Ágostont, Szent Ambrust, Nagy Szent Gergely pápát, majd két egyházi szimbolikus képet ábrázolnak. A stukkókat Batthyány József készítette 1768–1770 között. Egészen új a főoltár márványboltozat felépítménye. Konstruktója, merész vasbeton oszlopai és vasbeton kupolaszerkezete Petrovácz Gyula, műmárvány borítása és stukkó díszítése Foerk Ernő tervei szerint épült. A főoltárképet Kupelweiser Lipót bécsi festőművész 1857-ben festette. A párizsi világkiállításon is feltűnést keltő kép Szűz Mária mennybemenetelét ábrázolja. A szentély remekműű, díszes stallumait 1742-ben ismeretlen mester készítette. A diadalív pilléreinél Szent István és Szent László márványszobra áll. Talapzatuk domborműveit Izsó Miklós 1864-ben mintázta. A Fájdalmas Szűz oltárán Szent Pius vértanú földi maradványa fekszik aranyozott koporsóban, melyet 1741. július 11-én Patachich Gábor hozatott a római katakombákból. A szószéket 1752-ben faragták aranyozott fából, oldalain a négy evangélista közel életnagyságú szobraival. Elbűvölőek Zselér Imre csodálatos üvegfestményei. A Főszékesegyház ékesége a hatalmas méretű, jellegzetesen francia hangzású orgona, amelyet a pécsi Angster József épített 1876–1877 között. Az ország egyik legnagyobb orgonájának 4668 sípja, 64 változata, 3 manuálja és 1 pedálja van. Többször játszott rajta a Kalocsára látogató Liszt Ferenc. A felújítás idején épített kriptába 1910. november 2-án helyezték el a hajóban eltemetett érsek maradványait. 1988-ban nyitotta meg Dankó László érsek a Főszékesegyház északi oratóriumában az Érseki Kincstárát. Itt állították ki a XII. századból származó érseki sírmelléleteket, a XIII. századi vörös márvány királyfejet (a hagyomány szerint Szent István király szobra) és a Millenniumi kiállításon szerepelt, drágakövekkel ékített, aranyozott ezüst Szent István hermát.

A Szentháromság tér északi oldalát az Érseki Palota zárja le. Kalocsa legmagasabb pontjára, a középkori vár helyére épült, amelynek egyik lakótornyát a kastély délnyugati részébe beépítették. Kalocsa csak a tatárjárás után lett erődített hely, a tulajdonképpeni várat Károly Róbert építtette. A vár erődítésére fölhasznált Csilás palé ma is a palota mellett folyik el. A mai Érseki Palota főhomlokzatát Oswald Gáspár tervei alapján emelték 1775–1776-ban. 1781-ben fejezték be a keleti szárnyat, amelyben Patachich Ádám könyvtárat helyezett el. A palota nyugati szárnyát 1799-ben építették. A kastély kiegészítő része volt a 20 katasztrális holdas Érsekert értékes és változatos növényzetével. Haynald Lajos a kert egyik részét a városnak adományozta, amelyben 1962 óta szabadtéri színpad áll.

A Szentháromság tér város felőli oldalát a Nagyszeminárium épülettömbje zárja le. Klobusiczky Ferenc kezdte építtetni 1757-ben, melyet Batthyány József 1764-ben fejezett be. 1807-ben a második emelet ráépítésével alakították ki mai barokk formáját. A Hunyadi utcai végéhez 1823-ban toldották hozzá a klasszicista stílusú hivatali épületet. A fútotcai szárnyat a XIX. század végén Császa György hosszabbította meg, melyet Szent György szobra díszít. A bejáratú ajtó fölött az építetű Batthyány József címere látható. Ma Művelődési Központ.

A Szentháromság tér 4. számú házának, az egykori érseki jószágkormányzóság építéstörténete ismeretlen. A XVIII. század utolsó harmadában épült késő-barokk stílusban. Itt üzemel a Béta Hotel Kalocsa. A téren és környékén több volt kanonoki lakóház áll. A Főszékesegyházzal szemben, a Szentháromság tér 2–3. szám alatt az 1770-es években Patachich Ádám építtette copf stílusú házban nyugdíjas papok otthona működik. Nagyon szép kovácsoltvas erkéllyel, érseki címerrel díszített a Szent István király út 1–3. számú lakóház. A vele szemben – Szent István király út 6. – látható földszintes épületet Patachich Gábor építtette. Pincéjének részletei valószínűleg középkori eredetűek. Padlásán a Paprika Múzeum tekinthető meg. A Hunyadi u. 2. szám alatti copf stílusú házat Katona István történetíró építtette 1795–1796-ban. Ebben kapott helyet az Érseki Gazdasági Levéltár és a Városi Képzőművészeti Gyűjtemény. A Szentháromság tér 6. szám alatt emelkedő épület már az 1730-as években is állt. Az iskolánövérek vezetésével a Katolikus Óvoda működik benne.

Az Asztrik téren hangulatos vadgesztenyefák övezik a romantikus homlokzatú Zárdaépületet. A zárda északra néző szárnyát és a templomot Kunszt József 1860-ban építette, majd Haynald Lajos többször bővítette. 1913-ban építették rá a második emeletet, ekkor kapta meg mai romantikus formáját. Az intézmény a magyar nevelés egyik fellegvára volt. Az államosítás után az Ének-zenei Általános Iskola, a Mezőgazdasági Technikum és a Leánykollégium kapott helyet az épületben. 1991-ben újra visszaköltöztek az iskolanővérek.

A zárdaépület mögött a volt érseki gazdasági épületek húzódnak. A Parádés Istállóban 250–300 ló fért el. A négy tornyú épület 1772-ben már állt. Ugyanilyen korú a négyszintes magtárépület. Átépítés nélkül az utóbbi évekig magtárként üzemelt, ma üresen áll. Méretei és kora miatt is különlegességnek számít.

Városképi jelentőségű épület a Kisszeminárium (Szent István király út 12-14.), amely 1879-ben épült eklektikus stílusban. A Kisszemináriumot a Sóhajok Hídja köti össze a jezsuita rendházzal. Ebben a hatalmas épületkomplexumban templomot, gimnáziumot és bentlakásos kollégiumot – a Stefaneumot – tartottak fenn a jezsuiták. A kalocsai gimnáziumot Baththyány József alapította 1765-ben. A XVIII–XIX. században több ütemben épült az intézmény. Kunszt József 1860-ban a piaristák helyett a jezsuitákra bízta az iskolát. Ugyanebben az évben fölépült a neogótikus stílusú jezsuita templom, majd 1869-ben a gimnázium eklektikus stílusú Hunyadi utcai szárnya. Haynald Lajos 1878-ban csillagvizsgálót építtetett az új szárny tetejére. Tudós tanárok tanítottak a nagy múltú gimnáziumban, akik jelentősen hozzájárultak az iskolai érem-, térkép-, ásvány- és régiséggyűjteményének létrehozásához. Kiemelkedő egyéniség volt Tóth Mike geológus az ásványtár megteremtője, Fényi Gyula csillagász, Menyhárt László Afrika-kutató. Nevezetes tanítványa volt Magyar László Afrika-kutató, Prohászka Ottokár püspök és Klebelsberg Kunó kultuszminiszter. Az épületben ma a Szent István Gimnázium működik.

A Szent István király út északi végén az érseki uradalom tisztiepületei állnak. A Városi Ügyétség mögött áll a valamikori Tanítóképző épülete. A Szent István király út 25. szám alatt az 1884-ben Belvárosi Iskolának emelt épületben a Viski Károly Múzeum található. A Városháza eklektikus stílusban gerendából ácsolt toronnyal épült 1912-ben. Vele szemben az 1897-ben épült egykori törvényszéki palota áll. A főutca déli részében az ízlésesen díszített, szorosan egymás mellé épült polgárházakat – melyek különös hangulatot árasztottak – az 1990-es évek elején kirakatok építésével tönkretették. A Malatin téren álló épületben alapította a földművelésügyi kormányzat 1917-ben az állami Paprikakísérleti és Vegyvizsgáló Állomást. Itt nemesítette ki Obermayer Ernő és Horváth Ferenc a csípősségmentes fűszerpaprikát.

A Kossuth Lajos utcát a XIX–XX. században épült paloták szegélyezik. A Kossuth Lajos utca 14-16. számú háza az 1897-ben épült, majd 1907-ben kibővített Tanítók Háza. 1926-ban adták át a Kalocsai Magyar Királyi Állami gróf Klebelsberg Kunó Polgári Fiúiskola épületét. Sajnos, az impozáns épületre ráépítették a rendelőintézet egy modern épületszárnyát. A városi kórház régi épületét 1925-ben adták át. A Tompa Mihály utcában található a Népművészeti Ház. A partos ház látványosan mutatja be egy XX. század eleji parasztház idealizált berendezését. Pingálásai nagyon szépek. A Vasútállomás épületét népi fafaragás és pingálás díszíti.

Kalocsa nevének hallatán a legtöbb embernek a paprika mellett a népművészet jut eszébe. A tarka virágú kalocsai hímzés és pingálás messze földön ismert, az 1930-as évek elejétől összemosódott a magyar népművészet fogalmával. Ez a művészet a Kalocsa XVIII–XIX. századi határában kialakult falvak: Homokmégy, Öregsertő, Drágszél, Szakmár, Újtelek és a hozzájuk tartozó szállások világának hagyományos paraszti művészeti kultúrája. A hasonló gazdasági föltételek, az azonos származás és vallás, a 200 éves közös múlt eredményeként az önállóuló szállások megtartották közös kultúrájukat, párhuzamosan fejlesztették azt tovább. A szomszédos falvak lakói *potának* nevezik ezt a művészetet hordozó, jól körülhatárolható néprajzi csoportot. Ők alakították ki a minden mástól eltérő sajátos nyelvjárást és színes népi kultúrát, melynek nehéz méltó párját találni.

A híres kalocsai népművészet jellegzetes ágai: a bútordíszítés, a pingálás (falfestés), a hímzés, a viselet és a fazekasság.

A kalocsai fazekasság több évszázados múltra tekint vissza, a török korral, s talán a kora középkorral is kapcsolatban állt. A XIX–XX. század legjellemzőbb kalocsai edényeinek számítottak a fényes vörös korsók és a kékmintás fehér tálak. A bútorfestés, a pingálás, a hímzés

motívumkincse és színvilága olyannyira hatott egymásra, hogy fejlődésük, átalakulásuk egymás nélkül érthetetlen.

A kalocsai népi bútorkészítés virágkora a XIX. század második felére esett. Jelentős számú asztalos élt a városban, céhük alapszabályát I. Ferenc hagyta jóvá 1819-ben. A puhafából összeillesztett bútorokat általában sötétkékre festették, melyeket az asztalos felesége vagy leánya virágmotívumokkal díszített. Közülük kerültek ki a későbbi pingáló- és írőasszonyok.

A pingálást (falfestés) először Simonyi Jenő írta le 1882-ben: "... a szoba oldalfalai mindig hófehérek, a mestergerenda és a padlás mindig sárgára, vagy világos vörösrre vagy kékre festve. A szoba falain fölül egy tarkára festett szalag fut körbe. E szalag mindig többszínű csíkokkal van szegélyezve. Az alapszínekre tarka-barka virágok vannak festve. A rózsza és a tulipán sohasem hiányozhat, a többi virág a gazdasszony ízlése szerinti, és változik a divattal...". Ez a koszorú a motívumok gyarapodásával egyre szélesedett, majd az 1930-as évekre csokrokká alakult, s beborította az egész falat.

A színes pingálás nagymértékben hozzájárult a hímzés kiszínesedéséhez. A XIX. század közepén kizárólag fehér *pamukkal* lyukmintát varrtak (hímeztek), amelyet singlölésnek neveztek. A XIX. század utolsó harmadában jelentek meg a virágmotívumok, az indák és a levelek. Ennek a korszaknak a fekete, a piros és a kék volt a jellemző színe. A XX. század elején a bordó, a sárga és a zöld fonal bevonásával folytatódott a kiszínesedés, szaporodott a motívumok száma, megnőtt a töltött varrás aránya. Ezek a gyönyörű korai kalocsai hímzések ismeretlenek a nagyközönség előtt. Az 1930-as évekre teljesedett ki a kiszínesedés folyamata, melyet az író- és pingáló asszonyok fantáziája, valamint a parasztasszonyok igényei alakítottak, s határoztak meg. A kalocsai népművészet ezen megújulását a paraszti létből eredő belső erők serkentették, de befolyásolták azt a kalocsai értelmiségi körök és a Gyöngyösbokréta mozgalom is. Gábor Lajos festőművész és Kujáni Ferenc kanonok – az ősi magyar népművészet álomvilágában lebegve vissza akarta állítani az „eredeti” kalocsai népművészetet. Szerencsére csak azon törekvéseik tudtak gyökeret eresztetni, amelyek összhangban voltak az addigi alakulási folyamatokkal. E kor újítása volt a virágok méretének növelése, a motívumok és a színek számának gyarapodása, valamint a gépi rostázás, a „riselin”. Kizárólagossá vált a töltöttvarrás technikája.

A színes, virágos népviselet, melyet kalocsai viseletként ismernek szerte a világon, az 1930-as évekre érte el teljes pompáját. A XIX. században is hordtak hímzett ruhadarabokat a lányok és az asszonyok, de ez még nem számított rangos viseletnek. Csak a szegényebb rétegek öltötték föl, a gazdagabbak selyemruhában díszeltek. Az 1930-as években a hímzett ruha a közönség rangsorának élére került. Az egyes ruhadaraboknak, a virágok színezésének és az öltözékek kompozíciójának kialakult az életkort meghatározó, a társadalmi státuszt és az alkalmakat jelző szerepe.

Az utóbbi évtizedekben a kalocsai népművészeti termékek az idegenforgalom keresett árucikkeivé váltak. A garancia nélküli tömegtermelés sokszor a hagyományoktól idegen darabokat dob piacra, amely az egész népművészet értéktelenedéséhez vezet.

A paprikatermesztés a XVIII. század végén vált jelentőssé Kalocsa környékén, majd Európa napóleoni zárolata után nőtt meg a termelése. A *kalocsai paprika* elnevezés gyűjtőnév, a fogalom a Duna két partjára kiterjedő, a két Sárköz csaknem 60 falujának területén termesztett fűszert jelenti. A középkorban is fejlett kertkultúrával rendelkező Duna melléki falvak lakói termesztették a fűszerpaprikát és az ebből előállított fűszert értékesítették. A kalocsai szállásokon csak az utóbbi évtizedekben kezdtek hozzá a nagyobb mennyiségű paprikatermesztéshez. A XIX. század végére a paprikakereskedelem központja Kalocsára tevődött át, így a világműködő hódító útjára indult fűszer *kalocsai paprika* néven került forgalomba.

Romsics Imre

Száz esztendeje született Ordass Lajos püspök

A bácskai szülőföld

A történelmi Magyarország egyik legnagyobb közigazgatási egysége volt a Duna–Tisza közének déli része, Bács-Bodrog vármegye (1900-ban 8800 km², 630 ezer lakossal). A térség demográfiai összetétele a XVIII. században jelentősen megváltozott: a török hódoltságot átvészelő magyarok közé évtizedeken át folyamatosan menekültek délről szerb (rác) rajok, az 1710-es évektől pedig németországi telepesekkel növelték a földesurak a munkaerőt.

A kedvező éghajlati, felszíni és talajadottságok, valamint az itt élők szorgalma az ország egyik legértékesebb mezőgazdasági tájává varázsolta Bácskát. A XIX. század technikai és közlekedési újításai – a Duna és a Tisza szabályozása, a két folyót összekötő Ferenc-csatorna és az ebből később kiágazó Ferenc József-csatorna, a gőzhajózás, a vasútépítés, 1909-től a bajai Duna-híd – kitágították a gazdasági mozgásteret.

A kiegyezés korában a közigazgatási reform Bács-Bodrog vármegyét tizenhárom járásra osztotta. A megye közepén, a Teleszkai peremlejtőtől délre, a Kulai járásban található *Torzsa* község. A XVIII. században ezt a kis falut németországi protestánsokkal népesítették be. II. József türelmi rendeletét (1781) követően az egyházközséggé szerveződő evangélikusok népiscolát tartottak fenn (1784), majd templomot építettek (1855) és lelkészt alkalmaztak.

A jobbágyfelszabadítás után Torzsa jómódú árutermelő községgé fejlődött. Az értékesítési lehetőségeket fellendítette a vasútvonal, a csatornák vízi utat nyitottak Zomborra és Újvidékre, a községben posta- és távíróhivatal, takarékpénztár működött. 1900 táján a lakosság száma meghaladta a 3800 főt. A döntően német anyanyelvű népesség fele evangélikus vallású, negyven százaléka református, a többi katolikus, görögkeleti és izraelita. Az evangélikus gyülekezet lelkésze, Famler Gusztáv árvaházat és szeretetházat alapított huszonöt gyermek ellátására és nevelésére. A három tanerős népiskolában tanított Wolf Artúr kántor, a Bécsi Egyházmegegyei Tanítóegyesület jegyzője. A többgyermekes családban született Wolf Lajos 1901. február 6-án.

A táj békés fejlődésének éveit 1912-től megzavarták a balkáni háborúk, hisz a Balkán Torzsától mindössze hatvan kilométerre kezdődik. 1912-ben Bulgária, Görögország és Montenegró győzött a török hadak ellen, ám ezután a terület elosztása miatt a győztesek csaptak össze 1913-ban, nagy területvesztéseket okozva Bulgáriának. 1914-ben – a szarajevói merénylet után – az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának, s ezzel megkezdődött az első világháború. A szerbiai fronton négy évig véres harcok folytak. 1918–1920-ban bekövetkezett a vesztes Magyarország feldarabolása, s a Délvidék (ezután: Vajdaság) a Szerb Királyság fennhatósága alá került – Torzsával együtt.

A bonyhádi diákevek

Wolf Lajos a torzsai népiskolai évek után 1912-ben a legközelebbi középiskolában, az államilag segélyezett újverbázi községi gimnáziumban tanult tovább. Az I–III. osztály elvégzése után a szülők a gyermeket a hadieseményektől távol eső, színvonalasabb iskolába küldték. Az erdélyi szászok nagyszabeni gimnáziumától Wolf Artúr kategorikusan elzárkózott, mondván: „*Nem engedem, fiam, hogy belőled pángermánút csináljanak*”. Végül a teljes internátusi ellátást adó bonyhádi evangélikus főgimnáziumot választotta a család. Wolf Lajos 1915–1920 között itt végezte el a IV–VIII. osztályt.

A háborús, majd a forradalmakkal tarkított években a bonyhádi gimnázium súlyos gondokkal küszködött. A tantestület fele a frontokon szolgált. A világháború második felében a tizennyolcadik életévüket betöltő fiúkat is besorozták katonának a „*népfelkelői katonai szemlén*”. A négy háborús év során 108 diákot vezényeltek frontszolgálatra (közülük 22 hősi halottá „*érett*”). A VIII. évfolyamból besorozott katonák a szabadságuk alatt rendkívüli „*hadiérett-ségi vizsgát*” tehetnek (pl. az 1616–1917. tanévben nyolc alkalommal). Súlyosbodó gondot okozott a vidéki tanulók étkeztetése is. A tüzelőhiány következtében a téli szünetek négy-öt hétre hosszabbodtak. 1916-ban fertőző betegség miatt már májusban befejezték a tanítást, és csak októberben kezdték meg az új tanévet. 1918 őszén egyhónapos kényszerszünetet kellett tartat-

ni az országos „spanyolnátha”-járvány miatt, s az internátusi tömegszállításból hazaküldték a fiúkat. A hetedikes Wolf Lajos hetekig feküdt tüdőgyulladással. Hazautazni nem tudott: a vasútforgalom Bácskában szünetelt, a szerb hadsereg ekkor szállta meg a kijelölt délvidéki demarkációs vonalakat. Wolf Lajost egy bonyhádi osztálytársának szülei fogadták be: a Müller (Merényi) család heteken át szeretettel ápolta a beteg fiút.

A háború elvesztése és az őszirózsás forradalom után Magyarország a politikai összeomlás szélén állt. A Felvidéket a cseh, Erdélyt a román, a Vajdaságot a szerb hadsereg szállta meg. A Magyarország teljes feldarabolását fenyegető orvtámadások miatt a Tanácsköztársaság 1919 tavaszán honvédő háborúra kényszerült. A sebtében toborzott Vörös Hadsereget a Monarchiában nevelkedett tisztek irányították, a sorkatonaság jórészt kiképzetlen önkéntesekből állt. A bonyhádi gimnáziumban az 1919. május 18-án alakult „Diáktanács” is megkezdte a toborzást: tizennégy felsős diák jelentkezett. A toborzóíven Wolf Lajos neve is szerepelt, ugyanis a honvédelmért, a bácskai szülőföld megmentését hazafias kötelességének érezte. Egyúttal bízott abban is, hogy majd hazatérhet a családjához, hiszen hónapok óta hírt sem hallott a szüleiéről. A bonyhádi diákonkéntesek katonai szolgálatára azonban nem került sor, ugyanis Clemaneau francia miniszterelnök hírhedt jegyzéke felgyorsította a Tanácsköztársaság katonai és politikai összeomlását (1919. augusztus 1.). Így Wolf Lajos végül nem lett „vöröskatona”!

A bonyhádi gimnáziumban június 7-én befejezték a tanévet, s a következő héten államosították az iskolát. Ez azonban csak a nyári szünet idejéig tartott, mert a Tanácsköztársaság összeomlása után az egyház visszakapta az intézményt. Wolf Lajos az események miatt a nyarat is kénytelen volt Bonyhádon tölteni, sőt a Müller (Merényi) család vendégszeretetét élvezte még az 1919–1920. tanév karácsonyi és húsvéti szünetében is. 1920 júliusában „jó” eredménnyel érettségizett.

A lelkeszi – püspöki szolgálat

Wolf Lajos 1920–1924 között a soproni Teológiai Akadémián, illetve a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Sopronba kihelyezett Evangélikus Teológiai Karán tanult tovább. Lelkészsé avatását követően svédországi ösztöndíjban részesült. Észak-Európát járva megtanulta a svéd és az angol nyelvet, megismerte a dán népfőiskolai mozgalmat, valamint a finn evangélikus egyház szociális tevékenységét. Hazatérése után Balassagyarmatra helyezték missziós lelkeszi szolgálatra, majd kápláni beosztást kapott Mezőberényben, illetve Cegléden, ahol megválasztották parókus-lelkésznek. Itteni egy évtizedes működését elismerés kísérte: megbízták egyházmegyei bizottsági feladatokkal, rövidesen megválasztották a *Pesti közép-egyházmegye* esperesének. Felkészültsége és lelkiismeretes szolgálata révén tekintélye egyre nőtt, úgyhogy 1941-ben a budapest-kelenföldi gyülekezet egyhangúlag meghívta lelkesznek. 1945-ben – Raffay Sándor püspök nyugdíjba vonulásakor – a Deák téri lelkeszi állást töltötte be, s hamarosan a dunántúli egyházkerület püspökévé választották meg.

Wolf Lajos esperesi, püspöki megnyilatkozásai erkölcsi nagyságát, hazafiasságát, demokratikus gondolkodását bizonyítják. Nyíltan bírálta a Horthy-korszak neofeudális légkörét. Német anyanyelvű magyarként aggodalmát fejezte ki a volksbundisták erőszakos szervezkedésével kapcsolatban, kijelentvén: „*a felelőtlen irányítás mellett hazai németiségünk elveszti világos látását*”. 1944. március 19-e után, a német megszállás hatására a Wolf családnevet azonnal „*Ordass-ra*” változtatta. Svéd nyelvtudása révén szoros kapcsolatot tartott a zsidókat mentő Raoul Wallenberg köreivel. Szálasi nyilasuralmát (1944. október 16.) követően a svéd követtség tanácsosát, Waldemar Langlet-et elkísérte Serédi Jusztinián esztergomi érsekhez azzal a kéréssel, hogy a bíboros követelje a „Nemzetvezető Testvér”-től a zsidók üldözésének, deportálásának a megszüntetését. 1945-ben felhívta a figyelmet a szomszédos államokban felerősödő magyargyűlöletre. Tiltakozott a német anyanyelvűek kollektív megbüntetése és kitelepítése ellen. Figyelmeztetett a pánszlávizmus újjaéledésére és a szlovák–magyar lakosságcsere brutalitásaira. Felháborodásának adott hangot amiatt, hogy a balra tolódó hazai politikai pártok megbélyegzésekkel lejáratják történelmi egyházainkat. Az 1848-as forradalom centenáriumán a bonyhádi gimnáziumban – a Kossuth és Petőfi mellszobor avatásakor tartott ünnepi istentiszteleten – Ordass püspök határozottan kifejtette álláspontját az egyházi iskolák államosítása ellen. E nyílt szembehelyezkedésnek súlyos következményei lettek.

Meghurcolás – kései elégtétel

Magyarországon 1947–1949-ben politikai fordulat zajlott le. A Szovjetunió politikai támogatását élvező kommunista hatalom kiépítette a diktatúrát: a bankokat, a gyárat, az iskolá-

kat államosították, a kolhoz-mozgalmat elindították, bevezették az egypártrendszer, a szovjet mintájú alkotmányt és tanácsrendszert; meghirdették az osztályharcot és a „klerikális reakció” felszámolását. A pártpropaganda szerint valamennyi egyház „reakciós hírvető”, „imperialista háborús uszító”, „reménysege az atombomba”, „szócsöve a kizsákmányoló rétegeknek”, „a kulákok megvédésére hangol”, „a családi béke megbontója” stb. A történelmi egyházak megtörése céljából megkezdtek a letartóztatásokat. A legtekintélyesebbekkel kezdtek: Ordass Lajossal, Mindszenty Józseffel. Ezt megelőzően Ordass püspök 1947-ben öthónapos külföldi körútra indult. Felkereste a svájci, a svéd, a finn, a dán és az amerikai testvéregyházakat. A szíves fogadtatást jelzi, hogy több külföldi egyetem díszdoktorrá avatta, továbbá az, hogy természetbeni és pénzbeli adományokkal halmozták el a magyarországi evangélikus egyházat. Az Egyesült Államok egyházi közönségei öt éven át, évente 250 ezer dollár támogatást ajánlottak fel. 1948-ban megérkezett az első küldemény a Magyar Nemzeti Bankon keresztül, ezzel egy időben hangzott el Ordass Lajosnak az iskolák államosítása elleni bonyhádi beszéde. A diktatóra a püspököt „*valutával való visszaélés*”-sel vádolta. Augusztusban házkutatást tartottak a lakásán, 1948. szeptember elején letartóztatták. A „szenzációs” hírből a pártsajtó hecckampányt csinált, sugallva a „*méltó büntetés elnyerését*”. A rendőri kihallgatás során felajánlották Ordassnak: ha lemond a tisztségéről, családjával együtt nyugatra távozhat. A püspök az alkut elutasította.

A népbíróóság Ordass Lajost 1949-ben kétévi börtönbüntetésre és politikai jogvesztésre ítélte. A kommunista rendszernek behódoló egyházi „*különbizottság*” a püspöki tisztségétől megfosztotta. A két év során a szegedi Csillagbörtön és a váci fegyház a különböző vallásfelekezetek elítélt papjainak ökomenikus gyűjtőhelye lett. Ordass a megpróbáltatások fegyelmezett elviselése alapján bizonyos idő elteltével kérhette volna a büntetés megrövidítését, de ő ezzel a kedvezménnyel nem kívánt élni.

Az Egyházak Világtanácsa többször szorgalmazta a Magyar Népköztársaságnál Ordass Lajos állami és egyházi rehabilitációját. Erre 1956. október elején – a forradalom előtt két héttel – került sor. Ekkor Dezséry László püspök lemondott tisztségéről (megfelelő állami ellenszolgáltatás ellenében), s Ordass Lajos 1956. október 31-én ismét átvette az egyházkerület irányítását.

1957 nyarán a magyar egyházat képviselte a Lutheránus Világszövetség Minneapolisban (USA) tartott gyűlésén, ahol őt a Világszövetség alelnökévé választották. Ezt a „rossz pontot” itthon azzal tetézte, hogy nem teljesítette az Állami Egyházügyi Hivatal azon követelését: helyezze vissza az egyház „kulcspozícióiba” a szocialista állammal együttműködő „békepapokat”. Újabb hajszá indult Ordass ellen; 1958-ban a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa nem erősítette meg őt a főpapi tisztségben. A kényszerű leváltás után Ordass rövidesen nyugdíjazták, és a papi szolgálattól is eltilították. A diktatóra félt az emelkedett erkölcsiségű, nagy tudású, impozáns megjelenésű püspök tekintélyétől, a híveire gyakorolt hatásától. Az Állami Egyházügyi Hivatal utódjának Káldy Zoltánt „választotta”, s rövidesen kijelenthette: „*a vezetés egyre inkább az állam iránt lojális magatartású személyek kezébe került*”.

Ordass Lajos mozgásteret beszűkült. Életének utolsó két évtizedében szellemi frissességét biblikus elmélyedéssel, olvasással és írói tevékenységgel tartotta fenn. A család szeretete, volt munkatársainak elvhű ragaszkodása éltette. Ordass Lajos 1978-ban halt meg Budapesten.

A külföldi testvéregyházak meg-megújuló rehabilitációs próbálkozásai továbbra is sikertelenek maradtak. A rendszerváltozás éveiben Budapesten megalakult az *Ordass Lajos Baráti Kör*, s vállalta a főpap szellemi hagyatékának összegezését és népszerűsítését. A Baráti Kör a bonyhádi gimnázium folyosóján 1996-ban emléktáblát avatott az intézet volt diákjának emlékére. Az elkészett jogos elgértél 2000-ben következett meg: március tizenötödikén a Magyar Köztársaság a „*Magyar Örökség Díj*” adományozásával fejezte ki tiszteletét Ordass Lajos iránt.

A tragikus sorsú püspök személyisége, pályafutása, tudása és tekintélye példát mutat minden időben.

Kolta László

Irodalom: Kolta László: A bonyhádi gimnázium 1918–1919. tanéve (Művelődés 1969. május, Szekszárd); *Terray Jenő*: Nem tehetett mást (Bp., 1990); Kolta László: A bonyhádi Petőfi Sándor gimnázium – Iskolák a múltból (Bp., 1991); *Ordass Lajos*: Akikkel az úton találkoztam (Bp., 1996); *Horanyecz László*: Egy ember az örökkévalóságnak – interjú Szépfalusi Istvánnal (Népszabadság, 1998. április 22.); Kolta László: Bonyhádi arcképek (Bonyhád, 2000).

Porgány község és a hármás határpont

A trianoni határok helyszíni megállapításánál a határmegállapító bizottságok részéről sok igazságtalanság érte Magyarországot. Erre már hoztam példát a Honismeret 2000/3. számában. A brennbergi „llona akna” elvesztése címmel. Ebben a cikkben szereplő eset pedig a magyar-román hmb. elnököknek velünk szemben tanúsított rosszsindulatát példázza.

A trianoni szerződés 46. cikke alapján 1921. augusztus 1-jén Párizsban megalakult a magyar-román határmegállapító bizottság. Tagjai voltak: Meunier francia tábornok elnök. Ezen kívül két angol (Russel ezredes és Mellor kapitány), egy olasz (Paolotti alezredes) és egy japán – Sanó őrnagy – a *nem érdekeltek* részéről. Dormándi Géza ezredes magyar biztos és Dimitrescu ezredes román biztos pedig az *érdekeltek részéről*. (Az a Dimitrescu, aki magyar-román demarkációs vonal megállapításánál annak idején részt vett.) Magyarország részéről előbb Dormándi, majd Czeke ezredes. Helyettesített Oláh százados, 1922. április 4-től Szentmiklósi Andor, majd 1922. június 23-tól egy ideig még utóbbival együtt Dietrich sorhajókapitány magyar biztosok. Dormándi uralta a helyzetet. Az utódjául kinevezett Czeke ezredes csak nemrég lett huszár őrnagyból vezérkari tisztté. A francia tábornokokban csak a tábornokot látta, s minden rendelkezését végrehajtotta.

Ezzel szemben Dimitrescu rendkívül éles eszű. Csakhamar észrevette, hogy mióta a bizottsági kiszállások előtt a kérdéses községet mérnökeink készítik elő, sokkal nehezebben bírják a román követelményeket érvényre juttatni. Ennek megszüntetése érdekében a franciák segítségével a mérnököket katonákkal szerette volna felcseréltetni.¹ Dimitrescu mesterkedéseire jellemző volt, az 1922 májusában tett azon kijelentése, hogy Erdélyben és a Romániához csatolt területeken a „Code Napóleon” alapján álló román törvények vannak érvényben, amelyek szerint egyedül a „domicile” (lakhely) határozza meg az állampolgárságot. (A békeszerződés szerint a magyar területen való születés pusztá tényével jogérvényesen meg lehet szerezni a magyar állampolgárságot.) Például hozta fel Pánti pusztá lakóit, akik csakis román állampolgárok lehetnek. A kérdéses lakosok közül azonban csak egyet, Erdei Jánost sikerült a bizottság elé hozni, aki kijelentette, hogy „ha már tőlem függ a választás, én bizony csak magyar akarok maradni”. A többi ezután a kijelentés után már nem volt sehol „megtalálható”.

Még kellemetlenebbül érintette a román biztost a román községi jegyző kijelentése, mely szerint „jelenleg éppúgy mint azelőtt, a magyar 1886.-i törvényi cikk szabályozza a illetőséget”.²

A bizottság elnöke a francia Meunier ezredes (később tábornok) nemcsak, hogy nem titkolta, de minden kínálkozó alkalommal a legnyomatékosabban kifejezésre juttatta *barátságos hangulatát a románokkal szemben*. Elfogadta például a románoknak a görög katolikus lakossággal kapcsolatos álláspontját és kijelentette: „a görög katolikus vallású lakosság fajlag sohasem volt magyar, ha ma magyarul is beszél. Az csupán az évtizedekig folyó erőszakos magyarosítás következménye lehet.”³

A tábornok a magyar biztossal szembeni ellenszenvét viszont úton-útfélen kinyilvánította. Történt pedig, hogy Szentmiklósy attachét, aki akkor a magyar biztost helyettesítette, Sanó őrnagy 1922. november 18-án meghívta a Duna-palotában tartott vacsorájára. A meghívottak között volt Meunier francia tábornok a bizottság elnöke és neje, Russel angol ezredes, Vincent francia őrnagy és neje. A meghívott vendégek a szálloda halljában gyűltek össze. Meunier tábornok nejevel utolsónak érkezett. A tábornok a jelenlévőket mind kézzorítással üdvözölte, a magyar biztoshoz érve egy lépést hátrált, s csupán egy hűvös fejbőlintással üdvözölte. Ezután a japán őrnagy bemutatta a tábornok feleségének, aki nemrég érkezett Párizsból. A magyar biztos neve hallatára szintén hátrált, hogy szó és kéznyújtás nélkül a lehető leghamarabb essen túl a neki láthatólag kellemetlen bemutatkozáson. Az ebédnél a házigazda ugyancsak mellé ültette, akivel a magyar biztos a legudvariasabban kezdte a tárgyalás. Ennek ellenére Meunieré az egész vacso-

¹ Magyar Országos Levéltár (MOL) Miniszterelnökségi iratok (K) 477. Határmegállapító Központ (HMK) rezervált Melléklet 1826/Pol. sz. határozathoz

² MOL K 478 Határmegállapító Központi Iroda (HMKI) Miniszterelnökség (ME) Általános iratok (Ált. ir.) 14 csomó (cs.) Magyar-Román (M-R) határmegállapító bizottság (hmb).

³ MOL K 478 HMKI ME Ált. ir. 20 cs. Nemzeti Újság IV. évf. 130. sz.

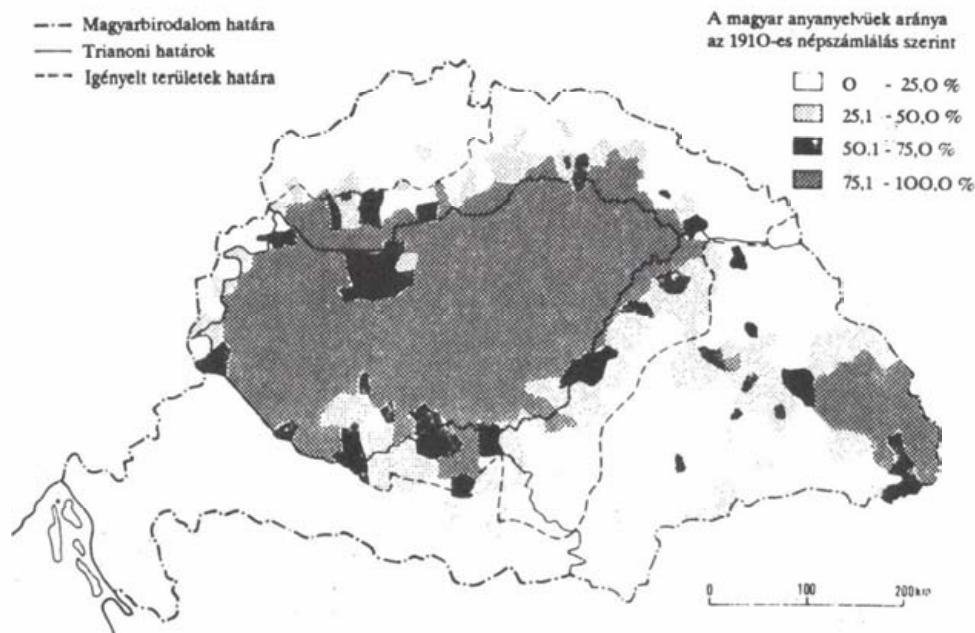
ra alatt azon fáradozott, hogy tudomására hozhassa férjének a magyar biztos iránt érzett ellenszenvét. Kifejtve, miszerint a férje nem fogja neki megbocsátani, hogy hosszú bizottsági működése alatt minden alkalommal és minden eszközzel a „legsértőbb módon” ellene dolgozott.

Bár a magyar biztos igyekezett megértetni vele, hogy az ő tevékenységüknél éles határt kell húzni a hivatalos működés és a magánélet között, ez sem használt. A tábornok az egész ebéd alatt kínos hallgatásával és mimikájával mutatta, hogy kellemetlenül érinti a magyar biztos jelenléte. Az ebéd befejeztével – bár a házigazda előzőleg kérte a vendégeit, hogy hosszabban maradjanak – a tábornok jelt adott nejének és felbontotta az asztalt. Ismét kezét fogott mindenkivel, csak a magyar biztost kerülte ki nejével együtt. Másnap reggel Szentmiklósy hivatalfőnökét, Dietrich sorhajókapitányt kérte, hogy Meunier-től kérjen magyarázatot és egyben kérte a felmentését. Meunier válasza aznap délután megérkezett. A válasz alapján a tábornok korrekt magatartása ellen nem lehetett kifogást emelni, így Szentmiklósy a párbajtól elállott. A szolgálat alól felmentették, amit közöltek az Elnökkel.⁴

A határmegállapító bizottságok döntéseiket szavazattöbbséggel hozták. Az összes határmegállapító bizottság közül legönkényesebben általában a magyar–román szakaszon működő bizottság járt el.

A trianoni békeszerződés a magyar–román–szerb–horvát–szlovén hármasthatárpontot a következőképpen határozta meg: ...”Kiszombor állomástól délnyugatra körülbelül 4 kilométer távolságra, körülbelül kelet-délkeletre a 84. magassági ponttól és délnyugatra a 83. magassági ponttól a helyszínen választandó pontig, mely hármasthatárpontja lesz Romániának, Magyarországnak és a Szerb–Horvát–Szlovén államnak.”

A szóban forgó pontot tehát a békeszerződés úgy állapította meg, hogy az egy kiszombori pár holdas parasztbirtok közepére esett, mégpedig oly módon, hogy ez a kisbirtok három ország területére került volna. E szövegezés határozatlansága miatt a békeszerződésben jelzett hármasthatárpont a terepen soha megállapítható nem volt, ezért egy másik pont lett kijelölve.



Az 1920-as magyar–francia tárgyalások során támasztott magyar területi igények (Romsics Ignác: Bethlen István, Bp. 1991. c. könyvéből)

⁴ MOL K 478 HMKI ME Ált. ir. 11 cs. 970. old.

A bizottság elnökének, Meunier francia táboroknak a magyarokkal szembeni rosszindulatát már jeleztem. Álláspontja az volt, hogy a hármas határpontot nem lehet máshová tenni, mint azt a békeszerződés meghatározta. Így volt ez már a magyar–csehszlovák–román hármas határpont megállapításánál is. *A hármas határpont megváltoztathatatlanságával kapcsolatos álláspontjával mint ott, itt is a magyaroknak okozott kárt. A határmegállapító bizottság tárgyalásai során a déli hármas határpont kérdése az 1921. november 28-i ülésén vetődött fel először.* A bizottság elnöke ekkor a kísérőlevél alkalmazására vonatkozó tárgyalásokat befejezettek nyilvánította. Kijelentette, hogy a nem érdekelt államok (röviden: a nem érdekelt), vagyis az antant biztosai a határvonal tanulmányozásának befejezése után az érdekelt államokkal (Magyarország, Románia) közölni fogják mindazokat a módosításokat, amelyeket ők érdemesnek tartanak arra, hogy a kísérőlevél értelmében a Népszövetséghez felterjesztésre kerüljenek.⁵

Ezen a tárgyaláson (1921. november 28.) fogadták el a határvonal beosztását 11 szakaszra. A bizottság szerint ezek közül 6 szakaszban a határvonal véglegesnek tekintendő, míg a többi öt szakaszban még különös tanulmányozásra kerül sor. Az utóbbi szakaszok közé tartozott az „A” szakasz is, mely a déli hármas határponttal kezdődött.

Mielőtt továbbmennék, szólnom kell néhány szót a már említett kísérőlevélről. Valamennyi békeszerződést egy levéllel (kísérőlevél) adtak át. A magyar békeszerződéshez csatolt kísérőlevél Millerand francia miniszterelnök írta alá és adta át, – aki egyben a békekonferencia elnöke volt – innen a Millerand levél elnevezés. Ez a levél amellelt, hogy elmarasztalta Magyarországot, felelőssé tette a háborúért, bizonyos reményeket is keltett azzal a kitételével, hogy: *„Majd ha a határbiztosok megkezdik munkájukat... az eljárás megfelelő módot nyújt minden igazságtalan határvonal kiigazítására, ha azok ellen alapos ellenvetést lehet tenni.”*

Ezért is kedvezőtlen volt a számunkra, hogy az 1922. február 15-i ülésen a bizottság elnöke az „A” szakaszra vonatkozó határozatát (1921. november 28.) megmásítja és kijelenti, hogy a nem érdekelt biztosai a kísérőlevél alkalmazását az „A” szakaszra nem tartják szükségesnek, s szerrintük így csakis a hármas határpont megállapítása maradt hátra. Úgy a magyar, mint a román biztos tiltakoztak e határozat ellen, de leszavazták őket.

A bizottság a kísérőlevél alkalmazhatóságát illetően megszorító, olyan elvi magyarázat alapjára helyezkedett, hogy a kísérőlevél alapján is csak helyi igazságtalanságokat lehet kiküszöbölni. Hogy ez az érvelés mennyire nem volt helytálló, azt mutatja a határbizottságok részére kiadott Általános Utasítás („instrukcionsis”), mely szerint a helyi kiigazításokra (igaz csak gazdaságira) a határbizottságoknak is joguk volt a kísérőlevél nélkül is.⁶ Említést kell tenni a Pótutasításról („instructions complementaires”), mely a kísérőlevéllel kapcsolatban lett kiadva 1921. július 3-án a Nagykövetek Tanácsa által. Később is látni fogjuk, hogy a bizottság a kísérőlevél figyelembevétele helyett „kézi vezérléssel” a párizsi utasítások szerint dolgozott. Párizsban az elnökök direktívákat kaptak. *A párizsi direktívák szerint csak lokális jellegű változások jöhettek számításba.*

Ezt bizonyítja, hogy Meunier egyik nyilatkozatában kifejtette, miszerint „itt” senki sem tudott volna eredményt elérni, mert neki kormányaitól határozott utasításai vannak és ő csak azok szerint járhat el. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy minden változás csak barátságos megegyezés alapján létesülhet, az pedig teljesen ki van zárva. Teljesen céltalan volna bármit is felterjeszteni a Népszövetséghez a románok teljesen elutasító álláspontjára való tekintettel. Egy másik beszélgetés alkalmával elmondta, tudják azt, hogy Németország a reváns gondolatával foglalkozik, de éppúgy tudják azt is, hogy mihelyt Németország arra képes lesz, mi (Magyarország) újból csak hozzájuk szegődünk, ezért érdekük minket annyira gyöngíteni amennyire csak lehet.

A magyar biztos 1921. szeptember 7-én egyelőre csak térképmelléletekben rendelkezésre álló határkiigazítási javaslatot nyújtott be. Ennek a vonalnak a legkeletibb pontja meglehetősen erős kiöblösödés közepén Zilah volt. Ugyanezen a napon a román biztos is benyújtott egy javaslatot, szintén csak térképmelléletekben, mely szerint a trianoni vonalnak nyugatra való tolasát kérte. Magyarcsanád, nagylaki állomás, Kétegyháza, Méhkerék, Szakál, Körösszeg, Apáti, Bedő Porcsalj, Nagyléta, Nyírbrány, Álmosd, Bagamér, Vállalj, Csengerújfalú, ezen kívül a déli részen néhány pusztá.

⁵ Dr. Bacsa Gábor: A triplexek Országhatár Magazin (OH) 52. évf. 21. sz.

⁶ MOL K 478 HMKI ME Ált. ir. 11. cs. 397–403. old.

Az egyes szakaszokban – a kísérőlevelet is figyelembe véve – a határ-megállapítás során felmerült magyar igények közül csak az „A” szakaszra térek ki, mivel ez függ össze a hármashatárponttal és Porgány községgel. Az „A” szakaszban (Kiszombor, Makó, Apátfalva és a nagylaki kendergyár) a bizottság a demarkációs vonalat minden indoklás nélkül meghagyta végleges határnak. Romániának hagyta Porgány községet, a szegedi kendergyár birtokán kívül Makó és Apátfalva községeknél kb. 1500 holdat kitevő birtokán, a San Marco féle birtokot. A magyar biztos részéről ezek az igények merültek fel.

A határbizottság 1921. szeptember 15-i bizottsági ülésén vette vizsgálat alá mindkét javaslatot. A román javaslatról megállapította, hogy az 1920. május 6-i kísérőlevél és az 1921. június 3-i Pótutasításban foglalt feltételeknek megfelel és elfogadható.

Ezzel szemben elvetette a magyar javaslatot azzal a jellemző indoklással, hogy a magyar javaslatban foglaltak formálisan ellenkeznek a kísérőlevél szövegével és szellemével. Ez azt jelentette, hogy a bizottság a kísérőlevél kétoldali alkalmazhatóságának elvi álláspontjára helyezkedett. Amikor a magyar biztos helyettese megkérdezte, mit értsen azon, hogy a magyar javaslat a bizottság szerint formailag ellenkezik a kísérőlevél szövegével és szellemével, a bizottság elnöke újból kijelentette, hogy a kísérőlevél alapján javosolható és eszközölhető módosítások csak helyi jellegűek lehetnek, ennél fogva nem lehet szó a határvonalnak a maga egészében való áthelyezéséről, akár keletre, akár nyugatra. A magyar határbiztos tiltakozott ezen értelmezés ellen. A bizottság azonban az ő szavazata ellenében egyhangúlag elhatározta, hogy a kísérőlevél alkalmazására vonatkozó tárgyalásokat lezárja, az érdekelt biztosoktól addig kapott javaslatokkal.

Ez azt jelentette, hogy a határ megállapítása során semmi módosításról nem lehetett szó, marad a trianoni szerződés, illetve a kitűzött demarkációs vonal. Ennek következtében elveszhettek (el is vesztek) az ún. „Sárga határban fekvő, – kisbirtokosok tulajdonában lévő – földek. Ugyancsak elveszhetett a hármashatárponttól délkeletre kb. 1,5 km távolságra fekvő színmagyar Porgány község 980 lakosával.

A nem érdekelt biztosok 1922. április 9-én a kísérőlevél alkalmazása tárgyában a Nagykövetek Tanácsának közvetítésével jelentést intéztek a Népszövetséghez. A bizottság jelentése sok helyen megtámadható volt. A magyar biztos a Határmegállapító Központ figyelmét felhívta erre a május 10-én kelt jelentésében. Utal többek között arra, hogy a múlt év (1921) november 28-án 21. szám alatt kiadott jegyzőkönyvet már akkor, azaz 8 napra a benyújtott magyar javaslat után, a bizottság lezártan deklarálta a kísérőlevél körül folytatott tárgyalásokat és elhatározta, hogy rögtön kezdődjenek meg a délimitációs munkálatok, mégpedig azon a határszakaszon („F”), ahol a magyar biztos felfogása szerint a legkevésbé lehetett a trianoni határvonalat elfogadni, s ahol igen megfelelő határt lehetett volna elérni a csupán 600 lakosú Atyás község átcsatolásával. Erre a körülményre az akkori magyar biztos figyelmeztette a bizottságot, mely azonban határozatától nem volt hajlandó eltérni. Ennek következtében az „F” szakasz végleges határa nemcsak, hogy vízrajzi tekintetben lehetetlen volt, de a régi demarkációs vonaltól eltérőleg még kb. 4500 hold magyar területet juttatott Romániának, melyből kb. 1200 hold kisbirtok volt, s Atyás község lakosságát kb. 600 holdat kitevő magyarországi kisbirtoktól fosztotta meg.⁷

Mindezen ellentétként 1922. február 15-én az elnök a már említett, állítólag megmáshíthatatlan határozatát megváltoztatja. Nemcsak az „A” szakaszt jelentik ki megmáshíthatatlannak – hol jogos igényeinket legalábbis Porgány községre vonatkozólag több ízben kifejtettük –, hanem a román delegáció követelésének engedve a „H” szakaszt (Nyirábrány, Bagamér, Álmosd) feloldja mozdulatlanlanságából, anélkül, hogy ennek hasonmását a „D” szakaszban (Gyulavarsánd, Nagypél, Ottlaka) hozott határozatát, melyben nekünk voltak igen erős vízrajzi érdekeink – melyeket igen gyakran volt alkalmuk tudomásul venni – hasonló elbánásba részesítette volna.⁸

Azt a lehetetlenséget, mely szerint a békeszerződés a hármashatárpont helyét meghatározta, Meunier kivételével az összes antant biztos belátta és ki akarta küszöbölni. Ő azonban ragaszkodva a békeszerződés betűjéhez, csak azt engedte meg, hogy a triplex egy kilométerrel eltolassék, s így az legalább egy község határára esett. A triplex ezen sérelmes megállapítása elébe vágott a hozzá közvetlenül csatlakozó porgányi határszakasz megállapításának, éspedig: ha a bizottság a magyar biztos követelésére teljesíti Porgány visszacsatolását Magyarországhoz és a ha-

⁷ MOL K 478 HMKI ME Ált. ir. II. cs. M–R hmb. 1338/1922. 05. 10/hat.

⁸ Uo.

tár ezen csatlakozó részét utólagosan Magyarország javára igazítaná ki, úgy a hármás határpontot is el kellett volna tolni. Ez pedig az elnök felfogása szerint sértette volna a béke alapjait.

A porgányi eset jellemző példája annak a különös taktikának, amelyet Meunier tábornok a határ megállapításánál alkalmazott, hogy még olyan esetben is, amikor le nem tagadható magyar érdek haladéktalanul követelt érvényesülését, a leghihetlenebb fogások által végre olyan helyzetet teremtsen, melynek kiaknázása által a magyar érdeket Románia javára kijátssza.

Azzal kezdtem – mint fentebb jeleztem –, hogy azt a határszakaszt, amelybe Porgány község tartozik, a kísérlővel alkalmazására vonatkozó tárgyalások alól kivonta azzal az ürüggyel, hogy az még külön tanulmányozásra szorul. Később minden indoklás nélkül kijelentette, hogy a kísérlővel ezen szakaszra nem nyer alkalmazást. De miután tudta, hogy Porgány Magyarországhoz való csatolása a kísérlővel nélkül is lehetséges, ezt azzal akadályozta meg, hogy Porgány sorsát összekötésbe hozta a déli hármás határpont helyével, mely erre nézve hátrányos. A hármás határpont megváltoztatását pedig egyrészt a kísérlővel alkalmazásához kötötte akkor, amikor ezt a kérdést már megtárgyalták, másrészt az új hármás határpont véglegesítését a román–szerb határbizottság hozzájárulásától teszi függővé abban az időben, amikor az még meg sem alakult.⁹

Később, amikor a hármás határpont megváltoztatását már nem tudta megakadályozni, mert azt a magyar–szerb határmegállapító bizottság javasolta, a tárgyalás menetét úgy befolyásolta, hogy a kedvező elintézési lehetőségek ellenére olyan pontot fognak megszavazni, mely Porgányt Magyarországhoz való csatolását véglegesen kizárja. Tudva, hogy Porgány visszacsatolása ily módon már lehetetlen, szintleg mégis hozzájárult a nem érdekeltke azon javaslatához, mely Porgányt Magyarországhoz kívánja csatolni. Ennek az az oka, hogy a triplex sérelmes megállapításai egyrészt prejudikálta az ahhoz közvetlenül csatlakozó magyar–román határszakasz megállapítását, ugyanis a jugoszláv területen hosszú ék alakban csúcsosodik ki a triplex. Ha tehát a bizottság a hármás határponthoz csatlakozó magyar–román határszakaszon utólag Magyarország javára határkiigazítást határozott volna el, a megváltozott határ nem lett volna észrevétlenül bekapcsolható az így megállapított hármás határpontba.

Amikor váratlanul kitűnik, hogy az előzőek dacára lehetőség van Porgány Magyarország-hoz való csatolására, engedett a román biztos fiktív indokainak, hogy a kérdést elnapolhassa. Ezek az indokok a birtok fiktív tulajdonviszonyai és a Servesi szerződés fiktív illetékessége.

Az 1922. június 12-i ülésen a magyar–román és a magyar–szerb bizottságok közösen tárgyalnak a hármás határpont megállapításáról. Cree angol ezredes a magyar–szerb határmegállapító bizottság elnöke előadta a magyar–szerb bizottság álláspontját és három pontot javasolt, melyek mind előnyösebbek Magyarországra nézve, mint a békeszerződés hármás pontja. A román biztos követelte, hogy határozatot csak a román–szerb bizottság jelenlétében hozzanak. A bizottság azonban visszautasította. Meunier tábornok, aki Cree alezredes javaslatával látszólag nem értett egyet, feloszlatta a gyűlést azzal az ürüggyel, hogy mielőtt javaslatát bizottsága nevében benyújtaná, még egy kebelbeli (saját bizottsága) tárgyalásra van szüksége.¹⁰

Ezután saját bizottságának ülésén a kísérlővel és a triplex közötti összefüggést állapította meg. Szerinte a békeszerződésbeli hármás határpont eltolása a kísérlővel alkalmazása nélkül nem lehetséges. De mivel a kísérlővel alkalmazásának kérdése egyszer s mindenkorra le van tárgyalva, a békeszerződés szövegében megállapított pontnak máshova helyezése teljesen ki van zárva.

A magyar biztos hiába tiltakozott. Felhozta, hogy a hármás határpont még eddig egyáltalán nem képezte a bizottság döntésének tárgyát, sőt amikor Porgány átcsatolását kérte, azzal az indoklással utasították el, hogy a község hovatarozása összefügg a hármás határpont megállapításával, attól különválasztani nem lehet. A hármás határpont megállapítása pedig csak a magyar–szerb bizottság egybehangzó döntése alapján lehetséges.

Mindezek ellenére a bizottság öt szavazattal egy ellenében elhatározta, hogy a kísérlővel az „A” szakaszban „nem alkalmaztatik”. Ez a határozat Porgány sorsát is eldöntötte. A terepet így előkészítve, Meunier az összeült bizottság előtt kifejezteni igyekezett, hogy a magyar–szerb bizottság által javasolt pontok hatálytalanok, mert azok a békeszerződésben meg-

⁹ Dr. Bacsa Gábor: A triplexek OH 52. év. 21. sz.

¹⁰ MOL K 478 ME Ált. ir. 20. cs.

határozott pontok megváltoztatását jelentik, s hogy „pontosan a békeszerződés szövegéhez kell alkalmazkodni”.

Ez az állásfoglalás azonban a humánusabb magyar–szerb bizottság elnökének erélyes el-
lenvetésével találkozott, aki kijelentette: „egyáltalán nem értek egyet tábornok úrral”. A kér-
dést szavazás alá bocsátva *elhatározzák, hogy a hármias határpont a kísérőlevél alkalmazása nélkül is*
eltolható. Ilyen kudarc után nem maradt más hátra, minthogy Meunier egy új fogással célját kövesse: ti.
az új hármias pontot amennyire csak lehetséges a Magyarországra nézve hátrányos békeszer-
ződési elnöke azonban 1922. november 9-én kelt, „végleges jelentésében” azt állította, hogy a
nem érdekelt biztosok a javaslatot főleg azzal indokolták, hogy a porgányi uradalom a Szege-
di Konzervgyár tulajdona. Ez az elnök szerint nem felelt meg teljesen a valóságnak. A román
biztos ezt ellenezte, s azzal érvelt, hogy egy ilyen változás csak a kísérőlevél által lehetséges,
ami pedig a bizottság 1922. február 15-i döntésével ellenkezik. A bizottság az érvelést vissza-
*utasította ugyan, a tárgyalást befejezettnek nyilvánította, döntést azonban nem hozott.*¹²

Porgánytal és a hármias határponttal kapcsolatos ügy az 1922. június 12-i döntéssel még
nem zárult le. Létezett ugyanis egy *szerb–román határegyezmény* (amiről a magyarok nem tud-
tak), melynek életbelépése küszöbön állt. Ennek értelmében a hármias határpontnak nyugatabbra
kellett kerülni. Az eltoláshoz azonban Magyarország beleegyezésére is szükség volt. Magyar
részről úgy gondolták, ezt a beleegyezést majd függővé teszik bizonyos kompenzációktól, s
így Porgány kérdésének felvetésére újból lehetőség nyílik.

A nem érdekelt államok biztosai 1922. augusztus 12-én javasoltak egy határvonalat, mely
által Porgány község és az uradalom, a Sárga határ Magyarországhoz lett volna csatolva. A bi-
zottság elnöke azonban 1922. november 9-én kelt, „végleges jelentésében” azt állította, hogy a
nem érdekelt biztosok a javaslatot főleg azzal indokolták, hogy a porgányi uradalom a Szege-
di Konzervgyár tulajdona. Ez az elnök szerint nem felelt meg teljesen a valóságnak. A román
biztos ezt ellenezte, s azzal érvelt, hogy egy ilyen változás csak a kísérőlevél által lehetséges,
ami pedig a bizottság 1922. február 15-i döntésével ellenkezik. A bizottság az érvelést vissza-
utasította ugyan, a tárgyalást befejezettnek nyilvánította, döntést azonban nem hozott.¹²

A magyar–román határmegállapító bizottság elnöke 1922. szeptember 3-án a Nagykövetek
Tanácsához címzett augusztusi havi jelentésében különösen referál a hármias határpontról. Ki-
fejezi, hogy az csakis mint a magyar–szerb és a magyar–román határvonalak csatlakozó pont-
ja szerepelhet, míg a végleges hármias határpont helye a román–szerb határvonal megállapítá-
sától függ. Ezzel tehát a megszavazott hármias *határpontnak ideiglenes jelleget adott.*

1922. november 3-án a román biztos egy adásvételi szerződést terjesztett a bizottság elé, mely
által bizonyítani igyekezett, hogy a porgányi uradalmat román alattvalók vették meg. Bár en-
nek fiktív jellegét a magyar biztos felfedte (Porgány határába esett ugyanis az 5540 holdas
egykori Nákó féle uradalom, ami a Szegedi Kenderfonógyár tulajdonában volt.) Számolni
kellett azzal, hogy a hátraigazítás folytán annak részeit Romániához csatolják. Hogy ez utóbbi
esetben a kisajátítást megakadályozzák, fiktív szerződésekkel eladták. Ennek ellenére
Meunier nem döntött, hanem elnapolta az ügyet későbbi tanulmányok céljából.¹³ 1922. no-
vember 22-én pedig a Nagykövetek Tanácsának a porgányi ügyről egy külön jelentést tett,
melyben még a döntés előtt a következő két kérdésben kért választ: (1) Lehet-e Porgány köz-
séget a Trianoni békeszerződés szerint a kísérőlevél alkalmazása nélkül Magyarországhoz
csatolni? (2) Összeférhet-e a Servesi* szerződéssel Porgány község Magyarországhoz való
csatolása a kísérőlevél nélkül, a magyar–román határmegállapító bizottság által.

Anélkül, hogy további részletekbe mennénk, egy megjegyzés kívánkozik ide: egy héttel ké-
sőbb (november 28.) egy külön átiratban igyekeznek döntését azon kijelentés által befolyásolni,
hogy ő személyileg azt a határozatot, hogy Porgány község Magyarországhoz legyen csatolva
– visszavonja, amit főleg a birtok tulajdonviszonyaival (lásd fentebb) indokolt.

¹¹ Dr. Bacsa Gábor: A triplexek OH 52. évf. 21. sz.

¹² Dr. Bacsa Gábor: A triplexek OH 53. évf. 3. sz.

¹³ Uo.

* Servesi szerződés: Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia által 1920. augusztus 10-én Servesben kö-
tött szerződés, mely szerint határu a trianoni vonalat fogadják el.

A Nagykövetek Tanácsa 1923. február 12-én kelt jegyzékében kijelentette: (1) A Trianoni békeszerződés nem ellenkezik azzal, hogy Porgány község Magyarországhoz csatoltassék; (2) hogy ezt a Servesi szerződés is megengedi, ha pontosan lesz értelmezve. *A Nagykövetek Tanácsa azonban ezt a tiszta döntést újonnan összeköttetésbe hozta a hármass határpont helyével.* Kijelentette ugyanis, hogy Porgány község Magyarországhoz való csatolása nehézségekbe ütközik, ha a hármass határpont helye nem változik, *ami pedig az érdekelt államok hozzájárulásától függ.* Ez a véleményezés Porgány község átcsatolását a következő tárgyaláson meg is akadályozta.¹⁴

Új remény született azonban Porgány község visszacsatolására, amikor a szerb és román kormányok megegyeztek abban, hogy Obéb község Romániának jusson – ami által a hármass határpont helyének változni kellett – a Nagykövetek Tanácsának fenti döntése és véleménye együttesen szolgálta volna a magyar érdekek alapjait.

A magyar–román határmegállapító bizottság 1923. február 26-án tárgyalásait újból felvette. A birtok tulajdonviszonyait illetően a magyar biztosnak jól megalapozott érvekkel sikerült meggyőztetni a tábornok azon kísérletét, hogy a porgányi uradalmat, mint román állampolgárok tulajdonát kezelje, s teljes egészében Romániához csatolja. Azt, hogy az egész fiktív adásvételre épült, azt mellékesnek tekintette.

Összefoglaló javaslatában – melyet mint a nem érdekeltek egyöntetű véleményét tüntette fel – arra irányult, hogy a kérdéses határszakasz mindaddig függőben maradjon, amíg a három érdekelt bizottság a hármass határpontot meg nem állapítja. Ezzel a magyar biztos is egyetértett.

1923. március 9-én az elnök a nem érdekeltek végleges javaslatát közölte a magyar és román biztossal. A jegyzékben *látszólag négy határvonal szerepelt.* Az egyik teljesen fedte a román javaslatot, kettő pedig olyan volt, hogy az elfogadásuk vagy a létező hármasspont, vagy pedig a határ formája végett lehetetlen. Így körülfonta a negyedik határvonalba féltud a megoldás, mely a létező hármasspontból kiindulva fenntartotta a demarkációs vonal által okozott összes sérelmet, de visszacsatolt volna Magyarországhoz a porgányi uradalom öt majorjából kettőt, a kendergyárat természetesen Romániának hagyva.

A jegyzék jellemző bizonyítéka a Porgány-kérdés mesterséges összebonyolításának, melyet Meunier kiváló ügyességgel kevert. Mindezt azért, hogy kibúvót találjon magának abból a helyzetből, amiért Porgány községet az uradalom legnagyobb részével, és a kiszombori Sárka határt is látszólag Magyarországnak ítélte. *A tények elferdítésével, fontos tényezők kihagyásával igyekezett saját szereplésének nyomait eltüntetni, a kérdések fejleményeit olyképpen feltüntetni, hogy a megoldás igazságtalansága egy be nem avatott bíráló részére mindenképpen burkolt maradjon.*

Néhány gondolat ide kívánczik:

- Porgány kérdésénél elhallgatták a bizottság 1921. november 28-i határozatát, amely az „A” szakaszt a kísérőlevél alkalmazása végett különös tanulmányozásra fenntartja.
- Bevallja, hogy a bizottság már 1922 decemberében számolt Obéb Romániához csatolásával.
- Felhossa a román biztos minden érvelését, de elhallgatja a magyar biztos visszautasítását a kísérőlevél „A” szakaszban való alkalmazását illetően.

Mindennek ellenére a magyar biztos kénytelen volt az antant biztosok javaslatát elfogadni, különben megadta volna a kedvező alkalmat, hogy egyszerűen a román álláspontot tegyék magukévá.

Ezzel a porgányi ügy még nem zárult le, várható volt ugyanis, hogy rövidesen életbelép a román–jugoszláv határegyezmény, melyhez Magyarország beleegyezésére volt szükség. Itt részünkről felmerültek kompenzációs gondolatok, az aláírás ellenében esetleg a Vend-vidék visszakövetelése. Ezt azonban elvetették, mivel nem látszott megvalósíthatónak. Ugyanis akár Porgány, akár a Vend-vidék visszacsatolása esetén Jugoszlávia veszett volna. 1923 őszén a szerb kormány átengedte Romániának román ajkú lakossága miatt Obébet. Új helyzet állt elő. A magyar–román határ 14 kilométerrel meghosszabbodott. A román határ csatlakozó pontja a magyar–szerb határnál az Obéb–rábői országút közelébe esett. Ezáltal a trianoni hármass határpont, illetve az azt helyettesítő 1922. június 12-i egyezmény szerint kijelölt pont elvesztette jelentőségét. Immáron sokadszor, ismét felmerült Porgány község átcsatolása. Szögyén a Határmegállapító Központ akkori vezetője úgy foglalt állást, hogy miszerint *Magyarország* kény-

szerítve van arra, hogy a hármashatárpont eltolásához csak az esetben adja beleegyezését, ha a régi hármashatárpont által okozott sérelmeket orvosolják, mivel a határmegállapítás a már fiktív jellegű hármashatárpont befolyása alatt történt.¹⁴

Magyarország sérelmei a következők voltak:

- Levágtak Kiszombor területéből, a Sárga határból 300 holdat, 221 holdat pedig csak azért, hogy a román határ a trianoni hármashatárpontot kellőképpen elérhesse, illetve a magyar határ Porgány község házaitól legalább 250 méterre legyen.

- Elvesztett a színmagyar Porgány község földjeivel, uradalmával együtt.

- Idegen területen maradt az obébi határban 69 kiszombori lakosnak 101 holdja.

Miután a kényserhelyzet megszűnt, a trianoni hármashatárpont jellegét elvesztette, követte a magyar biztos olyan határ megállapítását, mely Magyarországhoz csatoltja:

a) A Kiszombor-obébi országot és a Sárga határ között fekvő kiszombori és porgányi földeket;

b) A Sárga határt;

c) Porgány községet és a község egész területét.

A cél elérésére az utolsó lehetőség kínálkozott: megelőzni Meunier tájékoztatóját a Nagykövek Tanácsánál. Ezért a magyar–román határmegállapító bizottsági akkori magyar biztosát Dietrich sorhajókapitányt Párizsba küldték, hogy az érdekünket szolgáló felvilágosítást megadja, a Nagykövek Tanácsánál a szükséges lépéseket azonnal megtehesse, a félreinformálást megelőzze. Mivel Meunier utazását 1923. december 20-ra tervezte, ő december 5-én érkezett meg.

Dietrich sok fontos személlyel beszélt Párizsban, útjáról 10 oldalas jelentésben számolt be. Mivel a hármashatárpont körüli kérdések tisztázása úgy látszott évekig eltart, Vassel ezredes, a magyar–szerb–horvát–szlovén határmegállapító bizottság magyar biztosának javaslatára a bizottságot feloszlatták. Ez semmit sem változtatott azonban azon, hogy a magyar–román–szerb–horvát–szlovén hármashatárpont Obéb mellett lett megállapítva, Porgányt pedig Romániához csatolták.

Dr. Bacsa Gábor

Helyi értékeink – Tótkomlós

A Száraz-ér Társaság Fotópályázatot hirdet „Helyi értékeink III. – Tótkomlós 2001” címmel a millenniumi év tiszteletére. A pályázat célja: Tótkomlós örökségének aprólékos feltérképezése, fényvel írott szellemtárának megalkotása. A pályázat témája: Minden megörökíthető, ami Tótkomlós értékeit jeleníti meg: épületek, épületrészek, enteriőrök, utcaképek, temetők, a Száraz-ér hídjai, partjai, kiöntései, növény- és állatvilága, a városzéli puszták, közösségünk tárgyai, arcai és bármi más, ami a róla alkotott kép által válik önmagán túlmutatóvá. A helyszín kötöttségének és a tematika kötetlenségének kettősége jelenti a kihívást a látó szemek számára. Nevezési díj nincs. Egy pályázó legfeljebb 5 db fekete-fehér vagy színes papírképet küldhet be. Minden 3-5 képből álló sorozat egy képnek minősül. A sorozatok megbonthatók, ha a pályázó ehhez a nevezési lapon hozzájárul. A legalább 13x24 cm-es, 3 évnél nem régebben készült papírképeket kasírozás, paszpartu és keret nélkül kérjük benyújtani. A Száraz-ér Társaság korábbi kiállításain már részt vett képek nem nevezhetők. A fotók hátoldalán kérjük feltüntetni a képek címét és a szerző nevét, lakcímét. A pályázati kiírás és a nevezési lap letölthető a www.komlos.hu honlapról.

Díjazás: Pénzdíj és tárgyjutalmak. A fotók beküldési határideje: 2001. augusztus 20. Értesítés a zsűrizésről és a kiállítás helyszínéről 2001. szeptember 8-ig. A pályaműveket az alábbi címre kérjük beküldeni: Dr. Kancsó János, 5940 Tótkomlós, Fő utca 12. – Mobil: 06-30-9670-279

Száraz-ér Társaság

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

TANÍTÓMESTEREINK

Végh József:

A középiskolai táj- és népkutatás módszere I.

... A nemzeti műveltség-tartalmat, a nemzeti hagyományt, a felső és középszintű ügynevezett magas műveltségét, a nemzetközi művelődés vívmányait a középiskola eddig is átadta, de a jövőben el kell fogadnia a néphagyományt is, mert ez is fontos tartozéka a nemzeti műveltségnek.

A föld népénél sokkal nagyobb mértékben találhatjuk meg ősi kultúránk elemeit, mint a többi társadalmi rétegnél. A népi műveltségben is van felülről alászállott művelődési termék, hiszen tartalmának jelentős részét a történelmi magyar középszintűtől, a nemességtől és részben idegen népektől kapta. A népi műveltség igen tekintélyes részét azonban a nép maga termelte ki öröklött faji sajátosságai, hazánk földrajzi adottságai és a történelmi sors alakulása szerint.

A végzendő munkára vonatkozólag a vallás- és közoktatásügyi miniszteri leirat többek között a következőket mondotta: „A táj- és népkutató munka a középiskolában az állampolgári nevelés szolgálatában áll. A célja, ... hogy a diákságot már zsenge korában megismertesse az élet ezernyi küzdelmeivel, a magyar földdel és a magyar néppel közvetlen szemlélet és érintkezés útján. Megismerteti a tanulókkal a magyar nép értékeit és erényeit, nemkülönben a fogyatékoságait és szükségleteit, és ezzel megszeretteti és megbecsülteti velük a népet, ami arra vezet, hogy férfivá serdülve, a népi erényeket és értékeket a nemzet érdekében kamatoztatni fogják. Éppen így megismerteti a magyar földet és tájat, amelyben a magyar nép élete gyökerezik, aminek okos kihasználása biztosítja a nemzet boldogulását.”

E cél elérésére a középiskolában két mód és lehetőség kínálkozik. Az első a táj- és népismeret szempontjainak érvényesítése az egyes tárgyakon belül. A másik pedig külön munka az érdeklődők bevonásával valamelyik ifjúsági egyesületben (önképzőköör, cserkészlet).

A beható táj- és népkutató munka iránt nem érdeklődik minden tanuló, meg talán nincs is tehetsége és érzéke e kérdésekhez. Elhibázott volna a táj- és népkutató munkát mindenkire ráerőszakolni. Vannak irodalom-, történelem-, természettudományok és technikai kérdések iránt érdeklődők is. Csak az önként jelentkezőkkel lehet és érdemes foglalkozni. Az önként vállalt munka becsúgya lelkesebb munkára serkenti az ifjúságot, mint a kötelező.

A táj- és népkutatást végző tanárnak hármas munkát kell végeznie:

1. Ismeretterjesztő előadásokat kell tartania, vagy kartársaival tartatnia a magyar táj- és népkutatás általános problémáiról, a néphagyományok jelentőségéről, a tárgyi és szellemi népraizáról (építkezés, bútor, ruházat, földművelés, állattartás, gazdálkodás, népszokások, népköltészet, zene, tánc stb.), a táj és a település problémáiról, földrajzi, különösen emberföldrajzi kérdésekről, társadalmi, gazdasági kérdésekről, egy község életviszonyairól, életproblémáiról stb. Természetesen saját környezetükből kell kiindulnunk. Az illető város és környéke viszonyait kell a tanárnak először megismertetni. De ismertetnie kell a táj- és népkutatás körében megjelenő fontosabb munkákat, értekezéseket, dolgozatokat és az új magyar irodalom népi vonatkozású értékes alkotásait. Egy-egy jól sikerült, rajzokkal vetített képekkel illusztrált előadás sokszor rábírja a tanulót, hogy elinduljon a kutató munkára. Persze mindegyik témakörben jelezzük a problémákat és megjelöljük a kisebb tárgykört. Jó az ilyen ismeretterjesztő elő-

adást egy-egy tanulóra bízni. Így az egyrészt jól megismerkedik az illető kérdéssel, másrészt példájával másokat is cselekvésre buzdít.

2. A csoport megszervezése, egy pár általános felvilágosító, buzdító szó után témát adjon a vezető a diákok kezébe! *Végezessen velők önálló megfigyelő és gyűjtőmunkát!* Természetesen nem várunk itt tőlük tudományos értékű dolgozatokat és értekezéseket. Az a célunk, hogy a diák a nép közé menjen; a nép között forogva, személyes tapasztalataiból ismerje meg azt... De ha a diák becsvágyát felkeltjük, és a kezdet nehézségein átlendítjük, kellő irányítással tudományos szempontból is értékes kutatómunkát végezhet. Ez a kutatómunka azonban csak a legritkább esetben lehet tudományos szempontú szintetizáló munka. Viszont sok diák alkalmas arra, hogy tudományos igényeket is kielégítő anyaggyűjtő és rendező munkát végezzen. Gondolunk itt elsősorban leíró tanulmányokra és dolgozatokra a táj- és népkutatás minden köréből.

Éppen ebben az önállóan végzett munkában van a középiskolai táj- és népkutatás nagy pedagógiai jelentősége. A diákok megfigyelésre, önállóságra szoktatja. A nép között járva, a népi élet tanulmányozása közben olyan mély benyomásokat szerez, hogy ezeket nem felejtí el soha. Így szerzett tapasztalatait később hasznosítja. Azáltal pedig, hogy pontosságot, gondosságot kívánunk meg tőle, leszoktatjuk a felületességről, a pongyoláságról. A nehézségeket leküzdve önbizalma nő a jól végzett munka után. Belekóstolva az önálló kutatómunkába, a tudományt is többre becsüli, mint eddig.

A kutatásra rá kell nevelni a tanulót. A gyűjtés módszerét jól meg kell neki magyarázni. Először is azt kell tisztáznunk a tanulóval, hogy mit gyűjtsön. A témát, a tárgykört a tanuló érdeklődési körének és tehetségének megfelelőleg a tanár választja ki. Különösen a kezdőknel. De még a haladóknál is szükség van az irányításra. A témakeréssel a diáknak nem kell bajlódni. Neki azt kell megtanulnia, hogy a témán belül mindent gyűjtsön össze. Ha pl. népi ruházzal foglalkozik, akkor ne csak a díszes, ünnepi ruhát gyűjtse, hanem a hétköznapi, a szürkét is, a parasztember mindennapi munkában, dologban viselt ruháját. Ez utóbbi fontosabb a tudomány számára, mint az ünneplő ruha. A régi néprajzi gyűjtésnek és általában a népi kutatásnak az volt a hibája, hogy csak a ritkaságokra, a kuriózumokra vágyott, vagy pedig mindenben az ősit, a régi kereste. A mai kutatás már megállapította, hogy falvainkban az öreg embereknel és a ládafiában megtalálható régi ruha pár emberöltővel ezelőtt épp olyan új volt, mint pl. a mai falusi ruha, ami pedig a városi és a régi falusi öltözködés csodálatos keveréke. A mai népi bútor pl. száz évvel ezelőtt úri bútor volt. Természetesen örömmel jegyzi fel a gyűjtő a régiebb állapotot sejtető tárgyakat és hagyományokat, de kötelessége, hogy a mait, bármilyen keverékjellegűnek is tűnik fel az ország nagy részén, felvegye. A gyűjtő mindent gyűjtsön! Egy mesélő vagy nótafa összes meséit és nótáit jegyezze fel. Mégpedig szó szerint, minden változtatás, alakítás, csinosítás nélkül. A parasztember összes ruhadarabjait, a gazdálkodásban használt összes szerszámjait vegye fel. A kutató tudós majd megállapítja, hogy melyek a régi és melyek az újabb elemek, melyek népi eredetűek, melyek leszállt művelődési termékek. Fontos továbbá, hogy a gyűjtő ne csak a tárgyakat írja le, hanem azok funkcióját, szerepkörét is. Pl. a bútordarabokat mire használják és hogyan használják? A teherhordó eszközöknek mi a funkciójuk? Rá kell szoktatnunk tanulóinkat arra, hogy a tárgyakat, eszközöket, a műveletek egyes mozzanatait rajzolják le vagy fényképezzék le. A szekeret, talicskát üresen és megrakottan is, előlről és oldalról is le kell rajzolni. Éppen így a ruhadarabokat előlről, hátulról, viselet közben. Az eszközök, tárgyak pontos méreteit fel kell venni. Rá kell nevelnünk tanulóinkat arra, hogy a tárgyak, eszközök, műveletek nevét is jegyezzék fel. A szó nélkül az eszköz semmit sem ér a tudomány számára. Éppúgy, mint a szó vagy tárgy neve rajz vagy fénykép nélkül. Rá kell szoktatnunk a tanulókat arra, hogy adataikat pontosan vegyék fel, és jegyezzék fel az adatközlő nevét, életkorát, társadalmi állását és azt is, hogy hogyan jutott a szolgáltatott adat (mese, monda, anekdota stb.) birtokába. Az így végzett gyűjtőmunkával kapunk tudományos szempontból is értékes adatokat. A módszeres pontossággal feljegyzett legkisebb adat (gazdasági eszköz leírása és lerajzolása, egy adoma, egy szokás stb.) értéke-sebb, mint az általánosságban mozgó, a gyermek fantáziájával kitoldott hangulatos, de mégis hamis leírás.

Gondosan neveljük rá tanítványainkat a jelenségek elterjedésének vizsgálatára, egy-egy jelenség, tárgy, szokás, babona stb. változatainak az összegyűjtésére.

Ha nagyjából meg is egyezik a jelenség, a részletekben finom eltérések találhatók. Egy kisvárosban vagy faluban is vannak különbségek és eltérések ugyanazon jelenség körében. Egy mese, monda, ballada egy községben is több változatban él. Diákjaink figyelmét fel kell hívni arra, hogy ezek a változatok, az emberi cselekvésben, műveletekben, népszokásokban található különbségek nagyon fontosak. Néprajzi szempontból pl. lényegében új anyagra, eddig teljesen ismeretlen szokásokra és hagyományokra nemigen bukkanunk. De szükségünk van a már feljegyzett szokások és hagyományok alaposabb megismerésére, a hiányok kiegészítésére, egy-egy jelenség (szokás, hagyomány), egy-egy tárgy, egy-egy művelet pontos és kimerítő leírására. A tudomány tudni akarja, hogy egy jelenség, egy-egy szokás hogyan van meg a környező községekben és a távoliakban. Egyezik-e a két községben, vagy csak kicsiny eltérés tapasztalható? Mi hát ez az eltérés? Mik a finom árnyalati különbségek? A tudomány tudni akarja, hogy egy-egy monda-, mese-, dalváltozat hol és milyen társadalmi rétegben van elterjedve. Ezért fontos, hogy ugyanazt több helyről és több egyéntől is begyűjtsük. Tanítványaink nem szívesen foglalkoznak olyan témával, amit valamelyikőjük egy másik községben kidolgozott. Mégis meg kell velük értetni, hogy milyen nagy szükség van erre a szorgalmas adatgyűjtésre. Lehet itt hivatkozni pl. a hatalmas finn néprajzi és néprajzi archívumokra. A finn kutató abban a kérdésben helyzetben van, hogy ha egy jelenséggel, pl. a házépítéssel akar foglalkozni, akkor erre az archívumban pontos és kimerítő leírásokat talál a finn terület minden részéről.

A tanuló gyűjtését a tanár ellenőrzi. Elmegy vele a gyűjtőútjára és munkájában segíti. Egy jól berendezett és tipikus parasztházba, egy szíves családdhoz, egy jóízű elbeszélőhöz, egy nőtás emberhez, egy tengerifejtő társaságba elvisz a tanár nyolc-tíz diákot. Ilyenkor mutatja be a valóságban a népi építkezésmódot, a házat, udvart, gazdasági épületeket, a ház berendezését, a bútort stb., s a valóságban szemlélteti azt, amit az ismeretterjesztő előadásban mondott. Ilyenkor vezeti be a kezdőket a gyűjtésbe. A diák így tanulja meg a néppel való kedves, közvetlen bánásmódot, az ismeretségszerzést, a beszélgetés irányításának módját, a kérdés mikéntjét. Így gyakorlatban tanulja meg továbbá, hogy néprajzi gyűjtés közben legtöbbször a megfigyelés és a (irányított) beszélgetés, és az így hallottak lejegyzése. (Passzív módszer.) És csak óvatosan, kiegészítés, ellenőrzés végett forduljon a „rákérdezéshez” (aktív módszer). De még ilyenkor is olyan kérdéseket kell feltenni, hogy erre ne *igennel* vagy *nemmel* feleljenek a kérdezettek, hanem úgy, hogy egy-egy kérdés beszédre bírja őket. Nem szabad pl. azt kérdezni, hogy ismerik-e a „gyalog sátánt” – a leánykérésnél szereplő asszonyt, aki a jó hírt megviszi a kérőnek –, hanem el kell mondatni a leánykérés történetét, s akkor a kérdezett nő neve is előkerül. A tárgyak, eszközök és ezek részeinek nevét természetesen nyíltan megkérdezhetjük. Erre még akkor is szükség van, ha ismerjük már a neveket, mert egy újabb alany előttünk ismeretlen elnevezést is említhet. Így tanítja, mutatja meg a tanár a diákoknak a mese, a monda lejegyzésének fáradságos módszerét.

A tanár a diákok módszerét megvizsgálja, a benne található hibákat kiküszöböli.

Az ország legtöbb városában meg lehet rendezni ezeket a pedagógiai jellegű kutató utakat. Ahol nincs ösfoglalkozású népi réteg a városi lakosság között, ott társadalmi, gazdasági kérdéseket lehet tanulmányozni, a magyar paraszti életforma vizsgálatára az ilyen helyeken a környező falvakba kell kirándulásokat rendezni.

A dolgozati témák mindig a helyi viszonyokból adódnak és többnyire a szülőföldismeret köré vágnak. A nemzeti nevelés egyik leghatásosabb módja, ha a tanuló saját kutatása, saját tapasztalatai alapján ismeri meg szülőfaluját (városa) történetét, gazdasági életét, faluját vagy városa lakosságát, a lakosság életmódját és társadalmi tagolódását, szülőfaluját népének kultúráját a földművelésben, állattenyésztésben, házépítésben és berendezkedésben, öltözetben és táplálkozásban, szokásokban, a falu íratlan törvényeiben, vallásos felfogásban és hiedelmekben, játékokban és szórakozásban, nyelvben, táncban, dalban, zenében, mesében, mondában, adomában, faragásokban s a művészet számos más kifejeződési lehetőségében stb. Jól irányított kutató munkával nyolc-tíz év alatt egy város és környéke főbb kérdéseit fel lehet dolgoztatni. Ez pedig már komoly tudományos eredményt jelent.

A dolgozati témák kijelölése után nem szabad a tanulókat magukra hagyni, ha a gyűjtés módszerében már tájékozottak is. A vezető tanár féltő gondja és szeretete neveli a témát. A tanuló első gyűjtése ritkán kielégítő. Számos pótlásra, kiegészítésre, a jelenség pontosabb meg-

figyelésére és leírására van szükség. Sürgetni kell a rajzok és fényképek elkészítését! Hosszú idő telik el, míg a tanuló gyűjtéséből dolgozat lesz. Tanácsos néha egy év múlva ugyanazt a témát kidolgoztatnunk, amikor már a kutató sokat fejlődött, módszere tökéletesebb lett. A gyűjtés után a dolgozat megírása, összeállítása, a szerkezet megállapítása gondot okoz néha a tanulóknak, a tanárnak itt is gyakran segíteni kell., Hosszú nevelő munka eredménye egy-egy jó kutató kiképzése. A tanár fáradtságát viszont megjutalmazza a diák tehetségének kibontakozása.

A hibák kiküszöbölésében tapintatosan kell a tanárnak eljárni. Az első sikertelen vagy félsikerű gyűjtés után nem szabad a tanulókat a munkától elriasztani. Lehet, hogy a tanuló gyűjtőmódszerében volt hiba, de lehet, hogy a viszonyok nem voltak kedvezők. Ekkor szükséges, hogy a tanár önbizalmat, bátorságot, munkakedvet ébresszen az ilyen tanulóban.

Végh József: *Táj- és népkutatás a középiskolában.*
Debrecen, 1942. 8-18.

Honismeret az alsó fokú tantervekben az Eötvös-féle népiskolai törvényről az 1948-as államosításig

A tanterv az oktatásirányítás egyik hatékony eszköze, az oktatási tartalmak kiválasztásának, elrendezésének, feldolgozásának koncepciója. Az újkori társadalmakban alapvetően osztársadalmi érdekeket követ, közösségi értékeket hordoz a mindenkori tanterv. A kitűnő elméleti pedagógus, *Prohászka Lajos* erről az összefüggésről azt mondta az 1930-as években, hogy ha tantervi kérdésekkel akarunk foglalkozni, ennek előfeltételeként el kell ismernünk a nevelés és a társadalom szoros kölcsönösségét.

Csakhogy az iskola, amennyire nemzeti, legalább annyira lokális (esetleg regionális) intézmény is. Az iskolafenntartó helyi közösség pedig természetesen saját (os) értékeit és érdekeit is érvényesíteni kívánja az oktatásban. Az iskolák készek és képesek is lehetnek közvetíteni az osztársadalmi többnyire árnyalt, esetleg módosító helyi érdekeket és értékeket, ha erre igény mutatkozik, lehetőség adódik. Közvetíthetik ezeket akár úgy, hogy az „előíróbb”, „diktálóbb” jellegű központi tantervek általános elemeit mintegy „megfelel”, kiegészítik helyi tartalmakkal, a lakóhely, a környezet történetére és jelen viszonyaira vonatkozó ismeretekkel, akár pedig úgy, hogy a nagyobb szabadságot engedő alap- vagy kerettantervekre építik helyi tanterveiket, s ebben megfelelő teret és időt biztosítanak a fenntartó közösség igényeit kielégítő helyi tartalmaknak.

Nem véletlenül emlegettem az előzőekben lokalitást, lokális vagy helyi tartalmakat: ez az ismeretanyag változó és változatos neveken szerepel a különböző tantervekben, és nem egységes a témával foglalkozó szakirodalom sem abban, hogy miféle fogalommal nevezhetők meg pontosan a mindenkori tananyagba beépített, a lokalításra (lakóhelyre, környezetre) utaló ismeretek. A terminológiai nehézségek leküzdéséhez közelebb vihet *Bényei Miklós*: *Helytörténet – iskola – könyvtár* című kitűnő könyve.¹ A szerző a kötet bevezető fejezeteiben eredményes kísérletet tesz a három legközismertebb ide vágó fogalom, a *honismeret*, *helytörténet* és a *helyismeret* egymáshoz való viszonyának tisztázására.

Bényei szerint a reformkortól ugyan máig érvényben lévő, ám gyakran változó tartalommal használt *honismeret*-fogalom alkalmas legkevésbé ezeknek a tartalmaknak a tantervi megnevezésére. A szerzőnek fenntartásai vannak a *helyismeret* elnevezéssel kapcsolatban is: véleménye szerint ezt a kategóriát kisajátította magának a könyvtári-könyvtárosi gyakorlat, ahol az adott lokalitásra vonatkozó információk és dokumentumok rendezett halmazát jelölik a hely-

¹ Bényei Miklós: *Helytörténet, iskola, könyvtár: helytörténeti ismeretek oktatásának segítése a könyvtárakban.* Bp., OPKM, 1997.

ismereti gyűjtemény megnevezéssel. A *helytörténet* fogalmát viszont tartalmilag rendkívül tágan értelmezhetőnek, időben pedig a máig, a jelenig hatónak fogja fel, így kerül a mű címébe a helytörténet az iskola és a könyvtár mellé. Bármennyire tágan értelmezi azonban a fogalmat, a szó utótagja, a *történet* mégis meghatározó a szerző számára, és amikor a továbbiakban – rövid tanterv-történeti kitekintés után – a lokalitás jelenlegi tantervi esélyeit vizsgálja, lényegében mindvégig a helyi história tantervi jelenlétével foglalkozik.

Tanterv-történeti vázlatomban *Bényei Miklós* szóhasználatával szemben inkább a *helyismeret* kategóriát használom, mert annak a komplex ismerethalmaznak a jelenlétét kerestem különböző múltbéli tanterveinkben, amit elsősorban a lokalitás, a szűkebb környezetre vonatkozás jellemez, függetlenül attól, hogy történeti vagy jelen idejű-e ez az ismerethalmaz. Hívhatták (és hívták is!) ezt a speciális ismeretanyagot koronként lakóhelyismeretnek, honismeretnek, hon- és népismének, környezetismeretnek, szülőföldismeretnek, a lakóhely földrajzának, néprajzának, geológiájának vagy biológiájának, és így tovább, a tudományágak és belőlük leképezett tantárgyak hosszú során át, lényegében mindig a *hely ismeretét* jelentette.

A következőkben azt vizsgálom elsősorban, hogy mi szerepelt a tantervekben helyismeretből – koronként és iskolatípusonként – abban a tantervtörténeti változási folyamatban, amely a polgárosodó magyar társadalomnak a polgári Európa szintjét elsőként elérő, az Eötvös-féle népiskolai törvényt követő tanterveitől az úgynevezett fordulat évéig, a magyar iskolarendszer 1948-as államosításáig tartott, s tört meg ott és akkor.

Kiindulópontom a kiegészítés, a vizsgálandó szint az alsó fokú oktatás, az elsőként szemlélt dokumentum pedig az *Eötvös József* nevéhez kötődő első népiskolai tanterv.² A Eötvös-féle dokumentumban a tantárgycsoportokra tagolt ismeretanyagon belül az anyanyelvi tantárgycsoportból a beszéd- és értelemgyakorlat, a történeti tárgyak közül a földrajz, a természettudományi tárgyak közül pedig a természetrajz tartalmazott helyismereti elemeket.

A beszéd- és értelemgyakorlatok hangsúlyos módszertani folyamata a szemléltetés > tapasztalás > gondolkodtatás volt. Az első osztályos tananyag az iskolával és környékével, valamint a szülői házzal és a családdal foglalkozott. A második osztály anyaga – a fokozatosság és a táguló ismeretanyag elve szerint – a helység (falu, város) határa, környéke, lakossága. Itt tulajdonképpen a földrajz és természetrajz „előfogalmai” jöttek sorra – most még konkrét helyismereti, lokális szemlélettel. Az anyanyelvi ismeretekhez tartozó írás tantárgy tanterve – főként a második és harmadik osztályban – a fogalmazás témáiként ajánlotta ezeket a lokális ismereteket, a nyelvtanban pedig a gyakorlatok, példamondatok tárgyai lehettek ugyanezek. A harmadik osztályos földrajz mintegy folytatta, illetve újabb szempontokkal bővítette a másodikos beszéd- és értelemgyakorlat tematikáját, amikor a lakóhely és legközelebbi környéke földrajzát ajánlotta tárgyalásra, eközben önálló vázlatrajz készítésére ösztönözvén a tanulókat.

Ezekre az előzményekre is támaszkodott az ötödikes természetrajz, miközben kiemelt tárgya „téli a népet közelről érdeklő állatok, tavasszal és nyáron a népet közelről érdeklő növények” módszeres megismertetése volt, hatodikban pedig a lakóhely és környéke talaja, ásványai képezték a tanulmányok egyik tárgykörét.

A természettanra (a fizikára és a vegytanra egyaránt) vonatkozott az alábbi sajátos megjegyzés: „Tanítását minden ponton alkalmazza a közéletre: a házi, gazdasági, kézműipari, gyári s gépészeti célokra, valamint a nép között uralkodó babonák kiirtására!”³ Végül a gazdasági és kertészeti gyakorlatok során részben az iskolai gyakorlókertben végzett munka, részben a községi gazdaságok megismerése – tehát a helyben jellemző gazdasági irányok és ismérvek gyakorlati alapú elsajátítása – szintén a lokalitás, a helyi ismeretek bőszes felhasználását igényelte.

Itt és ekkor a történelem tantárgy még nem kezdett semmit a helytörténettel, a lakóhely történeti emlékeivel, legalább is a tárgy tanterve semmi ilyesmit nem tartalmazott.

A tanítók munkáját segítő kézikönyvek tovább árnyalták, erősítették a népiskolai tanterv helyismereti indíttatású szándékait. Egy 1869-ben megjelent népiskolai módszertani kézi-

² Tanterv az elemi népiskolák számára az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. értelmében. In: Népiskolai törvények és rendeletek tára. Bp., Eggenberger, 1884.

³ Uo. 409. old.

könyv⁴ – az általunk megismert, 3. kiadásában – általános módszertani elvként hangsúlyozta a gyakorlati és szemléletes tanítást, a konkrét, a közvetlen, a közeli mint kiindulási alap figyelembe vételét. E szempontokhoz mintegy hozzárendelten, fontos elvként hívta fel a figyelmet a szerző a lokalitás szerepére az egyes tantárgyakban, kiemelten és részletesen a földrajzban, aztán a természetrajzban. A földrajz tanításakor ki kell menni a szabadba, rövid sétákat, kirándulásokat kell szervezni a környéken. Ezek a kirándulások azonban tervezettek legyenek, „a szó legszigorúbb értelmében tanórák”, a tanítónak rendet és fegyelmet kell tartania, de ne közlő metódussal, hanem ilyenkor „az oktató társalgás alakjában mozogjon”. Érdekes, hogy módszertani újdonságnak számít ekkor még a nagyobb távolságra szervezett, egy-két napos tanulmányi kirándulás. „Helyén látom itt megemlíteni azt, amit némely újabb paedagogok nagyon sürgetnek, hogy t. i. a népiskola tanulói egyszer-mászor utazásokat is tegyenek egyes városokba, falvakba vagy más nevezetesebb helyekre, melyek alkalmas szemléleti tárgyakat nyújtanak nekik”.⁵

Jellemző viszont az, amit a történelem tanításával kapcsolatban kifejtett a kézikönyv: „Némelyek azt kívánják, hogy a földrajzi oktatásnál az illető helyeken szójuk bele a történetet is. Hogy egyes helyeken azok földrajzi fölemlítésénél, fölemlítették egyszerismind a fontosabb történeti mozzanat, mely éppen ott ment végbe, ez ellen nem lehet kifogást tenni”. A „fölemlítést” tehát elfogadta a szerző, de aztán sietve hozzátette: „ezen eseményeknek bárcsak rövid ecsetelésébe is a földrajznál bocsátkozni nem szabad”.⁶ Sajátos módon azonban még itt sem, most sem esett szó arról, hogy vajon a történelem tantárgyon belül szabad-e a helytörténet körebe sorolható események részleteibe bocsátkozni.

A népiskolai tanterv első komolyabb módosítására 1905-ben került sor.⁷ Az előző, Eötvös-féle tantervi alapvetés erejét és értékét jelzi, hogy lényegében rá épült ez az új tanterv is. Fontos strukturális különbség volt azonban, hogy itt már elvált egymástól a szorosan vett, taxatív jellegű tanterv, meg az elveket, módszereket is taglaló utasítás. Ezért és így lett hely arra, hogy a lakóhely-ismereti tárgyú másodikos beszéd- és értelemgyakorlat meg az erre épülő harmadikos földrajz kapcsán először essék szó a tanulmányi kirándulások pedagógiai fontosságáról és módszertani elemeiről. Ugyancsak itt nyílt lehetőség arra, hogy – bár a történelem tantárgyban a helytörténet expressis verbis szerepet nem kapott – az utasításban már helyet kapjon ez is: „régiségek kis gyűjteménye” (esetleg másolatban), helyi történeti emlékek felkeresése, egyéb helyi emlékek és mondák is hasznos szolgálatot tehetnek a történelem szemléltető tanításában, a történeti érdeklődés ápolásában.

Az 1905-ös tanterv megjelenését követően sorra elkészültek a helyi tantervek. Elkészítette és jóváhagyta helyi tantervét Budapest főváros is, majd – már ehhez a tantervhez igazodóan – 1909-ben megjelent egy sajátos „kirándulás-módszertani” kiadvány.⁸ Mindjárt az előszóból idézhetünk egy sajátos „korproblémát”, a szegénységet, ami persze – mutatis mutandis – napjainkban is gond, ha nem is hidakat és alagutakat illetően: „az államnak a kiránduló tanulókkal szemben el kellene engedni a híd- és alagútpénzeket. Ha a rendőrök, katonák díjtalanul mennek át egyenként is a hidakon, alagúton, miért ne mehetnének át díjtalanul a séták és kirándulások lelkes csoportjai: a tanuló gyermekek?”⁹ A továbbiakból az is kiderül, hogy a főváros tanácsa utasítást adott ki a fővárosi elemi iskolák sétáira és kirándulásaira vonatkozólag. A testi és erkölcsi nevelési lehetőségek mellett földrajzi, természetrajzi és néprajzi ismeretek szerzésére kínálnak lehetőséget ezek a séták és kirándulások. Így rögzíti az utasítás a tanítók fontosabb feladatait:

- éves kirándulási, illetve sétatervet kell készíteniök;
- előzetesen járják be a kiválasztott útvonalat és látnivalókat;
- készüljenek föl és készítsék föl tanulóikat is előzetesen, elméletben;

⁴ *Környei János: A tanító az iskolában: rövid útmutató arra, miként lehet a népiskolában jó fegyelmet tartani s helyesen oktatni.* 3. kiad. Bp., Lampel, 1875.

⁵ Uo. 116. old.

⁶ Uo. 127. old.

⁷ *Tanterv és Utasítás az elemi népiskola számára.* Bp., 1907.

⁸ *Séták és kirándulások Budapest székesfővárosi elemi iskolái részére.* Összeáll.: *Bardócs Pál.* Bp., 1909.

⁹ Uo. 5. old.

- szerezzék be és vigyék magukkal az aktuálisan szükséges eszközöket és felszereléseket;
- mindig az iskolából induljanak és oda érkezenek;
- a tanulók készítsenek vázlatrajzot;
- utólag beszéljék meg órán a tapasztaltakat;
- a tanító vezessen naplót a kirándulásokról.

A logikus felépítésű, gazdag tartalmú, zsebkönyv méretű kis kiadvány módszertani szempontból máig ható, tanulságos minta lehetne a praktikus és hasznos tanítói-tanári kézikönyvre.

A képző intézetek tanítási anyaga, ill. a pedagógiai jellegű tárgyaik, szaktárgyi módszertanuk volt hivatva felkészíteni a tanítójelölteket a népiskolai tanterv szerinti lakóhely- vagy környezetismereti-helyismereti szemléletű tanítására. Az 1911-ben megjelent tanterv és a hozzá kapcsolódó tantervi utasítás¹⁰ közvetítette tanítási anyag elég keveset nyújt szempontunkból. A magyar nyelv- és irodalom tananyagában utalást sem találunk, és nincs szerencsénk a történelemmel, valamint az alkotmánytannal, sőt még a földrajzzal sem. Az első közvetett nyomra a természetrajz, azon belül a növénytan anyagában bukkanhatunk: az iskola környékén található, ősszel ill. tavasszal virító növények tanulmányozását említi a tantervi anyag. A kémia (ásványtan) anyagában az áll, hogy kirándulások szervezendők a környék geológiai viszonyainak megfigyelésére, kőzetek és ásványok gyűjtésére. A gazdaságtan, mezőgazdasági és kertészeti ismeretek a képző tankertjének rendszeres használatát írják elő, előkészítve a leendő tanítót arra, hogy majdan tanítványaival a népiskola gyakorlókertjében folytassa ezt a tevékenységet.

Ez utóbbi igényt és feladatot mintegy általánosítja és az egész oktatási metódusra kiterjeszti az Utasítás, amikor úgy fogalmaz, hogy „a tanítóképző intézet (...) méltán nevezhető a népiskolai tanítói módszer szakiskolájának”.¹¹ Kitérítetett módszer a szemléltetés: a természetudomány tanításában a kiindulás, ha csak lehet, a valóság legyen. A részletes tantárgyi utasítások közül a történelem kapcsán ezt olvashatjuk: „Az egyetemes történeti hatások figyelemmel kísérésénél nem csekélyebb fontosságú a helyi vonatkozások kiemelése”,¹² a szemléltetés érdekében pedig fel kell keresni a történelmi emlékeket.

A földrajz tanításának egyik módszereként a helyszíni vázlatrajzok készítését hangsúlyozza a dokumentum. A fizikai földrajzról szólva a helyhez kötődés még egyértelműbben megfogalmazott szempont: nincs a föld felszínének olyan alakulása, amelyre példát vagy legalább analógiát ne lehetne találni bármely képző székhelyén vagy környékén. A tanár a szabad természetben, a közvetlen szemléletre építve tanítson! Ne nyugodjon, míg a község határát meg a környéket a tanítványaival rendszeresen át nem tanulmányozta, miközben valóságos helyi földrajzi múzeumot gyűjtet össze velük. Ugyanilyen kiemelt szerepet szán az Utasítás a növény-és állattan, valamint az ásványtan tanításában a helyi adottságoknak, a környékbeli kirándulásoknak és az abból származó szertári gyűjtemény alakításának. A gyakorlati (iskolakerti) mezőgazdasági tanulmányok pedig egyértelműen a lokalitás pedagógiai szemléletét erősítik a tanítójelöltekben.

Az alsó fokú oktatásban a Trianont követő években készült el a következő, gróf Klebesberg Kunó által jegyzett tanterv.¹³ Ez, noha az eddigieknek szerves folytatása volt, bizonyos fokig átalakította a tantárgycsoportokat, ill. tantárgyakat. A földrajzof például kivette a történeti tárgyak köréből és önállósította, noha mindkét tárgy közös annyiban, hogy „a nemzetnevelés szolgálatában áll”.

A beszéd- és értelemgyakorlatok a magyar nyelven belül az 1. osztályban továbbra is tartalmazták a család, az otthon és az iskola fogalmait, ismeretét. A 2. osztályban került sor a község belső és külső területének módszeres megismerésére, de a tanterv itt már gazdagodott a helytörténeti szemlélettel: igényli a község múltjának, a község és a lakosok eredetének megismerését is. Felhívja a figyelmet a templom építési idejére és körülményeire, a fellelhető em-

¹⁰ Tanterv és tantervi utasítások az állami elemi iskolai tanító- és tanítóképző intézetek számára. Bp., 1911.

¹¹ Uo. 56. old.

¹² Uo. 88. old.

¹³ Tanterv az elemi népiskola számára. Bp., 1925.

léktáblákra, a legrégebb házakra, családokra, egyéb történelmi emlékekre, régi sírkövekre, régen volt árvizek, tűzvészek, járványok, háborúk emlékezetére. Fontos az iskola történetének megismerése, a történelmi érzék felkeltése, a községhez való ragaszkodás, a kegyelet érzésének fejlesztése. Ugyancsak másodikban ismerkedtek meg a tanulók a község életrendjével, igazgatásával, valamint sétákon és kirándulásokon műhelyeket, a határt, a temetőt és a történelmi emlékeket kellett fölkeresniük. 3. osztályban a környékre kiterjedően tárgult a kör: megismerték a tanulók a talajt, a növény- és állatvilágot, majd szólni kellett a környéken lakó nép eredetéről, letelepedéséről, a legrégebb községek történelmi emlékeiről, azaz a pusztán környezetismereti, leíró megközelítés mellé már helytörténeti szemlélet is járult. Sőt, itt ismerkedtek a tanulók a község háztípusaival, népművészetével, a nép közt élő mondákkal, mesékkal, dalokkal, szokásokkal, s a részletező felsorolásban ilyen elemeket találunk: helyi talányok, időjárás szabályok, szólásmódok, tréfák, gyermekdalok, nevek (vezeték-, kereszt-, csúf-, helynevek), feliratok, címtáblák, babonák, népies színjátékok (betlehemes, karácsony, vízkereszt stb.). A nemzet történetének a környéken lejátszódó fontosabb eseményei, azon nagyjaink élete, akik a környéken éltek, működtek vagy meghaltak. A nép és a múlt szeretete előrelépő nevelési célként fogalmazódott meg. Ugyanitt téma volt még a környék népének foglalkozása, nyelve, vallása, a szomszéd községek érintkezése, a közlekedés és hírközlés lehetőségei, a helyi kereskedelem vizsgálata. A környék közigazgatási beosztása, a nép életmódja, erkölce zárja ezt az igen gazdag helyismereti (honismereti, helytörténeti!) anyagot, és mindezt kiegészíti a környék térképének megrajzolása, valamint több módszeres séta és kirándulás a községben, annak határában és tágabb környezetében. Az olvasás, a fogalmazás, a számolás és mérés feladatai, példái gazdagon és változatosan merítettek az első három év beszéd- és értelemgyakorlatának a helyismereti tematikájából.

A korábbi tantervekhez képest újabb lehetőséget kínált a helyismereti tartalmak közvetítésére az *ötödik osztályos*, heti egy órás, a történelem tantárgycsoporthoz kapcsolódó „Polgári jogok és kötelességek” c. tantárgy. Ennek keretében ismerhették meg a tanulók többek között lakóhelyük önkormányzatát, közigazgatási szervezetét, az állam helyi intézményeit.

A Tantervet az Utasítás általános része követte. Ebben a tantárgyi koncentrációról, a szemléletességről, a cselekvés fontosságáról, valamint a szabadban való tanításról szóló részek hivatkoztak a lokális szemléletű tanításra. Így például évi tíz kirándulás megszervezését ajánlotta a dokumentum a tanítóknak.

Közel egy évtizedes kezdeményezések és próbálkozások után az 1940. évi XX. tv. rendelte el a nyolc osztályos népiskola felállítását. A VKM a következő évben adta ki az új iskolatípusnak megfelelő tantervi dokumentumot.¹⁴ Maga a lakonikus tömörségű tanterv tárgyunk szempontjából kevés újat hozott, túl azon, hogy nyolc évre osztotta el a tananyagot. Legföljebb azt érdemes még megemlíteni, hogy a gyakorlati jellegű tantárgynak itt *Természeti, gazdasági és egészségi ismeretek* a neve, és hogy ebben a tárgyban – a társadalmi realitásoknak, az életmódbeli különbségeknek megfelelően – elkülönült a falusi és városi tanterv.

Annál sokatmondóbb a dokumentumnak az *Általános útmutatások* címet viselő, harmadik kötete. Ennek II. része sorolta fel a nevelés céljait, köztük alaposan és részletesen kifejtve a hazafias nevelés elveit. Ezek közül idézzük azt a gondolatot, amelyik a helyismeret (szorosabban véve a helytörténet!) és a nevelés összetartozásának mindaddig legpontosabb és legárgyaltabb tantervi megfogalmazása: „Közelebb hozhatjuk a magyar föld történetét a tanuló érdeklődési köréhez, ha felhívjuk a figyelmét a helyi vonatkozásokra. Alig van a magyar földnek olyan része, ahol ezer év alatt valamely történelmi esemény le nem zajlott volna... Különösen áldásos az ilyen tanítás ott, ahol történeti emlékekben gazdag földön állunk. Az épületek, kövek maguktól beszélnek, csak a tanulók szívét kell megnyitnunk befogadásukra.”¹⁵ Majd néhány sorral később így folytatódik a hazafias nevelésről máig hatóan üdvös, meg szívlelendő és nyilván szakmailag is helytálló gondolatok: „Helyi szokások, helyi viszonyok és helyi történelem nem ismeretlen fogalmak előttünk. (...) Ha a tanulóban kifejlesztjük lakóhelyének szeretetét, falujának vagy városának megbecsülését, az ott található irodalmi és művészeti emlékek, valamint népi szokások értékelését, akkor közelebb hoztuk lelkéhez a ma-

¹⁴ Tanterv és Útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára. Bp., 1941.

¹⁵ 3. köt.: Általános útmutatások, 42. old.

gyar földet is. (...) A táj viszonyainak kihasználása nevelési szempontból nagyon üdvös, mert az érdeklődésünkbe vágó helyzetek és események jobban lekötnek és elevenebben hatnak, mint a távolabb esők.”¹⁶

A tanterv megjelenését követő háborús években sorra jelentek meg a különböző hazai felekezeti iskolák tantervei és utasításai, alkalmazkodva az új, a belépő „nyolcosztályos” helyzethez, ezek azonban a háború után már csak néhány békeéven át – az államosításig – voltak érvényben. A református egyház 1941-ben adta ki a maga dokumentumát.¹⁷ A munka második része, a *Részletes útmutatás* a beszéd- és értelemfejlesztés tantárgy gondolatköreit az 1. osztályban így tagolta: Az iskola. Az otthon. A templom. A 2. osztályos anyag főként a lakóhellyel, nagyobb városokban az iskola környékével foglalkozott. Gondolatkörei: Élet a lakóhelyen. Élet a határban. A lakóhely egy-egy épületének múltja. Az ajánlott módszerek vázlatosan: séta, beszélgetés, kérdés-felelet, kirándulás a határban, gyűjtögetés, dülönyevek, vadon-házi, hasznos-káros, csak amit látnak, arról beszéljenek! Időszerű mezőgazdasági munkák. Nagyváros: élelmiszertől, iparcikktől indulva visszafelé kirándulás a termőhelyig! A történet is szemléleten alapuljon! Iskolaépítők, egyház-továbbéltetők, papok, tanítók. Sírok, gondozásuk!

A 3. osztály anyaga a község és környéke részletesebb és alaposabb megismerését írta elő. Földrajzi jelenségei a természettel, a nép életével, a múlt emlékeivel együttesen „lekesüljenek” a gyermekben – ajánlotta a dokumentum. Gondolatkörei: A község és élete. A távolabbi szomszédok. (Szemlélet, tapasztalat, helyi vonások! Mérések, vázlatok, távolságok és magasságok – az iskolából, udvarából, a templomtól indulva. Továbbhaladás valami térre, menetben vázlat. Utak, vizek, közlekedés, nevek, emberi alkotások, Isten mindenhol való jelenléte.) Gyakorolják – ebben a sorrendben – a vázlatrajz > alaprajz > térkép készítését. A továbbiakban: Éghajlat, csapadék, talaj, növény- állattartás. Történelmi emlékek. Hagyományok tisztelése. Múzeumok. Mai és ősi foglalkozások. Nyelvi és vallási megoszlás. A település életrendje, előljárók, zászló, címer, fenntartás, költségek. Majd pedig a távolabbi környék: közlekedés, hírközlés, közigazgatás. A tanító sokféle dolga közé tartozott, hogy figyelje meg az építkezési módokat, a háztípusokat, a nép alkalmazkodását a természeti viszonyokhoz, kutassa fel a község népének eredetét, az egyházközség múltját, gyűjtöjön népi játékokat, szokásokat, nyelvi fordulatokat, dalokat, mondákat, tárgyakat. „Helyesen teszi a tanító, ha ebbe a gyűjtésbe bevonja a gyermekeket és a község népét is, mert a fölkelített érdeklődés a szülőföld tudatos megismerésére és bensőbb megszeretésére vezet.”¹⁸ A 3. osztályban csak közvetlenül szemlélhető dolgokkal foglalkozzon a tanító, figyelmeztetett az Útmutató: ha például nincs a környéken sziget, félsziget, akkor ez kerüljön át a negyedikbe, ahol általános földrajzi fogalmak is sorra kerülnek már. Az olvasás tanításakor a tanító vizsgálja meg, hogy az olvasmány milyen mértékben alkalmas a lakóhelyi (szülőföldi) szellemi, anyagi viszonyok megértetésére, tanulásának szerzésére e téren. Az írás tanításakor a 3. osztályban gyakoroltatandó a helyi előljárók, az utcák, a környező települések, egyéb környezeti földrajzi nevek helyesírása. Számos fogalmazási téma adódhat az előbbiekből alapján a helyismeretből.

A számolás és mérés 4. osztályos tanmenetének összeállításakor a tanulók és a község életviszonyainak, a lakosság foglalkozásának adottságai vezessenek! A református tanterv III. kötetében az egyes tantárgyak tanításának igen részletes módszertani útmutatását tartalmazta.

A 2. és 3. osztályos lakóhely- és környezetismereti anyag feldolgozása kapcsán arra hívta fel a figyelmet az útmutatás, hogy a tanítás anyagát magának kell összegyűjtenie és elrendeznie a tanítónak. Hogy ezt megtehesse, tüzetes megismerő, gyűjtő előmunkákat kell folytatnia a településen. A maga munkáját is megkönnyíti a tanító – főleg ha nem is helybeli származású! – ha a tanulókat már ezekbe az előzetes munkákba bevonja. Ugyanilyen alapos gyűjtőmunkát igényel a téma történetének felkutatása, az ezzel kapcsolatos előzetes adatgyűjtés, feldolgozás, ugyancsak a tanulók bevonásával. Ezt az igényt így indokolta meg az Útmutató: „A szülőföld megismeréséhez, megszeretéséhez és a hozzá való ragaszkodáshoz múltjának

¹⁶ Uo. 65. old.

¹⁷ Tanításterv és útmutatás a magyarországi református nyolcosztályos népiskola részére. Debrecen, 1942.

¹⁸ 2. köt. Részletes útmutatás. Uo., 1944. 42. old.

megismerése is szükséges. A (...) történelmi eseményekhez kapcsolódó beszélgetések ne csak az értelmet táplálják, hanem érzelmeket is keltsenek. (...) Ébresszük fel és fejlesszük a gyermekek lelkében a hagyományok tiszteletét és a történelmi emlékek megbecsülését, érezzük meg velük az összegyűjtésükben rejlő értékeket”.¹⁹

Mindezeket az Útmutató az 5. osztályban kezdődő rendszeres történelemtanítás szerves előzményének, előkészítésének tekintette, amikor is szinte minden korszak tárgyalásakor megkívánta a helyi adatokból, tényekből, emlékekből való, érdeklődést felkeltő indítást. Ehhez szükségesnek tartotta a célszerű kirándulást valamely helyi történelmi emlékhöz, továbbá az iskolai történelmi gyűjtemény közös kialakítását a helyi vonatkozású anyagokból, tárgyakból, dokumentumokból.

Az 1948-as államosítást megelőző utolsó alsó fokú tantervet, a nyolc évfolyamos általános iskola tanítási tervét a VKM 75.000/1946. számú rendelete tartalmazta. A bevezető *Tájékoztatóban Keresztury Dezső* miniszter témánkról így fogalmazott: „A föld- és néprajz leíró honismeretből indul ki, és a világ áttekintése után magasabb szempontokat maga előtt látó, hazánkat az oszlatlan világ részeként bemutató honismerethez tér vissza”.²⁰

A magyar nyelv és irodalom címet viselő anyag az első négy osztályban nagyjából megfelelt az előzőekben, az 1929-es tantervből már megismert tartalmi ívnek, amely az iskolából indult, és a távolabbi környék ismeretének taglalásával zárulón tartalmazta a lokális ismereteket. Nem került be (legalább is nevesítve!) a helytörténet a felső tagozatos történelembé, ám a felső tagozatos természetrajz és földrajz tanterve a lakóhely növény- és állatvilágának, illetve földrajzi jellemzőik tárgyalásával indult. A helyismereti tartalmak szempontjából egyéb új elemet nem tartalmazott ez a tanterv sem, amelyikről általában is elmondható, hogy sokkal szervezettebben illeszkedett az 1945 előtti előzményeihez, mint az iskolák államosítását követő, s már szovjet mintára „hangszerelt” utódához, az 1950-eshez.²¹

Ez azonban már a jelen dolgot vállalt keretein kívül eső, új történet.

*

Eötvös József tanterve 1869-ben a hat évfolyamos népiskola egészére megtervezett, egymásra épülő, egymást kiegészítő helyismereti anyagot fogott át. Ennek az ismeretanyagnak a tanulásában, tanításában elsődleges szempontnak számított a konkrétság, a szemléletesség és a gyakorlatiaság. Ezeket a szempontokat fontosnak tartotta a tanítóképzés módszertana is. Az első jelentősebb tantervi módosítás idején, a századforduló után megjelent a tantervben a helytörténet fogalma, de még mint a történelmi szemléltetés, illetve „a történelmi érdeklődés ápolásának” az eszköze. Ekkor már hangsúlyos szerepet kapott a helyi ismeretek gyarapításában a módszeresen megtervezett és szervezett tanulmányi kirándulás.

A Trianon utáni első, 1925-ös népiskolai tanterv a helyi ismeretek körét minden eddiginél tágabban fogalmazta meg: ahol csak lehetőség kínálkozott, a tanterv felhívta a figyelmet az el-sajátítandó anyag helyi vonatkozásaira, helyben, közvetlenül tanulmányozható elemekre, jelenségeire. Ugyanakkor az egész helyi ismeretanyagot az érzelmi nevelés fontos eszközeként határozta meg a tanterv, melyben „a nép és a múlt szeretete” elrendő célként fogalmazódott meg.

A korszakos közoktatási szerkezetváltásnak tekinthető nyolc évfolyamos népiskola 1940-ben kiadott tanterve is alaposan és gazdagon kimunkálva tartalmazta a helyismeret mindkét összetevőjét, a történelmi és a jelenre vonatkozó ismeretanyagot egyaránt. Itt és ekkor már hangsúlyozottan a hazafias nevelés szolgálatában állt a helyismeret. Ehhez képest nem sok változást jelentett az iskolák államosítása előtti utolsó alsó szintű tanterv. Az 1946-os dokumentumban először fogalmazódik meg az a globális összefüggés, ami a „kis haza”, a lakóhely ismeretétől ível az egész hon, a nemzet ismeretéhez, onnan az egyetemes és oszlatlan „világismerethez”. De ennek a felismerésnek – miként ennek az egész tantervnek – már nem adatott kellő idő a magyar iskolákban.

Balogh Mihály

¹⁹ Uo. 65. Old.

²⁰ Tanterv az általános iskola számára. Bp., 1946.

²¹ Tanterv az általános iskolák számára. Bp., 1950.

A honismeret tanításának gyakorlata az izzófalvi Izsó Miklós Általános Iskolában

1. *Izzófalva* földrajzilag az Északi-középhegység területén, a Bükk és az Aggteleki-karszt között húzódó Borsodi-medencéhez illeszkedve fekszik. Gazdasági és kulturális szempontból régebben Kazincbarcika, Edelény és Miskolc városokhoz kötődött, mely kötődések napjainkra az ismert gazdasági és társadalmi változások folytán egyre kisebb jelentőséggel bírnak.

A minden iskolával szemben támasztott általános elvárások mellett az *Izsó Miklós Általános Iskola* a település lakóinak helyi szintű elvárásait is igyekszik kielégíteni, programjában helyet kapott az idegen nyelvek tanítása mellett a zeneoktatás és a számítástechnika is. Az 1-8. évfolyamú iskola közel 200 tanulóval, 15 pedagógussal önálló önkormányzati fenntartású általános iskolaként működik. Intézményünk korábban is ellátott körzeti feladatokat, s a városkörnyéki települési rendszer kialakulatlansága miatt mára spontán módon lett a környék településeinek központja. Évek óta szervezünk pedagógiai, szakmai tanácskozásokat, nyelvi, számítástechnikai tanfolyamokat, országos, megyei és körzeti vetélkedőket, képzőművészeti bemutatókat. Ezek a kistérségi iskolai, pedagógusai, érintett lakói nagy számban vesznek részt. Mindezek felül innovatív beállítottságú tantestületünk körzeti továbbképzési feladatokat is vállal. Az iskolai oktatáson túl meg akarunk felelni a helyi társadalom igényeinek, a tudás és az értékek közvetítésében látjuk szerepünket. Nevelőtestületünk úgy látja, az innováció nem jelentheti csupán a korszerű technika és a számítógépek használatát, sokkal inkább jelent *tartalmi modernizációt*, a műveltség tartalmának helyi átfogalmazását, amelyben helye van a hagyományok ápolásának is.

Intézményünk kollektívája 1995-ben ismerte meg *Kissné Király Piroska* kazincbarcikai pedagógus helyismereti programját. Az akkor készülő pedagógiai programunk fő céljához, a növendékeink személyiségének formálásához, a hagyományaink ismeretéhez, önismeretünk, azonosságtudatunk alakításához jó alapot, nagy segítséget jelentett e program. Körülményeinkből adódóan egyszerre kell elvégeznünk tanítványaink felzárkóztatását és a tehetséggondozást. Ezt a részélt a fejlesztő program feladatává változtatta, s így segített a megvalósításban. Rendszeres szakmai konzultációk, közösen kidolgozott programok kötik össze a Borsodi Műhely kooperatív iskoláit, s ez elvezet oda, hogy 12 iskola kidolgozta a *Honismeret – életmód* című kerettantervet.

Iskolánk *Izsó-műhely* néven öt éve tagja e kísérletnek, melynek keretében tanulóink községünk történelmi, földrajzi, irodalmi, néprajzi, életmódbeli hagyományait tanulmányozzák a drámapedagógiának a megjelenítéses és tapasztalásos tanulási módszereivel az átélés, a gyakorlati megvalósítás szintjén is. Ennek továbbfejlesztéseként tantestületünk kollektív továbbképzésen vett részt a multikulturális területen, majd etnikai programmal egészítette ki tervét, miközben újabb iskolákkal került kapcsolatba. Ezt a roma népesség magas aránya (45 % a tanulók körében) indokolja településünkön. Így iskolánk a megye közoktatási fejlesztési tervében Kazincbarcika mellett szakmai szolgáltató központként szerepel.

2. Programunk általános fejlesztési követelményeként tartjuk számon, hogy ismernünk kell hagyományainkat, szülőföldünk nemzeti értékeit ahhoz, hogy az egyetemes értékeket is megérthessük. A fejlesztő programban részt vevő pedagógus feladata megjeleníteni a helyi tervet témaköréin át az egyes korok emberének, gyermekének életmódját, elősegíteni a pozitív érzelmek belsővé tételét, újragondolni azok erkölcsi és közösségi tartalmát, hogy a gyermek morális alapon cselekedjék napjaink történeiseiben. E programterv összhangban van a NAT követelményeivel, tantárgyrendszerével, tantervi moduljaival, kiegészíti azokat a helyi sajátosságokkal, amely nélkülözhetetlen a gyermek szűkebb pátriájának megismerésében, azonosságtudatának, toleranciaképességének kialakulásához, a másság elfogadásához. A hagyományismeret, hagyományörzést a művészeti (irodalom, képzőművészet, népdal, népi játékok, népművészet) és a foglalkozási (mezőgazdaság, bányászat, feldolgozó ipar) ágakon keresztül valósítjuk meg.

A Nemzeti Alaptanterv megfogalmazza a korszerű műveltség követelményeit, amelynek az oktatás valamennyi elemében jelen kell lennie. Ezek: *hon- és népismeret* (a városi-falusi élet

jellemzői nemzeti kultúránkban, nemzettudat, történelmi, kulturális vallási emlékek, hagyományok), *kapcsolódás Európához* (az egyetemes emberi kultúra ismerete, a különbözőségek megbecsülése) és a *kommunikációs kultúra* (a másik ember megértését és az önkifejezést elősegítő kommunikáció egyéni, társas érték).

A fejlesztő program témái a következőképpen jelennek meg a tantárgyi rendszerben. A 2. évfolyamon magyar, ének, rajz, a 3. évfolyamon magyar, ének, rajz, környezet, a 4. évfolyamon magyar, ének, rajz, környezet, technika, az 5-6. évfolyamon történelem, magyar, technika, néprajz, ének, a 7-8. évfolyamon magyar, történelem, földrajz, ének, néprajz, technika.

3. A fejlődés-lélektanból ismeretes, hogy gyermekeink főbb jellemzői ebben az életszakaszban az érzelmi kiegyensúlyozottság, az élményekkel járó érdeklődés és az örömszerzés utáni vágy. Érdeklődésüket elsősorban az őket körülvevő környezet, az otthon, a szülőföld, a család köti le. Fokozatosan válnak alkalmassá bonyolultabb fogalmak alkotására, következtetések elvégzésére, történelemszemléletük megalapozódására. Játékos módon tudatosítható, hogy az önfenntartás, az elért szükségletek újakat ébresztenek az ember társas szükségleteiben. Igénye, hogy harmonikus emberi környezet, befogadó légkör vegye körül, megoszthassa gondolatait, majd elérje a teljesítményből fakadó sikert, az önmegbecsülést, s eljusson az önmegvalósítás igényéhez. Közben fejlődik kifejező, improvizációs és empátiakészsége, mely a motivált cselekvéssel is biztosítva van.

Fejlesztő programunk egyik alkalmazott módszere a *drámajáték*, a játékos ember megnyilvánulása. A megjelenítés módja a gyermek és a nevelő kölcsönös viszonyán alapszik. Az interakció sajátossága a jelenidejűség, mert „itt és most” nyilvánul meg. A történelem időszalagán haladva kreatív játékok sorozatával jut a gyermek újabb és újabb ismeretekhez. A gyűjtőmunka – főleg ha helyi vonatkozású – serkenti érdeklődésüket. A sikerélmény megszerzésének további eszköze a *tevékenykedtetés* (pl. a bábkészítés, gyurmázás, faragás). A bábozás érzelmi- és képzeletfejlesztő, gátlásfeloldó, önbizalmat erősítő, szokincs- és beszédfejlesztő, a szépérzék javító foglalatosság.

Alaptantárgynak a hon- és népismeretet tekintjük, bár nem tudtuk az órarendet úgy összeállítani, hogy mindig, mindenütt ez legyen az első óra. Az egyeztetések elvégzése után közösen terveztük meg a témákat, jelöltük ki a közös célt és követelményt. A témánkénti célmeghatározáson túl szeretnénk elérni, hogy olyan készségeket és képességeket fejlesszünk ki a gyermek személyiségében, amelyekre az általános iskolák elsősorban a racionalitást középpontba helyező jellegüknél fogva nem képesek. Ezek: az érzékszervek munkára szoktatása, a ritmusérzék fejlesztése, megőrzése, újratemtése, a fantázia felhasználása, az önismeret kialakítása.

Bizonyított tény, hogy minden felkelti a tanulók érdeklődését, ami nem megszokott, hanem újszerű, ezért az így megszerzett ismereteik tartósabbak. A helyismereti órák tanegységei, munkaformái, módszerei merőben eltérnek a „hagyományos” tanítási óráktól; a témák más-sága sikert biztosít. Az ismeretek, tárgyi emlékek gyűjtésének azonban csak akkor van értelme, ha a célt segítik, ezért tudatos tervezéssel kell meghatározni a tevékenységek tartalmát, arányait, mennyiségét. Az órák anyagának épülniük kell egymásra, szükséges a tantárgyi koncentráció. Előterbe kerül az irodalom, amelynek óráin feldolgozzuk az új ismereteket, erre kapnak a tanulók gyűjtőfeladatot. Szorosan kapcsolódnak azonban hozzá az ún. „rejtett tárgyak”, mint az ének, a rajz, a környezetismeret és a technika. Teljesen összefonódnak a „fő” tantárggyal, s az ott szerzett ismeretek gyakorlati megközelítése itt valósul meg.

4. Több éven át végzett munkánk gyakorlati tapasztalatai szerint egy újszerű gondolkodásmód jelent meg, erősödött a komplexitás, a tantárgyi rendszer koncentrációja. Az új tudáselemek következtében kedvező eredmények mutatkoznak a helyi hagyományok ápolásában, a szülőföld iránti szeretet elmélyítésében. Fokozottabban fejlődött a tanulók esztétikai érzéke. Az érdeklődés felkeltésével, a tanulók tevékenykedtetésével a személyiségfejlesztés új eszközeit alkalmaztuk. Az erkölcsi értékek közül kiemeljük az összetartozás tudatát, a munkamegosztást, az empátiát, az alkotni vágyást, a versenyszellemet. A gyermeki aktivitásra ösztönöztek az új módszerek: a tapasztalásos tanulás, a könyvtárhasználat, a lexikonismeret, valamint a család, az idősebb nemzedékek bevonása az érdeklődés kielégítésében.

A közös tevékenység eredményének tekintjük a természeti és társadalmi környezettel kiépített tudatos kapcsolatot, a kommunikáció különböző formáinak alkalmazását, az interakció tudatosságát, a jelenidejűségből és látható eredményekből fakadó sikerélményt.

Mіндеzt szem előtt tartva dolgoztuk át tantervünket, s beleépítettük azokat a szimbólumokat, amelyek könnyen aktualizálják a csoporthoz való tartozás tudatát, így erősítve a borsodi régió csoportkohézióját, az országon belüli vitalitását.

Csontos Jánosné

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az Anyanyelvpolók Szövetsége, a Honismereti Szövetség, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Olvasószolgálati Szekciója és a Magyar Művelődési Társaság

*„Szorítva könyvem kebelemre,
Nevetve nézek ellenemre”*

címmel pályázatot hirdet. A pályaművek maximum 10 oldal terjedelműek legyenek.

A pályázatok tartalmazzák az alábbi szempontok valamelyikét, vagy akár mindegyikét:

- *Első olvasmányélményem, amely megszerettette velem a könyvet.*
- *Mely könyvek és miként szerettették meg szülőföldem, lakóhelyen történelmét, népét, táji, természeti világát?*
- *Mely könyvek és miként hatottak anyanyelvemre, szókincsemre, stílusomra?*
- *Mit jelentett számomra a könyv személyiségem alakulása, gondolkodásom, magyarságom szempontjából?*

A legjobb munkákat könyvjutalomban részesítjük, valamint megjelentetjük önálló kiadványban, illetve közöljük az Édes Anyanyelvünk, a Szín és a Honismeret című folyóiratokban.

Beküldési határidő: 2001. szeptember 30.

Beküldendő a Honismereti Szövetség címére: 1370 Budapest, Pf. 364.

a meghirdető szervezetek

HAGYOMÁNY

A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés Mezőtúron

Mezőtúr a XVIII. század közepén a tájegység legnépesebb mezővárosi települése. Határa is a legnagyobbak közé tartozik. A török hódoltság és a Rákóczi szabadságharc után csaknem elnéptelenedett város lakosságának száma gyarapodásnak indult, és anyagi helyzetében is igen hamar javulás mutatkozott.

A városnak ebben az időben két földesura volt: az alsórész a Paluska családé, a felsőrész a Kállayak birtoka.

A lakosság száma 1757–1800 között:¹

Év	1757	1776	1785	1789	1800
Lakosság	3770	6070	7964	8093	8796

A házak és a családok száma a környék jelentősebb településein:²

	házak	családok	népesség
Mezőtúr	1360	1421	7964
Szolnok	890	1288	6271
Törökszentmiklós	718	990	5287
Déaványa	306	367	2188

Mezőtúr lakossága a vizsgált időszakban városrészenként különböző terheket viselt. A város ugyanis a török időkben függetlenedett a földesúri hatalomtól és a váci egyházmegyétől. Mezővárosi kiváltsága, Mátyástól kapott kun jogai lehetővé tették számára, hogy önálló maradjon. A földesurakhoz szerződéses viszony kapcsolta őket, belügyeikbe azok nem avatkozhattak be. A földesurak a XVIII. században megerősíteni kívánják befolyásukat.

1711 után 56 kh-as jobbágytelkeket alakítottak ki. A jobbágy családok száma 1747-ben:³ telkes – 206, zsellér – 117. A népsűrűség 10,9 fő/km²

A mezőgazdasági termelés alatt álló terület 1757-ben: szántó 1781 hold, kaszáló, rét 9200 hold. Szőlő területére nincs adat, erre az időre pedig már az 1720-as években csaknem 300 hold szőlőről szólnak a feljegyzések. A szőlőtermelés 1720 körül Tiszakürtön és Mezőtúron a legjelentősebb, a XVIII. század végére az egész Tisza tájon megnövekszik a jelentősége. 1770-ben Mezőtúron az összes szőlő kapásokban 1742.⁴

1756-ban Paluska Krisztián földesúr az alsórészt urbárium alá helyezi. Ez az urbárium az 1730-as taxás szerződést „A Korcsoma és Mészárszék egész Esztendő által az Városnak hagyattatik nem különben a Nona is...minden Termésekből nékiek engedtetik, ellenben Eökelmek ezeknek megh váltására s egyéb eránt való illendő Taxa vagyis Census feiben Esztendőnként 400 Rhénensi Forintokat ... le tenni tartozzanak”⁵ a következő módon változtatta

¹ Fodor Zoltán–Fodor Zsigmond: Mezőtúr város története (896–1944) Mezőtúr, 1978. 65. old.

² Uo.

³ Uo. 45. old.

⁴ Soós Imre: A jobbágyföld helyzete a solnoki Tiszatájon. Solnok, 1958. 15. old.

⁵ Fodor Zoltán: Oklevéltár Mezőtúr város történetéhez (1205–1864). Mezőtúr, 1968. 127. sz. oklevél

meg: Minden egész jobbágytelket 52 napi szekeres vagy kézi robot, 11 és fél nap hosszú-fovarozás, 1 öl fa felvágása, 3 napi szolgálat hajtóvadászat alkalmával, 1 forint fejadó, termények utáni kilenced és 6 font kender megfonása, baromfi és tojásadó, minden házas zsellértelket pedig 1 forint fejadó és 18 nap robot terhelt.⁶

A felsőrészeknek a szerződésük a Kállay családdal ebben az időben évi 3000 Rh forint árendára szólt. Nekik nem kellett elszenvedniük az urbárium alá vettetését.

Az alsórészi lakosság kérésére a vármegye a Paluskával kötött urbáriumot 1766-ban visszavonta.

Alig szabadultak meg az alsórésziek Paluska urbáriumától, jött az országos rendezés. Mária Terézia 1767. január 13-án kiadta urbariális rendeletét, amely a földesuraknak fizetendő pénzbeli, termény a robotszolgáltatásokat a jobbágytelkek nagyságához viszonyítva adta meg.

A szabályos jobbágytelek az állami adó alapja, ezt a földesúr sem csökkentheti. A jobbágyok legfontosabb szolgáltatásai:

Minden telkes jobbágy, házas zsellér évente egy forint füstpénzt (telekbért) fizet. Ez egyforma az egésztelkeseknek és a résztelkeseknek is. A robot már teleknagysággal arányos. Egésztelkeseknek évi 52 napi marhás robot, vagy ehelyett 104 napi kézi robot. Csak aratás, kaszálás, szüret idején lehet a robotot megduplázni. Évente egyszer négy egész telek összefogva, legfeljebb kétnapi járóföldre hosszú fuvarat teljesít. (A túri gazdáknak nagy teher volt ez, mert ez a vidék sokszor még üres szekérral is járhatatlan volt.) Minden egésztelkes ad a földesúrnak évente 2 csirkét, 2 kappant, 12 tojást, 1 icce kifőzött vaját. Harminc egésztelkes együttesen 1 borjút. A föld minden terméséből: búzából, rozsból, árpából, zabból, kenderből, lenből, továbbá méhekből, gidákból, bárányokból, „melyek azon esztendőben lettenek” kilencedet adnak a jobbágyok. A vadászat, madarászat, halászat joga és jövedelme a földesurat illeti, a vásártartás, mézárszék és vámbevétel is. Kender, len kilenced helyett szabadságában állt az egésztelkes jobbágyoknak 6 fontot megfonni a földesúr kenderéből.⁷

Az urbárium bevezetése

Az úrbérrendezések lebonyolítása Heves és Külső-Szolnok megyében Brunsvik Antal tanácsos vezetésével történt, 1770. április 1-jén kezdték meg a jobbágytelkek számbavételét. Kilenc kérdőpont szerint mérték fel a jobbágyok feleleteit: (1) Volt-e urbárium a faluban, vagy csak szokás, vagy szerződés szerint szolgáltak-e a földesuraknak? (2) Miből álltak a készpénz adózások? (3) Milyen „hasznai vagy fogyatkozásai vannak” (piac közelsége, áradások sűrűsége)? (4) Hány parcellában fekszenek egy-egy jobbágytelek földjei és rétjei a határban? (5) Minden hold hány pozsonyi mérőt veszzen magába? (6) Hány napi és hány marhával való robotot tettek ekkorig az uraságnak? (7) Adtak-e kilencedet és más szolgáltatásokat terményben, konyháralvalóban, és készpénzben? (8) Hány pusztá telek van a faluban? (9) A helység lakói örökös jobbágyok-e, vagy szabad menetelűek?⁸

A mezőtúri lakosok válaszaiból:

„A Paluska részen egy egészhelyes gazda a városban lévő házával együtt 12 forintot fizet. Ami a külső földeinket illeti, házával minden gazda egyenlőképpen 2-2 frttal fizeti háza taxáját, a zsellérek pedig 1 tallérral. Ezelőtt való esztendőben pedig többet fizettünk. Adunk 400 kaszást, teszünk feltakarítást, behordást, tavaszi és őszi szántást az uraság kívánsága szerint. Kállay részen szerződés szerint 4000 forintot fizetünk. Hány darab földünk van egy egészhelyes gazda részeire kiszabva, azt nem tudhatjuk. Mivel mind kaszálónk, mind szántóföldünk a matematikus osztása szerint egy darabban vagyon, értvén ezt a Kállay familia részesül is.”⁹

A felmérések alapján a megyei rendek 1770. május 30-án hajtották végre a községek osztályozását. Négy osztályba sorolták a községek határait.

⁶ Fodor Zoltán–Fodor Zsigmond: i. m. 57. old.

⁷ Soós Imre: i. m. 19–20. old.

⁸ Uo. 21. old.

⁹ Uo. 27. old.

A jobbágytelki állománynak Heves és Külső-Szolnok megyére érvényes kiterjedését a következőben állapította meg: I. osztályú faluban 26 hold; II. osztályú faluban 28 hold; III. osztályú faluban 30 hold; IV. osztályú faluban 32 hold az egész telek szántóilletősége.¹⁰

Az úrbérrendezés előtt 1770-ben Mezőtúron összeírtak 379 telkes jobbágyot, 276 zsellért, 3857 kishold szántót, 1742 kapás szőlőt.

Az egy jobbágyra eső szántó föld kisholdakban 10 hold. Az úrbérrendezés után, 1771-ben, a felmérés szerint volt 275 jobbágy, 379 zsellér, 170 2 telek, 4453 kishold szántó.¹¹

A zsellérek és a jobbágyok számaránya jelentősen megváltozott. Kinek legalább 1/8 telke volt, azt az urbárium a jobbágyok sorába vette, ellenben azt az eddigi jobbágyot, kinek ennnyije sem volt, azt a zsellérek közé sorolta.¹² Mezőtúr I. osztályú helység lett. Egy egész jobbágytelek 26 hold. (Egy hold föld két pozsonyi mérő vetőmagot befogadó terület.)

Az urbáriumot 1773-ban hirdették ki Mezőtúr lakosai előtt. Pontjai lényegében megegyeztek a Paluska által 1756-ban bevezetettel.

Az urbárium után a mezőtúriak többsége a robotot elutasította. A robotolás ellen panasszal fordultak Mária Terézia királynőhöz, kérve, hogy „régii állapotukban, amiképpen nagy emlékü Elejiket szolgáltuk meghagyni méltóztasson”.¹³

A Paluska részen a lakosok már 1773. április 24-én szerződést kötöttek báró Paluska Krisztián földesúrral, amelynek értelmében annak a város alsó részén „negyedrészt tévő kompetenciáját” évi 2800 Rh. forintért megváltották.¹⁴

1776. március 15-én az alsó rész másik fele is szerződésre lépett gróf Aspermonth János földesúrral. A „Robotolás s Praestatiák helyett Tituló Redemptionis minden évben egyszer egyezer kilencszáz harmincz Rhénes Forintokat fizetni kötelezettek.”

A gróf Aspermonth Jánossal kötött taxa részletezése a következő: 22 egész helyes, 48 fél helyes és egyfertályos 90 1/2 házas zsellér „összesen ezek tesznek 162 individuumokat”. Urbáriális adóul évenként 162 Rh. Forintot fizetnek.

Teljesíteniük kellene: Az egész helyeseknek évi 1144 robotot marhával. A 48 fél helyesnek évi 248 robot marhával. Ennek megváltása napi 20 krajcárral számolva 381 Rh. Frt 20 krajcár, a féltelkeseké 416 Rh. Frt.

Egy fertály helyes jobbágy 13 napot szolgálna marhával = 4 Rh. Frt 20 krajcár. A 90 1/2 zsellérek évenként tartoznának 18 napi kézi munkával fejenként = 1629 nap 10 krajcárral 271 Rh. Frt. 30 krajcár.

A 11 házatlan zsellér évi 12 napot lenne köteles kézi munkával robotolni fejenként = 132 nap 10 krajcárral 22 Rh. Frt.

A helyes jobbágyok összesen kötelesek lennének évi 11 2 hosszú fuvarra, ennek megváltási összege 30 Rh. Frt. 50 krajcár. A helyes jobbágyok az urbáriális borjú helyett adnak 2 Rh. Frt. 18 krajcárt. Mindenféle földi termésből járó kilencedért 577 Rh. Frt-ot fizetnek. Minden egész helyes tartozik 6 fontot lenből vagy kenderből megfonni. Összesen 277 2 font. Megváltási összege 461 Rh. Frt. 15 krajcár. Fizetnek még minden egész helyre 40 krajcárt, az összesen 37 Rh. Frt. Összesen fizetnek meg így 1930 Rh Ft 33 krajcárt. A földesúr lemond a 33 krajcáról és a meg nem nevezett urbáriális kötelességekről. Az 1930 forintot a lakosok két részletben, október 24-én és Szent György napján, április 24-én fizetik meg.¹⁵

Az 1773-as mezőtúri urbárium tabella:

Helység jogállása	oppidum
Vármegye:	Heves-Külső-Szolnok
Határ osztálya:	I.
Egész telek holdakban:	26

¹⁰ Uo. 21. old.

¹¹ Fodor Zoltán-Fodor Zsigmond: i. m. 65. old.

¹² Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Bp., 1908. 379. old.

¹³ Fodor Zoltán-Fodor Zsigmond: i. m. 59. old.

¹⁴ Fodor Zoltán-Fodor Zsigmond: 148. sz. oklevél

¹⁵ Fodor Zoltán-Fodor Zsigmond: 152. sz. oklevél

Egész telek után rét holdakban:	10
Jobbágytelkek száma:	170 ¹ / ₂
Pozsonyi mérőre való föld:	341 ¹⁶
Szántó föld: (hold)	4433
Rét embervágó:	1705,5 ¹⁶
Marhás robot:	8866*
Kézi:	4596
Kilenced:	T
Esztendei árenda:	589 Ft
Tűzrevaló fa:	—
Fonás (font):	6 font x 170.5 = 1023
Kifőzött vaj (icce):	170,5
Kappan:	341
Csirke:	341
Tojás:	2046
Kilenced alá nem eső	Községi szántó 104 hold
Házhelyek és rétek:	Rét – 40 kaszás
Örökös jobbágy:	—
Szabad menetelű:	275
Házasszellér:	314 ¹⁶
Ház nélküli:	65 ¹⁶
Összes szolgáló népeesség:	654

* Marhás és kézi robot számát a 152. sz. oklevél segítségével számítottam ki. (L. L.)

1773-ban a felsőrésziek Kállayakkal kötött haszonbérleti szerződése lejárt. A Kállayak robotolást kívántak bevezetni, de a város ellenállt. 1777. május 7-én a felsőrésziek elfogadták a Kállayak által rájuk kényszerített 6000 Ft-os évi taxát. 1773-ig 4000 Ft/év árendát fizettek.

Hamarosan megtagadták azonban a felemelt összeg fizetését és robotolásuk fejében térítést követeltek. A Kállayak 1785-ben pert indítottak jobbágyaik ellen, amely 1820-ig elhúzódott.

1777 után az alsórésziek és felsőrésziek is árendafizetők.

Aspermont-Alsórész 1930 Rh. Frt.

Paluska-Alsórész 3000 Rh. Frt.

Kállay-Felsőrész 6000 Rh. Frt.

Egyházi adók

Párbér 834 pár után 2500 Rh. Frt.

Hadi (a város állami adója) 1670 Rh. Frt.

Tehát ebben az időben mintegy 15 000 Rh. Frt. adót fizettek a mezőtúriak összesen.¹⁷

Mária Terézia 1779-ben a túriak általános tiltakozása alapján úgy döntött, hogy „Mező-túr várossa ... Urbárium alá nem szoríthatik, a Kállay familia tartozik az elvett Földeket visszaadni és azoknak elvételével okozott kárát a lakosoknak megtéríteni, és velek örökös Contractusra lépni”.

1785-ben a vármegye elrendelte az új földosztást, vagyis az Urbárium előtti helyzet visszaállítását.¹⁸

Az Urbáriummal kapcsolatosak Mezőtúr első pontos térképei. A város Felsőrészeének belterületeit, valamint határát Kovács György juratus geometra (hiteles földmérő) 1773-ban,

¹⁶ A történeti statisztika forrásai (Szerk.: Kovácsics József) Bp., 1954. 220–221. old.

¹⁷ Fodor Zoltán–Fodor Zsigmond: i. m. 59. old.

¹⁸ Uo. 60. old.

1776-ban, 1778-ban térképezte fel. Az Alsórész és határa térképét Vitális István és Márkus István készítette el.¹⁹

„Az alsórészi város határa éppen annyi, mint a felsőé, azzal a különbséggel, hogy ez szabályozva soha nem lévén, mind a szántó, mind a kaszáló és legelő a lakosok birtokában van.”²⁰

A város lakói a továbbiakban is megújították lejárt szerződéseiket a földesurakkal. Sőt haszonbérbe is vették azok földjeit.²¹

Lovas Lajos

A pápai huszárok a két világháború között

Pápa mindennapjaihoz az 1920–1930-as években hozzátartozott a reggelenként öt órákor felhangzó ébresztő, s az este kilenc órákor felszárnyaló takarodó. A kürtszó a város nyugati felén elhelyezkedő huszárlaktanyából indult útjára. Mire a Nagytemplomhoz ért, már elhalt, de a kaszárnya tájékán élő szegény emberek jól hallották, sokan ehhez igazodva kezdtek és fejezték be a napot.

Gyakran előfordult, hogy egy-egy csukaszürkébe öltözött huszárcsapat végiglovagolt a városban. A lovak patkója alatt ércesen csengett a kövezet. Ilyenkor a szorgalmas iparosok abbahagyták a munkát, s kiálltak műhelyeik elé, a gyermekek kitérdültek az iskolából s lelkesen inlettek, a háziasszonyok az ablakhoz futva gyönyörködtek a szebbnél szebb lovakon kettes sorokban vonuló huszárokon. Az külön látványosságnak számított, amint a Széchenyi téren az elől lovagló tiszti éles vezényszavára kardot rántottak, úgy vonultak el a honvédelemkmű előtt. A jelenetet diákok százai figyelték a Kollégium és a Nátus ablakaiból meghatottan, lélegzetüket visszafojtva.

A vasárnap délutánhoz is hozzátartoztak a huszárok, akik mentével a vállukon, kosaras kardjukat megemelve sétáltak a Kossuth utcában. Ez volt akkor a bakakorzó. A vele párhuzamos Fő utca gyalogjáróin nyalka huszártisztek kísérték egy-egy szépen öltözött úri kisasszonyt.

Úgy mondják a régiek, vasárnaponként a falusi lányok még egészen távoli falvakból is jöttek a városba, hogy a Kossuth utcában néhány órát sétálhassanak, szemlélődhessenek, hallgathassák a vidám huszárok udvarlását, élcelődését.

Ezeket az emlékeket egyre kevesebben őrzik az idősebb emberek közül is agyuk rejtekében. Jó lenne, ha a két világháború közt Pápán állomásozó huszárokkal kapcsolatos tényeket, ismereteket, hangulatokat rögzíteni tudnánk, segítve ezzel a témával foglalkozó pápai helytörténészek áldozatos munkáját. Ezt teszem most én is néhány egykori huszár segítségével és saját emlékeim számbavételével.

Az első világháború után a trianoni békének megfelelően a pápai huszárosztályban nem sorozott, hanem zsoldos huszárok voltak. Ezekre úgy emlékeznek a régi pápaiak, mint meglehetősen izgága, lusta elemekre, akikkel sok probléma akadt a városban. Főként a vendéglőkben provokáltak verekedést vagy hangoskodtak. Nem kevés alkalommal bántalmazták a huszárlaktanyához közelfekvő zsidónegyed lakóit. Gond volt velük a laktanyában is.

Gyökeres változás következett be 1930-ban, mikor a zsoldos huszárok többségét szélnek eresztették. Helyüket a kaszárnyában sorozott fiatalok, főként falusi legények, újoncok foglalták el. Ezt igazolja egyik 1908-ban született mentshelyi férfi, *Bertalan Gyula* emlékezése. Ő másfél évtizedet töltött a pápai huszárok között, akiket 1938-ban Munkácsra majd Nagyváradra helyeztek. „Huszonégy éves koromig otthon dolgoztam apám gazdaságában. Mikor besoroztak, a huszárokhoz jelentkeztem. Mi voltunk az első sorozottak. Az előttünk szolgálót teljesítő toborzott zsoldos katonák voltak. A mi számunkra a katonai idő öt hónap volt.

¹⁹ Uo. 60. old.

²⁰ *Fényes Elek*: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851. IV. k. 222. Old.

²¹ *Fodor Zoltán*: i. m. 153., 156., 157., 158. sz. oklevél

1929-ben soroztak bennünket, a bevonulásra 1930. január 20-án került sor. A leszerelés pedig június 20-án volt.”

A rövid szolgálati idő kemény kiképzéssel telt el. A délelőtt minden órájában akadt dolga a pápai huszárnak. A legtöbb tennivaló a ló gondozásával és etetésével kapcsolatos munkákból adódott. A nap jelentős részét az istállóban töltötték.

Milyen volt ekkor egy honvédhuszár napja?

„A foglalkozás minden reggel lovaglással kezdődött. Ez egy órát vett igénybe. Előtte lóápolás volt, etetés, itatás, tisztogatás. A lovaglás után ismét lóápolás következett, le kellett csutakolni a lovakat, le kellett a szőrüket kefélni. Lóápolás közben az ott levő tiszthelyettes vagy szakaszvezető szervezési kérdéseket tanított. Megismertette a szervezetet, a parancsnokságot a legfelsőbb hadúrtól lefele. Volt, amikor elméleti lőkiképzést tartottak. A katona csutakolta a lovat vagy kefélte, közben az előadó parancsnok kérdésére természetesen válaszolni is kellett. Utána a szakasznak többi része, tisztések, öreg huszárok nyergelték a pótlólovakat, a remondákat, s akkor azoknak az idomítása folytatódott. Utána vagy gyalogkiképzés volt vagy lőkiképzés. A háromszögeléshez egyenként hívták az újoncokat. Tehát tulajdonképpen minden perc ki volt használva. Az volt az elv, hogy annak a katonának ne legyen semmi ideje arra, hogy tétlenkedjék. Minden órája reggel öttől este kilencig ki volt töltve.”

Mielőtt sor került a lovaglás gyakorlására, a huszárok az istállóban a lovak kantárszárát fogva várták a parancsot. Az indulásra a vezényszó így hangzott:

– Vigyázz! Kész! Indulás!

Aki elsőként kiugrott, az került az élre, s ez előnyt jelentett. Mögötte besoroltak a többiek, így vonultak ki a lovakat vezetve a lovardába, ahol kört alkottak. Mikor a megfelelő nagyságú kör kialakult, következett az újabb vezényszó:

– Lóra!

Ezután lépésben lovagoltak körbe, miközben a kiképzők a testtartást, lábtartást, s a nyeregben való ülést tanították, oktatták.

Erre szükség is volt, mert a helytelen tartás, ülés feltörést okozhatott. Ezt az első időben szinte természetesen tekintették. Egyeseknél súlyosabb, másoknál enyhébb formában jelentkezett. Az első hetekben többen voltak, akik a feltörésektől alig tudtak menni, később javult a helyzet. Ez orvosi beavatkozást szinte soha nem igényelt. Aki mégis úgy vélte, hogy kezelésre szorul, azzal az ápoló, a szanitéc foglalkozott a gyengélkedő szobában nem éppen gyengéden. Természetesen gyakorolták az ügetést és vágát a lovardában. Ezeknek is megvolt a maguk fortélyja, ezt is meg kellett ismerni.

A lovaglás befejeztével lóról szálltak a huszárok, s a lovakat kantárszáron fogva visszavezették az istállóba a kivonulás sorrendjében. Ott megtörtént a ló leszáritása, mivel többnyire megizzadtak, a csutakolás, kefézés, vakarás. A kefe és vakaró a ló közelében volt elhelyezve, a csutakoláshoz a megfelelő szalmacsomót az istállóban található alomból a huszár formálta meg, gyúrta össze. A lovakkal a gondozás alatt nem volt probléma, nemcsak túrték, de láthatóan jó érzéssel fogadták a velük való foglalkozást. De természetesen, ahogy az emberek közt akadnak türelmesebbek és idegesebbek, a lovak sem voltak egyformák. Minden huszárnak meg kellett ismernie saját paripáját, hogy bänni tudjon vele. Étterem a laktanyában nem volt, az étkezésre is a ló ápolása közben került sor igen sajátos módon. Azt azonban meg kellett hagyni, az ellátás kifogástalan, bőséges, igen tápláló volt, a bevonuló újoncok jelentős súlygyarapodással tértek haza a katonai szolgálat után otthonaikba.

„Abban az időben az étkezés is az istállóban volt. Az úgy történt, hogy egy nagy tálcát, azt »töbli«-nak nevezték, két ember elvitte a konyhára. Akkor 25-30 ember volt egy szakaszban.



Bertalan Gyula őrvezető 1931-ben

Annak a csajkája ebbe éppen belefért. Mikor a konyhából visszahozták az istállóba, mindenki megfogta a maga csajkáját, aztán vitte a lova végébe, leült a streifára vagy a körömrugóra, és ott gyorsan elfogyasztotta az ebédet. A levesét megette, aztán a másik fogásért megint mentek. Amíg a második ételt meghozták, addig is a ló mellett kellett lenni vagy azt csutakolni. Evés után a csajkát hideg vízzel lehetett kimosni, de annak mindig ragyogó tisztának kellett lenni. A huszároknál abban az időben a ló volt az első »személy«. Azt kellett a huszárnak állandóan ápolni. Ebéd után a két soros, aki elhozta az ebédet, elmosta a csajkáját, összerakták, aztán betették a nyergesbe. Az egy félreeső helyen volt.”

A délután programja még változatosabb volt. Kimenőre csak vasárnap nyílt lehetőség. A hétköznap este adódó szabadidő nagyobb részét a ruházat, bakancs, csizma és egyéb felszerelés rendben tartása emésztette fel.

„Délután gyalogkiképzés volt, minden alkalommal. Ebéd után fél háromig loápolás, a gyalogkiképzés ekkor kezdődött. Dél előtt a huszár csizmában volt, abban lovagolt. A délutáni kiképzés bakancsban történt. A gyalogkiképzés négy óra, fél ötig tartott, utána elméleti kiképzés volt, kb. egy óra hosszát. Az esti zabolás fél hatkor kezdődött. A zabolás alatt a huszárnak a ló fejénél kellett lennie, nehogy kiszórja a kagylóból a zabot, ha kapkodja ide-oda a fejét. Minden ember két lóra viselt gondot a zabolásnál. Ilyenkor olyan csend volt az istállóban, mint a templomban. Mikor a zabot megették, jött a széna, azt odadobták a lovak elé. Ekkor került sor a vacsorára. Utána volt a parancskiadás. Ezután a körlet tisztántartásával foglalkoztak. Ha jött egy-egy kocsis széna vagy szalma, azt elrakták. Természetesen közben itatásra is sor került. Amikor lent minden munka elfogyott, mindenki bemehetett a szobába. Ott a katonára a maga ura lett. Akkor volt ideje levelet írni, egymással beszélgetni, de a szerelvénytisztogatás is arra az időre esett. A csizmapucolás, a »rigázás« elsődleges feladat volt. A csizmának mindig ragyognia kellett, viasszal rigáztuk tükörfényesre. Nem volt kis munka a ló szerelésének tisztántartása sem. Ezt a munkát az istállóban vagy a nyergesben végezték. A lószerszám fémrészeit különösen nagy gonddal kellett súrolni. Minden reggel fényesre tisztított szerelékkel kellett kivonulni.”

Vajon milyen volt a gondoskodás a katonákról, ruházattal, felszereléssel való ellátás? Erről egyik régi Nádasy huszár így nyilatkozott:

„Az ellátást igen gavallérosnak mondhatjuk. Nemcsak a mi élelmezésünk volt kifogástalan, de a lovaké is. Ruházattal kitűnően elláttak bennünket. Amikor a melegebb idők beálltak, akkor a posztóruhát felváltotta a zsávolny, mely hőségben is jó viseletnek bizonyult. Többnyire csizmában gyakorlatoztunk, a bakancsot a gyalogsági kiképzések alkalmával vettük fel. Egyenként a 3. számú honvéd huszárezrednél Sopronban is, Pápán is voltak csizmadiák, cipészek, szabók, sőt a lószerszámok javítására szíjgyártók. Farkas Bertalan édesapja nálunk volt újonc. Ő később szíjgyártóként dolgozott az alakulatnál. A megkopott ruhadarabokat azonnal kicserélték, ha valaki azokkal jelentkezett. Különösen Sopronban, ahol az ezredparancsnokság székelt, kényesek voltak arra, hogy a kaszárnyából távozó huszárok külseje, ruházata kifogástalan legyen. Ez Pápán is így lehetett.”

A fegyverzet a század elejétől a magyar huszárságnál nem sokat változott. Erről így vall Bertalan Gyula egykori huszártiszt-helyettes: „1930-ban rövidcsövű karabély volt a huszár legfontosabb fegyvere. Ezt a hátán keresztbe fektetve vitte még gyalogmenetben is. A huszároknál hátul a derékszíjon volt egy szíj, azzal csatolták a huszár hátához, nehogy lovaglás vagy ügetés közben a hátát a fegyver feltörje. Aki nem jól csatolta fel, annál ez bizony előfordult. Másik fegyverük a kard volt, ezt a nyereg mellé kellett felszerelni. Ennek már abban az időben nem volt harcászati jelentősége. A lövészetet meg kellett tanulni, a kardhasználatot is megtanították. Sor került kézi gránát dobásra és kispuska lövészetre is.”

Az 1930-as évek második felében minden századnál rendszeresítették egy-egy aknavetőt. 1937-ben minden huszárezrednél felállítottak egy-egy 7,5 centiméteres ágyúból álló tüzéregyületet. Ezeket az ágyúkat rendszeres körülmények között négy ló is elvontatta, de hat-hat ló nyert beosztást minden ágyúhoz. Később a háború során a négy huszárezred ütegeit kivonták az ezredek kötelékéből, s első lovas honvéd tüzérosztály néven külön alkalmazták.

A kiképzés később megváltozott, miután rövidesen megnövekedett a szolgálati idő. Ez a legtöbb alakulatnál két év lett, a huszároknál és a repülőknél három év. S ezzel egyre több fiatalnak adott kenyeret, tisztességes megélhetést a hadsereg. Sokan igyekeztek tiszthelyettes-

ként tovább szolgálni. Hogy ez sikerüljön, ahhoz a legtöbbször tisztí pártfogóra és szerencsére is szükség volt. Jó példa erre egy hivatásos katona esete, aki erről így számolt be:

„Én öthónapos szolgálat után leszereltem, s visszamentem a szülői házhoz. Ez a válság időszak volt. Nehéz volt akkor az élet, s én úgy éreztem, többre vagyok hivatott. Mikor a második turnus leszerelt, Rieger századostól kaptam egy levelet, hogy visszajöhettek Pápára továbbszolgálónak. Az öt hónap után én mint címzetes őrzetető szereltem le. Visszajöttem, s itt megkaptam a tényleges őrzetetői címet, s az ehhez járó fizetést, 41 pengőt. 1930. december 21-én vonultam be a pápai laktanyába, a karácsonyt már itt is töltöttem. A következő turnus január 20-án vonult be. Az újoncok bevonulása előtti időben nagyon kevesen voltunk a laktanyában, néhány tiszthelyettes, tisztos és öreg huszár. Nekünk kellett gondoskodni a lovakról. Nap mint nap úgy járatuk őket mint harci gyakorlaton. Három-négy lovat összefogtunk, s mentünk körbe velük a nyitott lovardában. A lovakat mindennap ki kellett vinni jártatni, csak az maradhatott bent, amelyik beteg volt.

Mikor bevonultak az újoncok, én már kiképzőként szerepeltem. 1931-ben elvégeztem a tisztesiskolát, akkor tizedes lettem. Természetesen először csak címzetes, aki csak az őrzetetői fizetést kapja, majd később, mikor meglett az anyagi fedezete, akkor kaptam meg a valóságos tizedesi rendfokozatot.

A következő időben akadtak izgalmak is. A továbbszolgálók egy részét leszerelték, s az sem volt biztos, hogy én bent maradhatok. Egy Mohai nevű tiszt, aki nagy jóakaróm volt, mindent megtett azért, hogy maradhassak, így meglegyen a kenyérem. Akkor olyan állapotok voltak, hogy nem lehetett elhelyezkedni. Legfeljebb részesaratónak mehettem volna.”

Az első és a második világháború közti korban csak az lehetett altiszt, vagy ahogy később nevezték: tiszthelyettes, aki Jutason tanfolyamot végzett. Ez kétéves volt, de a tehetséges tisztesek gyorsított módon egy év alatt elvégezheték. Főként a fiatalabbakat tartották ott két évig. Erről az iskoláról hiteles képet ad Bertalan Gyula tiszthelyettes, aki ott végzett. Emlékezésében síkra száll azon vád ellen, hogy ott durvaságra, brutalitásra nevelték a jövőbeni tiszthelyetteseit: „Közben a katonai szolgálat ideje megváltozott. Az öt hónapból egy év, két év, majd végül három év lett. 1934. szeptember 1-vel Jutasra kerültem. Ekkor állt át a jutasi altisztképző iskola a négyéves tanfolyamról kétévesre. Egyszerre hívták be a létszámot. Az oda bevonulóknak egy része mindjárt másodéves lett, vagyis kétéves anyagot végzett el egy év alatt. A fiatalabb korosztály a kétéves tanfolyamra került. Így ment Jutason egészen 1944-ig, csak akkor történt valami változás.

Ott az élet szigorú volt, kemény volt, de aki szorgalmasan tanult és becsületesen elvégezte a munkáját, annak nem volt problémája. Az elitebb alakulatokra: a lovasságra, tüzérségre, híradósokra egyáltalán nem volt jellemző a durvaság. A gyalogságnál inkább akadt egy-egy durva szolgálatvezető. A kiképző tisztekre csak a legjobbat tudom mondani. Egyikükre névszerint is emlékszem: Variházy Oszkár, a 2. gyalogos iskolaszázad parancsnoka. Ő lett később a Budai Önkéntes Ezred parancsnoka. Vele kapcsolatban személyes élményem is volt. A háború végén én a demokratikus hadsereg 1. hadosztályának vezérkari irodájában voltam irodavezető Pápán. Variházy ezredes ekkor Szergény környékén volt elhelyezve, gyakran bejött Pápára a parancsnokságra. Itt azonnal megismert, s kedvesen elbeszélgetett velem a régi jutasi időkről. Jutason a tisztek mind kifogástalan emberek voltak.

Nem mondom, akart egy-két durva tiszthelyettes, főként a régiiek, a k. u. k. hadsereg volt altisztjei közül, de egészen ott nem nevelték durvaságra az embereket.”

Más lehetőség is volt a honvédségen belül továbbképzésben való részvételre. Ezek közül az egyik a sportoktatói tanfolyam volt. Aki ezt elvégezte, azt az alakulatnál a reggeli torna vezetésére, sportfoglalkozások szervezésére használták fel. Bertalan Gyula, akit közben őrmesterre avattak, a következőkben foglalta össze ezzel kapcsolatos emlékeit: „Avatás után mindenki visszakerült csapattestéhez. Én is visszajöttem Pápára. Az alakulattól a Toldi Miklós Sportoktatói Iskolába kértek egy főt. Rám esett a választás. Ez az iskola januártól szeptemberig tartott, és Pesten volt. Voltaképpen az iskola kétéves volt, de aki nem akart a honvédségnél sportoktatóként elhelyezkedni, az egy év után visszatérhetett csapattestéhez. Ott minden sportot tanítottak, az atlétikának minden ágát, vívást, tornát, sízést és mindegyikből vizsgázni is kellett. Én nem törekedtem a kétéves tanfolyam elvégzésére, én a lovaglást szerettem a legjobban, ebből akartam eredményeket elérni. Sikeresen levizsgáztam és hazatértem Pápára. A Pesten ta-

nultaknak nem sok hasznát vettem, mivel a lovasságnál nem volt idő külön a sportolásra, maga a kiképzés is éppen eléggé megmozgatta, igénybe vette az embereket. Itt eleget sportolhattott mindenki, nem kívánta még külön a futást meg az atlétikát.

„Annyi hasznom mindenesetre volt a tanfolyamból, hogy a fiatal tisztek, mikor valamiféle afférjuk volt, s párbajra készültek, hozzám fordultak, adjak nekik néhány leckét. Ilyenkor lementünk a tornaterembe, ott vívtunk, hogy tréningben legyen az illető.”

1933-ig Pápán a 2. sz. Árpád fejedelem huszárezred 2. osztályát találjuk, melynek a parancsnoksága és az első osztálya Komáromban székel. Ebben az évben gyökeres változás történt. A pápai osztályt teljes egészében a Sopronban állomásozó ezredparancsnoksághoz osztották be. Ettől kezdve fennállásáig a 3. sz. Nádasdy Ferenc honvéd huszárezred második osztályát képezte, minden parancsot onnan kapott. A pápai huszárosztályt két lovasszázad és egy géppuskaszázad alkotta. A lovasszázadok és a géppuskás századok békeidőben egyformán két szakaszból álltak. A szakaszokban három rajt volt. A lovasszázadokban minden rajt golyószóróval szerelték fel. A golyószórót és a löszert máhásló vitte. A golyószóró személyzete egy irányzóból és két löszeresből állt. Minden rajban volt két lövezető a karabélyosokon kívül. Az ő feladatuk az volt, hogy míg a raj lóról szállva gyalogosan harcolt, a lovakat védett helyen kantárszáron tartották. A géppuskás századnál hasonlóan beosztást találunk. Mikor mozgósításra került a sor, akkor az alakulat nagyobb részét a környékbeli falvakban szállásolták el. Tapolcafőn és a többi községekben nyilvántartást vezettek arról, melyik házban hány embert, melyik istállóban hány lovat helyeznek el. A hadilétszámú századot négy szakasz alkotta 290 emberrel és 313 lóval.”

„Az elhelyezkedés a pápai huszárlaktanyában a következő volt: a város felőli legénységi épületben volt az első század az emeleten, a földszinten irodák és raktárak helyezkedtek el. Ott volt alul a vívóterem. A másik épületben alul volt a géppuskás-század, felül a 2. század. A századok száma közben változott, mikor a 3. ezredhez kerültünk, annak a 4. és 5. százada volt Pápán.

A főépületben a nőtlen tisztek lakásai helyezkedtek el. Abban az időben nagyon sok nőtlen tiszt volt itt: Rieger százados, Tüköry százados. A nők tisztek majdnem mind a Vörösmarty utcában, a Kálvária temető felé laktak. Azok mind városi lakások voltak. Úgy tudom, azokat a villaszerű épületeket erre a célra építtette a város.”

A legénységi épületek nagyméretű szobáiban, emeletes ágyakban helyezték el a legénységet. Külön mosdó, fürdőhelyiség nem volt, a hálóterem bejáratánál a folyosón, falra erősített, lefolyóval ellátott betonvályúnál történt a mosdás, tisztálkodás, mely fölött csapok sorakoztak. Ebbe beleállva egész testüket lemoshatták a katonák. Melegvízről szó sem volt, de abban az időben ezt nem is igényelték. Az emeletre széles lépcsősor vezetett fel, melyen riadó esetén rövid idő alatt kijutott a legénység az udvarra.

A kaszárnyában két lovarda volt, ahol a lovaskiképzés folyt. A gyakorlatozás többségében az istállóktól délkeletre fekvő hatalmas udvarban folyt, ezt nevezték nyitott lovardának. Az udvar város felőli oldalán állt a fedett lovarda épülete, melynek padozatát vastag rétegben fűrészpor fedte. Havas téli napokon és esős időben itt tanultak lovagolni az újoncok. Később, mikor az ejtőernyős zászlóalj vette át a kaszárnyát, itt helyezték el a gépkocsikat, s itt történt azok javítása is.

A főépület és a kétemeletes legénységi laktanyaépület után egymással párhuzamosan állt a négy kitűnően épített, tágas istálló. Ezekben egyenként 42 ló elhelyezésére nyílt lehetőség. Lőszerraktárként külön földszintes épület szolgált a nyitott lovardán túl, a kaszárnya hátsó falánál.

„A tulajdonképpeni kiképzés az öthónapos katonaidőben megtörtént. Később, mikor hároméves lett a katonai szolgálat, a kiképzés akkor is csak öt hónapig tartott. Utána jöttek a szakaszgyakorlatok, a századgyakorlatok. Tavasszal már majdnem mindig terepre igyekezett a század. A pápai huszárok gyakorlótere a Csornára vezető út mellett volt, abban a háromszögben, ahol a Győr és a Csorna felé vezető út elválik egymástól. Az akkor nagy rét volt. Ott folytak a lovas zártrendi és a harcászati gyakorlatok. A nagyszabású gyakorlatokra a teveli hegyen került sor, ekkor az ellenséget bábúk vagy katonák jelképezték. Ez egy hatalmas fensík volt, amely majdnem Iharkútig elnyúlt. Még az éleslövészetre is itt került sor.”

Amit Bertalan tiszthelyettes emlékezésében megörökített, az kiegészítésre szorul. Volt ugyanis a huszároknak a kaszárnya közelében még egy gyakorlóterük a Celli út végén, annak baloldalán. Ezt a mindössze néhány holdas területet főként kézigránátdobás és a robbantás gyakorlására használták. A Tevel melletti gyakorlótér elsősorban harcszerű lőtér céljára szolgált, ahol a valódi harci helyzetet megközelítő mozgó és álló emberalakokra lőttek éles lőszerrel.

Ezt megelőzőleg a célratartást úgynevezett háromszögeléssel gyakorolták. Itt lövésre nem került sor, a katona három célzási gyakorlatának eredményét ceruzával rögzítették, majd az így nyert három pontot vonallal összekötve egy háromszöget kaptak. Minél kisebb lett a háromszög, annál jobb volt az eredmény. Ezután kispuskával, úgynevezett leventepuskával, melyhez kisméretű löszert használtak, gyakorolták a célbalövést. Ilyen kispuska lőtér a fedett lovarda mellett alakítottak ki. Ezután Acsád Pápa felé eső részén az úgynevezett elemi lőtéren folyt a lövészet gyakorlása, ahol rendes katonapuskával, karabéllyal fából ácsolt fekpadokról céltáblákra lőttek az újoncok. A golyószórával és géppuskával történő gyakorlásra is volt itt mód. A lövés irányába eső földeken ilyenkor tilos volt dolgozni, innen biztonsági örk tartották távol az embereket, bár a hatalmas földprizmák és fából készült golyófogók szinte lehetetlenné tették, hogy puskalövedék kikerüljön a lőtér területéről.

Akik a huszároknál szolgáltak Pápán, mindannyian elismeréssel nyilatkoztak arról a bánásmódról, melyben ott részesültek. *Kiss Károly* egykori huszár szakaszvezető erről így nyilatkozott emlékezésében: „A tisztek igen karakán emberek voltak, s bevonuláskor illendően fogadtak. Nem néztek le bennünket, emberséggel bántak velünk. A tiszthelyettesek is mind korrekt emberek voltak. A tisztetek, az őrzetők, tizedesek és szakaszvezetők is nagy tekintélynek örvendtek, tisztességgel neveltek fel bennünket. Igaz, a humorérzék sem hiányzott belőlük. Mikor az első időkben egy-egy újonc leesett a lóról, s futott utána, hogy újra felkapaszkodjon rá, tréfásan ezt kiabálták: »Öcsém, öcsém, megfiadzott a szürke!« Hangulatos volt a kiképzés, még a fenyegetések is ambícióval, jókedvűen hajtottuk végre.”

Az alaki kiképzés, a fegyverrel tisztelgés, a puskafofások végrehajtása, a karddal történő tisztelgés mozzanatainak végrehajtása ugyanolyan fontos volt a huszároknál, mint a gyalogságnál. Ezek gyakorlására jelentős időt fordítottak. A feszességet, a katonás magatartást a 3. számú Nádasdy huszárezredben alapkövetelményként szerepeltették, s ez igen jól megélt a humánus bánásmóddal.

Annak ellenére, hogy a lóról történő leesés nagy próbatételt jelentett, ebből komoly baleset igen ritkán adódott. A huszárok erős csontozatú, keménykötésű legények voltak, nem csináltak nagy ügyet belőle. Katonadolog – mondták, ha utána sántítottak is. Különben is becsületbeli kérdés volt, hogy a huszár, az elit fegyvernem tagja legyen erős, ne ijedjen meg a saját árnyékától, s képes legyen a nehéz zaboszsákot is felvinni a padlásra. A munkaszertettel sem volt probléma, ha takarmány érkezett a kaszárnyaiba vagy trágyát kellett kihordani, mindjárt akadt vállalkozó.

1938-ban, mikor háborús feszültség alakult ki hazánk és Csehszlovákia között, a Nádasdy huszárezred pápai osztályát is mozgósították egyéb alakulatokkal együtt. Megtörtént a tartalékosok behívása és felszerelése, a loállomány kiegészítése és betanítása, s az északi határra irányítása. Az első bécsi döntés után a pápai huszárok is részt vettek a bevonulásban a visszacsatolt felvidéki területekre. Legnagyobb élményük a rimaszombati mámoros fogadtatás volt, ahol a Fő téren vettek részt a szép hazafias ünnepélyen. S miután Munkácson a város szélén, a híres vár tövében egy teljes huszárezred elhelyezésére nyílt lehetőség, az egész Nádasdy huszárezredet odavezényelték békehelyőrségnek. A pápai laktanya így kiürült, az utolsó egység 1939 elején hagyta el a várost. Ide még a tél folyamán traktorvontatású légvédelmi ágyúkkal felszerelt tüzéralakulat került, majd a nyár folyamán rendes, katonaruhába öltözött munkaszolgálatosok kaptak itt néhány hetes katonai kiképzést. Ekkor még nem voltak érvényben azok a rendszabályok, melyek a zsidókat kitiltották a hadseregből, így ekkor munkaszolgálatos beosztást vallási különbség nélkül azok kaptak, akik a sorozásnál katonának nem váltak be. Rövidesen ők is eltávoztak. 1939. október 1-én a Szombathelyről ideérkező ejtőernyős kiképző keret vette birtokba a huszárlaktanyát, mely itt alakult századdá, 1940-ben zászlóaljja, majd 1944-ben ezredé.



Kiss Károly huszár szakaszvezető 1944-ben

1939. március 15-én, mikor Csehországot a hitleri hadigépezet megszállta, a magyar csapatok háromnapos hadművelettel birtokba vették Kárpátalját. Munkácsnál a támadást a 3. számú Nádasy huszárezred ütege készítette elő jólirányzott tüzevel. A sikerben nagy része volt a pápai Kiss Károly szakaszvezetőnek, aki mint tüzerfigyelő parancsnokával Zrínyi Ilona várából irányította a hét és feles ágyú tűzét. Az előrenyomulásban, mely komolyabb ellenállásba nem ütközött, az egész huszárezred részt vett. A polgári lakosság szívesen fogadta a magyar katonákat, a településeken kenyérrrel és sóval köszöntötték őket a pópák által vezetett küldöttségek.

Munkácsról, mikor a behívásokkal felduzzasztották a létszámot, gyakran kerültek kihelyezésre a huszárok egységenként a környékbeli falvakba, ahol a magyar lakosság nagy szeretettel fogadta őket. Maga a város is kedves volt számukra, pedig a többségében dunántúliakból álló legénység először nehezen barátkozott meg ezzel a számunkra némileg idegen világgal.

Az 1940-es esztendő új izgalmakat hozott. Az ezredet hadilétszámra töltötték fel, a lóállományt kiegészítették, s úgy tűnt, elkerülhetetlen a háború Erdély birtoklásáért. Erről Bertalan Gyula tiszthelyettes a következőkben számol be: „(...) amikor Romániával kieleződött Erdély miatt az ellentét, akkor a Tisza felső folyásánál helyeztek el bennünket teljes harci készültségben. Egy alkalommal még a támadási parancsot is megkaptuk, de visszarendeltek bennünket. Másnap érkezett meg a bécsi döntés híre, így a háborúból békés bevonulás lett. Mi onnan, északról a Kárpátok vonulatán végighaladva jutottunk el Székelyföldre, Csíkszeredára. Néhány hét múlva lovon, Kolozsváron keresztül visszatértünk Munkácsra. Munkácsról alakulatunkat Nagyváradra helyezték át.”

Mindezekkel megegyezik Kiss Károly emlékezése, aki szerint nemcsak a magyar falvak lakossága fogadta szeretettel a huszárokat, de a szászok is, miután visszatérőben szász falvakon is keresztülhaladtak. Többségében a terepen lovagoltak, a nagyobb városokon, Marosvásárhelyen, Kolozsváron nem vonultak át, mellettük mentek el. A hatalmas út alaposan igénybe vette a huszárokat, de azok nem panaszkodtak, rengeteg élménnyel tértek vissza Munkácsra. Innen rövidesen új állomáshelyre, Nagyváradra vezényelték az ezredet.

1941 nyarán újabb megpróbáltatásra került sor, mikor Németország megtámadta a Szovjetuniót. A négy huszárezredből álló lovashadosztályt mozgósították, tartalékosokkal feltöltöt-

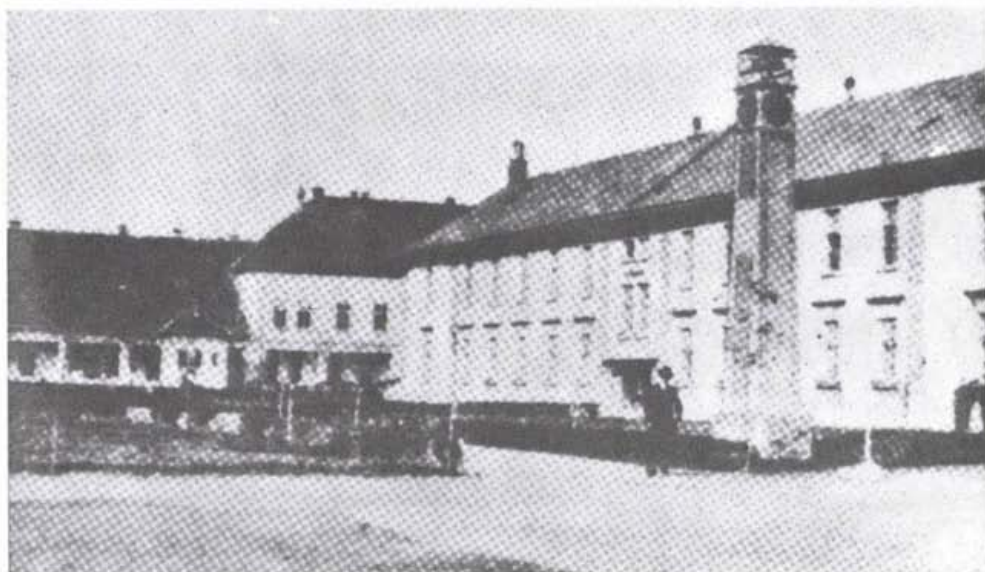
ték, s a gyorshadtest keretében a kerékpáros zászlóaljakkal és páncélos ezredekkel a frontra vezényelték. Itt a visszavonuló szovjet csapatok üldözésében hatékonyan vettek részt. Elsősorban akkor vetették be őket, mikor az esős napokon a csúszósság és a rossz utak miatt a gépjárművek és páncélosok csődöt mondtak. A lovasság nagy csatákban nem vett részt, de sikeresen megakadályozta, hogy az üldözött ellenség összeszedje erejét és megvesse lábát a stratégiaiilag fontos terepszakaszon. Az előretörés Dnyetropetroszkiig tartott. Itt kivonták őket az arcvonalból, s miután a lóállomány teljesen leromlott, az egész huszárságot vasúti szerelvényeken hazaszállították a gyorshadtest más alakulataival együtt.

A vonattal utaztatás nem volt egyszerű a lovasságnál. Már maga a ló felvezetése a marhagyonba is próbatételt jelentett. A vasúti kocsikban a lovakat a hozzájuk tartozó huszárokkal együtt helyezték el, így a gondozás, a törődés utazás közben sem szünetelt. Az etetést, itatást természetesen itt is a ló gazdája végezte, s neki kellett megnyugtatni a paripát, ha a vonatfütty, zakatolás felingerelte az állatot.

A hazatérő huszárezred már nem tudott visszatérni a nagyváradi laktanyába, azt közben budapesti tűzerek kapták meg. Így a tartalékosokat leszerelve, a megfogyatkozott létszámú egységeket Berettyóújfaluban és Nagyszalontán állomásoztatták. Ez igazi gyöngyélet volt, hiszen a házaknál elhelyezett huszárokkal nem lehetett olyan feszes katonaeletet folytatni, mint a kaszárnyában. A falusi multságokban, bálokban, disznótorokban kedvelt vendégek voltak itt a huszárok. Ez az állapot nem is tartott sokáig, rövidesen visszakerültek Munkácsra, ahol két évet töltöttek békés körülmények között folytatva a bevonuló újoncok kiképzését.

Miután 1944 márciusában megtörtént Magyarország német megszállása, az új kormány egyre több magyar katonai alakulatot küldött ki a frontra és a mögöttes területekre. Wattay altábornagy, a kormányzó szárnysegédje, aki huszártiszt volt, ellenezte a honvéd lovasság bevetését, s ezzel maga Horthy Miklós is egyetértett, de az egyre erőteljesebb német követelésnek nem tudtak ellenállni.

1944 májusában a huszárhadosztályt a Pritjev mocsarakba és a Brianszky erdő területére szállították ki, ahol a partizánok elleni harc lett a fő feladatuk. Bár tisztjeik mindent elkövettek, hogy minél kevesebb veszteséggel járjon a német parancsok teljesítése, igyekeztek elkerülni a nagyobb partizánegységekkel való összecsapásokat, súlyos veszteségeket szenvedett a 3. számú Nádasdy Ferenc huszárezred is. Aki a dorongutakról letért, az beleveszett a mo-



A pápai huszárlaktanya udvara

csárba. Egy alkalommal a partizánok bekerítették az ezredet, csak a legnagyobb nehézségek árán tudtak a gyűrűből kitérni. Gyakori volt, hogy a csapategységek eltévedtek, vagy az élelmet és utánpótlást szállító trén maradt el az alakulattól. Közben nagy területet bejártak, egy alkalommal, 1944. augusztus 20-án Varsón is átvonultak.

A románok kilépése után a huszárezredek helyzete tarthatatlanná vált, vonattal Lengyelországon és a Vág völgyén keresztül Pozsony–Komárom–Pest érintésével kerültek haza a Nagyalföldre. Itt előbb Tiszaalpárnál kerültek arcvonalba, majd folyamatosan harcolva vonultak vissza Budapest felé. Egy részük, elsősorban a vonatszlop, karácsony másnapján ért Pestre, így benne maradt az ostromgyűrűben. Pokoli helyzet alakult ki. Kávéházakban, üzletekben szállásoltak be a katonák, itt helyezték el a lovakat is, melyek az éhségtől a berendezést, zongorát rágták. Aki nem esett el a huszárok közül, az fogságba került, s akik ezt is túléltek, csak évek múlva jutottak haza.

A 3. huszárezred megmaradt részei a Dunántúlon harcoltak tovább elsősorban gyalogos alakulatként. Az ezredparancsnokságot, a visszamaradó különítményt és a gazdasági osztályt Szilsárkányba helyezték. A bécsi hadművelet megindulása után Ausztriába települt zárt egységként az ezred, itt érte őket a háború vége.

A következőkben Ausztria amerikai megszállás alá került részében volt a fegyverszünet megkötése után még néhány hónapig a 3. számú huszárezred mindkét osztályának a maradványa a parancsnoksággal együtt. A tisztek és tiszthelyettesek egy részének a családja is velük tartott. Az ezred konyhája megmaradt és működött, így komolyabban nem kellett nélkülözniük. Október első felében indultak haza szervezeten amerikai katonai kísérettel. A zóna határánál szovjet kíséretet kaptak. Így jutottak el Szentgotthárdra, ahol az 1945-ben létrehozott, úgynevezett demokratikus honvédség hivatalosan átvette őket. Végül Zalaegerszegre kerültek. Az egykori pápai huszárosztály tiszthelyettesei közül Bertalan Gyulát Pápára helyezték, ahol 1946-ban az I. hadosztály parancsnokságán, a Jókai utca 11. számú házában irodavezető lett. A többiek szétszóródtak, többségük a polgári életben helyezkedett el, megőrizve szívükben a pápai huszárosztályban és a második világháborúban átélt események emlékeit. Ez történt Kiss Károllyal is, aki két év után került haza szovjet hadifogságból, de most is jó egészségnek örvend.

Huszár János

Források: Bertalan Gyula a 2., majd a 3. honvéd huszárezred egykori tiszthelyettesének emlékező hangszalagon a szerző birtokában. – Juhász Kálmán, a 2., majd a 3. honvéd huszárezred egykori tiszthelyettesének szóbeli közlése. – Kiss Károly a 3. huszárezred egykori szakaszvezetője. Emlékező hangszalagon a szerző birtokában.

Cserkészek a bukovinai székelyeknél, 1934.

*A száz esztendeje született
Puskás Lajos emlékének*

Puskás Attila biológus, tanári tevékenységéért és egyetlen verséért 1957-ben, az 1956-os forradalom és szabadságharc eszméinek terjesztése miatt börtönviselt, az 1989-es romániai fordulat óta igen aktív tollforgató és közéleti ember. Édesapja – Puskás Lajos (1901–1982), 1927–1937 között Majláth püspök kinevezésével az erdélyi katolikus cserkészmozgalom vezetője, az iskolaszövet-



kezeti mozgalom elindítója – születésének 100. évfordulóján (2001. május 22.) e sorok írójának testes iratsomót adott át, amely egyrészt Puskás Lajos naplójának azokat a részeit tartalmazza, amelyben az 1970-es években baráti körök támogatását igénybe véve bejárta a moldvai csángó falvak jelentős részét, és a tapasztaltakat írásban rögzítette, másrészt rendelkezéseimre bocsátotta az 1934-es moldvai és bukovinai cserkészek vándortábor naplóját és a kolozsvári öregcserkészek által azokban az időkben tapasztaltakat összegezve, a tulajdonképpeni tábornaplóhoz csatolt írásokat és egyéb dokumentumokat.

A vándortábor Puskás Lajosnak, a kolozsvári piarista gimnázium tanárának (1925–1940) kiváló szervezőképességére vall. A két világháború között az erdélyi magyar cserkészmozgalom az 1937-es betiltásig a román „cercetas” mozgalomba tagolódt be. Ez volt az egyetlen lehetőség a fennmaradásra és cselekvésre. 1934-ben a román tengerparti Jamboree-n a román cserkészekkel együtt vettek részt, ottani szereplésüket jellemzi, hogy a kolozsvári cserkészeket első díjjal jutalmazták, majd az akkori állami hatóságok (cserkészparancsnokság, csendőrség) által jóváhagyott mozgótábor szerveztek a moldvai és bukovinai régiókba. A vándortábor fő célja a moldvai magyarság megismerése, s ezen túl a hatalomváltás után egy országba került erdélyi és moldvai magyarság egymásra találásának előkészítése, a szervezési és anyagi támogatás mikéntjének megfogalmazása. Természetesen hivatalos beadványaikban a moldvai–bukovinai táborozás az ottani lakosság egészének megismeréseként indult, terükben igen nagy nyomtatékkal szerepelt a román objektumok, elsősorban az egyházi intézmények megismerése, de nem haszontalanul meglétekintették a vidék ipari létesítményeit is. A hatóságokkal ilyen engedélyek birtokában is voltak problémáik, de az egyetemistákból, orvostanhallgatókból, jogászbojtárokból összeálló csapat megfelelő képzettséggel és tapasztalatokkal rendelkezett, s ily módon le tudta szerelni a gáncsoskodásokat, s szerencsésen átvészeltte a csendőrségi ellenőrzéseket. Ennek a kényszerhelyzetnek a pozitív hozadéka, hogy míg a későbbi kutatók, a moldvai csángó ügy önkéntes felkarolói, nem férkőzhettek a hatalmat kiszolgáló hatóságok és egyházi vezetők körébe, addig Puskás Lajos vándortáborozó ezekkel a közegekkel is kapcsolatba került, megismerhette véleményüket, s betekintheztet elsősorban olyan egyházi intézmények belső életébe is, amelyekbe addig kívülálló nem tekinthetett be.

Tíznapos táborozásuk első részének tapasztalatait, a tulajdonképpeni tábornapló anyagát a Csíkszeredában megjelenő Székelyföld című folyóiratban (kapható a budapesti „Custos” Zöld Könyvesházban, Margit krt. 7.) közöljük. A bukovinai élményeket, tapasztalatokat az előbbiek folytatásaként a Honismeretben adjuk közre, főként azért, mert a bukovinai öt magyar település lakossága hosszas kálvária után előbb a Délvidékre, majd Magyarországra, a Dunántúlra telepedett át, s egykori bukovinai falvaikban ma már nem találhi magyarokat.

Puskás Lajos piarista tanár–cserkészparancsnokot, 1940–1944 között a kolozsvári Gábor Áron diákolthon igazgatóját, majd a háború után kegyvesztett és egy időre be is börtönzött, tanári vándorbotra szorított apa példáját két fia követte, akiket a magyarországi 1956-os forradalom erdélyi megtorló kampányának idején ugyancsak börtönbüntetésre ítélték és szabadulásuk után sem tették lehetővé, hogy pedagógusként munkálkodjanak.

Szucsávi ördögűzés

Augusztus 20-án reggel indultunk el Csernovicból és alig kétórás út után megérkeztünk a Suceava Burdujeni-i állomásra. Meglepett, hogy milyen szép, hatalmas állomása van Suceavanának, de meg is tudtuk rögtön, hogy ez miért van. Ugyanis itt volt régen a határ. Ami a Suceava folyótól nyugatra esett, az osztrák terület volt, maga a város nem volt a románoké.

Mivel egy vasutas felajánlott egy szobát, ezért a csomagokat ott hagytuk, s bementünk a városba. Útközben a Suceavában megfürödtünk. Felfrissülve mentünk tovább felfelé a városba. Egy rövidke zápor utolért s ezért egy parasztház tornácára mentünk be. Az idő továbbra sem derült ki, de legalább nem esett. Első benyomásaink igazán nem a régi (moldvai) főváros képét adták. Mindenfelé sár, piszok és zsidók. A Beodeckerrel a kezünkben jártuk be a várost. Egyedüli érdekesség, amit érdemes volt megnézni, s amit talán soha sem tudunk elfeledni, a Sf. Ioan cel Nou templom volt. A templom mintegy négyszáz éves, (...) éppen olyan kicsi, mint az összes más templom, vagy monostor, belseje is olyan, zsúfolásig megtöltött freskókkal van kifestve. A festékek színében sehol semmi élénkség, mindenfelé matt, fénytelen, nyakatekert szentek vértanúsága látható. Ilyenformán nem csoda, ha nem keltett bennünk fellelő érzést. Sőt, mikor beljebb mentünk, az ott látottakon igazán megundorodtunk. Ugyanis egy öreg pap a Sf. Ioan cel Nou nyitott, érckeretű koporsója előtt betegeket gyógyított ráolva-

sással. A koporsó mellett egymás hegyén-hátan összezsúfolva, stólaszerű terítővel letakart betegek térdepeltek, míg felettük a szakállas pap könyvből olvasott és ütögette a fejüket. Ilyen szavakat mormogott: „*dureri de cap, de inima, amepeli, fugi de aici, eu sânt aci*”. (Fejfájás, szívfájás, szédülés, fuss innét, mert itt vagyok.) Bizonyára az ördögöt űzte el a szerencsétlenekből. Amikor a betegségeket emlegette, mindig a betegek fejét ütögette. Közben nekünk a templom történetéről magyarázott. Aztán mindig előlről kezdte, ismét félbeszakítva tovább beszélt Sf. Ioan cel Nou-ról. A betegek ez alatt görnyedve túrték a fejüteseket. Végre végetért a gyógyítás, s a betegeket valami szenteltvíz felével arcon öntötte, s utána meg kellett csókolniuk a szentnek a ruhába csavart ereklyéjét. Azután 5 lejt fizettek a gyógyításért. A szentből csak a piszkos-sárga színű koponyája látszott, s állkapcsaiból fehér fogai villantak ki. Az egész templom sötét volt, nyirkos, egészségtelen levegőjű, igazán a baktériumok melegágya. Mi nem bírtuk nézni és tűrni ezt a fertőt. Csodálatos, hogy egyesek meggyógyultak, pedig mind-egyik a betegséget csókolja le a szentről. Olyan volt ez a hely, mint ahová soha napfény, levegő be nem jut, mindenütt szennyes kórokozó pincelég fojtogatta a torkunkat. Semmihez sem mertünk érni, nehogy megfertőzzük magunkat, s lélegzeni is rosszul esett. Igazán kár volt a papnak a világháború alatt a szent koporsójával elmenekülnie és ismét visszahoznia azt. De itt a nép hitt mindenben. Egy tüdőgyulladásos asszonyról már szinte a halál képmását olvastuk el. Ki kellett jönnünk, mert már nem bírtuk a levegőt. A templomban egy érdekes képet fedeztünk fel. Ez ugyanis szemből nézve a szent lelket ábrázolta, jobbról Jézus Krisztust, balról pedig az Urat. Kinn nagyot szívtunk az egészséges levegőből. Éppen akkor tartott a templom felé egy eszelős lány és egy elmebajos, piros blúzosa orosz fiút ott hurcoltak előttünk. A fiú nagyot visított, amikor minket meglátott s alig tudták a templomba bevinni. Ennyi éppen elég volt nekünk is, mentünk tovább, s minél előbb kezet akartunk mosni.

Hadikfalvi vendéglátás

Elérkezett az ebéd ideje. Találkoztunk egy tanárral, aki cserkészparancsnok volt Mamaian is. Vele együtt mentünk ebédelni egy vendéglőbe. 12 lejt fizettünk egy adagért. Egy része kapott borjúsültet, a másik része fatányérost. Az ebédet körtével nyomtattuk el. Az eső újra megeregedt, de ismét hamar el is állt.

A tanár úr vezetett tovább, hogy a város végén levő kolostort, a *zankát* megnézzük. Ez a Suceava várának egyik erősítése volt. Még ma is látszik a bástyafal, két tornya és a kápolna. Elhagyott, siralmas állapotban van minden, még annyi fáradtságot sem vettek maguknak, hogy a kis templom belsejében a régi festéseket felszabadítsák az őket eltakaró mészalól. Újra esni kezdett, de mire az ípcani cukorgyárhoz érkeztünk, már nem esett. Megnéztük a cukor-és az étolajgyárat is. Utána gyalog mentünk vissza a suceavai állomásra a vasútvonal mentén. Estéli vonatunknak, amellyel Hadikfalvára mentünk ½ óras késése volt.

A vonaton III. osztályú helyet nem kaptunk, s ezért a II. osztály folyosóján utaztunk. Az első csoport Istensegítsen leszállt, míg mi még egy állomással tovább mentünk. A kalauz annyira udvarias volt, hogy az üres II. osztályba behívt. Jól esett a kényelmes bőrüléseken utazni. 10 percre rá megérkeztünk Dorne-ti-re, azaz Hadikfalvára. Este felé volt már, s éppen akkor hajtották haza az állatokat. Beszédbe elegyedtünk a falusiakkal. Jól esett a kellemes csengésű, üde magyar szavakat hallani. Mintha Székelyföldön lennénk olyan tisztán zengett ajkaikról a magyar szó. A templom melletti paplakra tartottunk, hogy szállást kaphassunk. Sebestyén esperes úr éppen akkor érkezett haza egy szomszédos faluból, ahol temetésen volt. Ő maga szállást nem tudott adni, de egy módosabb gazdát kért fel erre, aki szívesen adott mindent. Csak a szomszédban volt az öreg székely háza, s oda vonultunk át. Hiába ajánlottuk fel, hogy az ételt megfizetjük, de az öreg nem fogadta el, sőt fizetségért nem is adott volna. Tejet és túrót vacsoráztunk. Átjött az esperes úr is, és vacsora után áthívott magához. Kedélyesen elbeszélgettünk, s megtudtunk mindent a bukovinai öt magyar faluról. Érdekes volt hallanunk, hogy Robu püspök nem viseltetik elnyomólag a csángókkal és a magyarokkal szemben. 11 óra felé járt, amikor szénaágyunkra hajtottuk a fejünket.

Reggel 7 órakor szentmisét hallgattunk. Mind énekelünk végig az egész mise alatt s a cserkészek ministráltak. Reggelire az öreg székelynél csirkepaprikást kaptunk. Akinek a gyomra fáj igazán megbánhatta, hogy nem evett a csirkehúsból. Reggeli után a vendéglátó gazdánk egy nagy szekeret állított elő és azzal vitt be a szomszédos Andrásfalvára. Kegyetlenül összerázott a szekér, jól esett leszállni róla. Andrásfalván vizet ittunk egy házban, ahonnan egy ju-

hot kieresztettünk a kapun, s bizony jó tíz percbe telt, amíg a falun végigüldözve, betereteltünk egy szomszédos házba. Csak a katolikus templomot néztük meg, pedig ez az egyedüli bukovinai magyar falu, ahol református templom is van. Emléke két cserkészbotot fejeztünk ott, nekítámasztva a templom falának. Andrásfalvától Radóciig levő 5 km utat gyalog tettük meg, a legnagyobb melegben. Mire a város széléhez értünk, mindenünk átizzadt. Athaladtunk a kis vacak városon – éppen vásár volt – és az állomáson találkoztunk a másik csoporttal. (Heinrich Mihály)

Istensegíts magyarjai

Augusztus 2–3. Érkezés Istensegíts-re – Tíbinre. Ha jól emlékszem a vonat kb. este 6 óra felé érkezett bé az istensegítsi állomásra. A hangulat a tetőfokát érte el. Az állomáson, ahogy beszálltunk, rögtön meglepetés ér! Igen, meglepetés! Méghozzá a helybeli csendőrőrs parancsnoka szólított magához, kérte az igazolványt és ehhez hasonló iratokat. Igazán mondom, szerencsénk volt, hogy a Samboteanu ezredes úr által aláírt „Cerþificat” (Igazolvány) nálunk és nem a Parancsnok úréknál volt, mert máskülönben talán a csendőrőrsön háltunk volna. A jámbor parancsnok rögtön afelől érdeklődött, hogy miért jöttünk erre, mit keresünk és hol hálunk meg, majd ez utóbbit jelentsük be neki, mert ő ezt tudni akadja. Miután illedelmesen megfeleltünk ezekre a kérdésekre, megsúgtuk Ófőméltóságának, hogy előre láthatólag a plébános úrnál fogunk aludni! Ő fejét bólogatva kétkedőleg tovább állott! Megjegyzem, hogy mi még nem is tudtunk arról, hogy a plébános úr egyáltalán befogad-e a házába avagy sem? Rögtön az úton hozzánk kapcsolódott egy Anti nevű jelenleg érettségizett fiú, akiről később megtudtuk azt is, hogy a Gyulafehérvári Theológiára is be van már iratkozva, és vállalkozott arra, hogy a plébános úr házához elvezet. Szívességét megköszönve gyors léptekkel a Plébánia felé irányítottuk szekerünk rúdját. Figyelmünk rögtön a házra és annak tájára terelődött, mondhatom, hogy jó benyomást keltett!

A kapu kinyílik, mi belépünk és köszönünk, a plébános úr éppen a kertből jött felénk, s rögtön azt kérdi, hogy „Magyarok vagy sem?” „Abizza, s még hozzá katolikusok is” – volt a válasz. „No, hát akkor Isten hozta!” – volt a plébános úr válasza. Most aztán kezét fogtunk és rendre bemutatkoztunk: Elekes Dénes plébános vagyok! Jövünk mi sorra: Szentmiklóssy Ferenc tanár, Kádár kispap, Málnási Géza, Karácsonyi László, Buttinger Antal, Rorhrer Károly, Nagy János, Nagy Gyula vagyok.

Beszélgetésünk során megtudjuk, hogy a plébános úr udvarhelyi és már 6 éve működik a faluban mint pap. Nyikulaj és csekélységem a vacsora lehetőségeit mérlegeljük. A többiek a plébános úrral sétálni mennek. A menüt megállapítjuk és elmegyünk Antival az élen, bevásárolni. Első utunk a Szövetkezetbe vezet, ahol kenyeret és harminckét darab tojást veszünk, tehát fejenként négy tojás és egy fél vagy : liter tej jut mindenkinek. Márta, a bejárónő elvállalja ennek a megkészítését, mi pedig a többiek után eredünk, akiket a temetőben utolérünk. A csendben nyugodtan beszélgetünk, szó esik sok mindenről, többek között Robu püspökről is, akit a plébános úr jónak fest le, ellentétben Domokos Pál Péterrel, és az ő hatása alatt a mi véleményünkkel; továbbá a könyvekről, folyóiratokról, Németh Kálmánról. Itt határoztuk el, hogy bármilyen fáradságok árán is felkeressük Kálmán bácsit, a válaszúti cserkészt. Az utóbi sikerült is.

Esteledik! Az úton senki sem jár, csak két ember dolgozik szorgalmasan. Igen, két ember kaszál, ez a két ember pedig a plébános úr Édesapja és Öccse!

Lassan igyekezünk le a lejtőn, hazaérünk (azért írom így, mert már otthon érezzük magunkat), a tej fel van főzve, a rántotta idegesen ugrál a serpenyőben, az események gyorsan gördülnek, fordulnak.

Megjön a csendőr, illedelmesen köszön, leültetjük. Kéri az írást, mi odaadjuk, nézi, keresi a számát, az nincs, leírja a Kohors nevét és a vezetőjét, azután megmagyarázza, hogy ne haragdjunk, mert ez neki kötelessége. Mi nem is haragszunk, megértjük őt! Csakugyan vannak neki is kötelességei! Köszön, viszonzozuk, elmegy, mi maradunk, imádkozunk és leülünk vacsorázni. Étvágy talán van! Nekiesünk a tejnek, megisszuk, utána a rántotta következik, rántotta 32 tojásból, nehezen, de mégis elfogy, úgyannyira, hogy csak vagy 4 darabból való marad meg. Imádkozunk és lefekszünk, a csűrben nagyszerű fekvőhely vár ránk! Karácsonyi Laci kényeskedik csak, de reggel ő az első, aki megállapítja, hogy kitűnő volt a fekhely.

Reggel van! A nap már régen a hasunkra süt, midőn úgy 3-9 óra felé felébredünk, nagy mosdásokat és borotválkozásokat rendezünk, ezek után reggelizünk. Közös elhatározás alapján szekéren megyünk be Radauþiba, a plébános úr szintén befogat, és velünk jön, a találkozó 12 órára volt megbeszélve a Piaþa Unirii állomáson, mi már : tizenkettőkor ott vagyunk, sehol senki, megnézzük a várost, a katolikus templomot, visszatérünk az állomásra, már az órát nézzük, 12 óra 20 perc, feltűnnek a Parancsnok úrék elhervadva.

Hadikfalvi találka

Gyors tanácskozás, indulás Hadikfalvára – Dorneþtire –, szekéren és gyalog, a plébános úr helyszíne miatt gyalog jött! Szentmiklóssy 8 km-t: óra alatt tett meg. A vonatot elérjük, a plébános úrtól búcsút veszünk. A gőzparipa megindul, s mi fájó szívvel hagyjuk el a kedves tájat s a plébános urat! Gyorsvonaton utazunk Dorneþtig. Itt leszállunk, nagy tévedésbe estünk, mert a délután 4 órai weekeend vonat csak szombaton megy. Ma pedig csak péntek! Érdeklődtünk a legközelebbi vonat után, ez csak este 8-kor indul. Mit csináljunk addig – vetődik fel a kérdés? Elsősorban együnk, s mivel a Suceava közel van fűrődjünk is. A Parnok úr is kiadja a jelszót: induljunk! Ti pedig Szentmiklóssy, gondoskodjatok élelemlről. Minden rendben van. Megyünk egy vendéglőbe venni valamit, lévén a tulajdonos zsidó, nem kaptunk egyebet, csak tojást és kenyeret. A tojást megfőztük, mindenki számára 3 darabot. Magunkhoz vesszük az enivalót, s a csapat keresésére indulunk. Körülbelül 12 km út után a folyó partján egy alvó táborra bukkanunk. Zajt csapunk, ők felébrednek és enni kezdünk. Evés után kicsit fűrődtünk a még kisebb vízben. Így ment ez egész délután, a fűrődést az alvás, az alvást a fűrődés váltja fel. Indulunk, a komp recsenve megindul, és az állomás felé vesszük utunkat. Vacsora nagyszűrű, tea, vajas kenyér. Körte! Most már mindenki jól lakott, mindenki nyugodt és csendes, csupán a vonatot várjuk, hogy Kácsika felé egy lépéssel közelebb jussunk a mi szeretett Kálmán bácsinkhoz! (*Nagy Gyula*)

Találkozás a Bakos-famíliával

Péntek délután (aug. 3.). Részint bosszúsággal, részint akasztófahumorról teli kényszerpihenő volt a Suceava partján Dorneþti mellett. Egyébként alkalmas időben ránk fért volna ugyanez, csak hogy itt véletlenül és akaratunk ellenére történt. Kis lubickolás, felszállunk a kácsikai vonatra. Egyenként szállingózunk kenyérdarabokkal a kezünkben, mellettünk elrobog a Csernáuþi–Bukaresti gyors és már mi is megyünk. Vidám éneklés: bent Orczi–Csörtán-féle népdalok eszeveszett iramban, egymás hegyén-hátán. A vonat peronján Gyula tété–Karácsonyi Laci szerelmes duettek és a sváb valcerdülöngések. Sötét reggel és nagy kanyarodók után fél tízkor szállunk le Kácsikán bizonyos előérzésekkel, hogy Szentmiklóssy tanítványa talán várni fog.

Nagy kavarodás az állomáson, melyből én a petróleumlámpa pislákolásánál csak gombolyag cserkészét látok, de a folytonos Isten hozta stb. kiáltásokból megállapítom, hogy várnak. A hangok egy hatalmas embertől származnak, első pillanatra tekintélyes bányamérnököt sejtetek benne. A csomagokat felmázzoljuk bennszülött szekereire, kibent Bakos Gyula vendéglátó gazdánk két lánya is láthatóvá válik. Csak annyira jutok, hogy az egyik Mariannum-blúzós, fehér gombolósoknyás és rövidzoknis meglehetősen szép jelenség. (...)

A vonaton kinyíltott jókedv nálam már a szokásos letargiába és kurta önkívületbe sülyedt – és bamba tekintettel csodálkoztam Puskás atyánk ama gondolatán, amellyel engem a házig vezető 3 km-es útra hölgyvezetőnek rendelt. Kis zsörtölődés után sikerült is megszabadulnom Karácsonyi, Kédi és Szentmiklóssy trió szíves fellépése következtében. Lustán ballagok a 2., később az utolsó sorban, miközben Bakos bácsi a kácsikai sóbányáról minden lehető és lehetetlent előadott. Én csak a reggeli sétánál és a 174 lépcső meg az eszténa közötti összefüggésnél szóltam egy-két értelmeletéset, és nemsokára már a szállásunkon egy tágas, tiszta házban lehetett szalmára helyeznünk zsákjainkat.

Udvarlási formák cafrangja

Polgári élet, jólét, de kényelmes lakás. Bakos bácsi meglehetősen a háttérben, az egyik sarokban ül, a felesége nagy elkeseredésemre éppen engem szerencsételt, lányai az öröm és csodálkozás egyik érzésétől a másikba esnek. Itt fedezem fel, hogy a fentebb vázolt hölgy a szebbik és az őszintébb jelenség is, neve egyébként Ady, a másik Lenke, idősebbnek látszik, sovár-

nyabb és unottabb. Ede V. gimnazista csendes kis fiú a hátam mögött mászkál, hogy a szobahőmérőről a 19 fokot leolvassa. A társalgás meglehetősen zajos itt-ott unalomcsöndekkel tarkítva, legalábbis én úgy érzem. Már az asztalon lévő fényképekre veti magát ifjúságunk, Lenke megkérdezi ismerik-e azt a valakit, kiérezni belőle a szórakozó falusi kisasszonyt, nem tudok rájönni a társalgás ízére, sem a társalgás hangjára. Talán az egyéni beszélgetések többet hoznak majd nyilvánosságra. Teát és túróstészta vacsorázunk nyárspolgári felkiáltásokkal és villanylámpafénynél visszaindulunk a szomszéd szállásra. Bizonyos várakozások szükségessé, amíg a karbidlámpa működni kezd, közben kialakul a lányok és a mieink között az ezerszer unott udvarlási formák sok-sok cafrangja. Behunyt szemmel én is megcsinállok egyet-kettőt.

Lefeksünk, odaátról idehallatszik a zongora és a leányok éneke, ez már őszintébb és sokkal stílszerűbb, valamit mi is énekelünk, bár ez inkább duhajkodás. Éjjel sokszor hánykolódom, mintha beteg volnék és reggel holtfáradtan ébredek.

A kácsikai sóbányában

Megnézzük a bányát Bakos bácsi kalauzolása mellett. A 175 lépcsőn megyünk lassan lefelé. Az egyik üreg a templom. Szószékkel és oltárral a sóba vésve. A röhögések és tréfálkozások nem engednek érzésekhez jutni. Olyan mint egy aranybánya, háromszintes tárnarendszerével különbözik minden eddig látott sóbányától. A só földes, 3 medencében feloldják és a sóoldatot fenn egy sóföldében lepárolják. Nagy zaj mindenütt, mely nevetésbe sodorja Bakos bácsi előadásait – a táncteremben elénekeljük a bányászindulót és sódarabkákat dobálunk a lányok hajába. Elég hideg van lenni, de még mindig álmos vagyok. A véletlen összehoz Adyval és már udvariasságból mellette vagyok és kedvesen nézek körül egy olyan komolyabb ember iránt, aki felválthatna. Igaz, hogy itt van még Ferencz Vili, de ő túl fiatalnak látszik, Karácsonyi meg, oh, unalom, Lenkével látszik együtt lenni, tehát én vagyok az Elefánt, Adyból nem jön ki okos szó, apáca lesz bánatában, amint mondja. Én Istenem, mit csodáljak? Mondok egy-két számárságot. Megnézzük a lengyel katolikus templomot, annak szép, gothikus oltárát. Gothikus téglakövekre épült a kedves Robu püspök lengyel pásztorleveleivel. Az adakozók között sok a magyar hangzású. Puskás atyánk el akarja lopatni a plakátot, de – mivel lusta vagyok leszedni – lebeszélem ezen szándékáról.

Szekerezés Józseffalvára

Írtó vacak gulyást ebédelünk, én a lányok mellett ülök, de már nincs sem kérdezni, sem mondanivalóm. Elhatározottam, hogy Németh Gellértet felkeressük józseffalvi otthonában. Ebéd után felmegyünk a kertbe hancúrozni, kedvtelen vagyok és elmenekülök a szállásra. Aludni készülök, ami nehezen sikerül egy néhány percre. Puskás atyánk az öregcserkészetről beszélget, azután jön be néhány percre tárgyalni. Nemsokára megérkeznek a szekerek. Nosztalgiaik ébrednek bennem és ünnepi hangulatban indulunk a józseffalvi barát felé. Titokzatos titok előttem ennek a poétaéletnek a sorsa. Nagyon szeretnék néhány órára egyedül maradni, ami ezen a nyáron még egyszer sem sikerült. Annyit elértem, hogy a második szekérré kerültem. A lányok az első szekéren ültek fejükön cserkészkalappal, a fiúk mellettük rózsás vállkendővel és fehérbabos piros nyakkendővel az egyik. A késő délutáni napsütés aranyfüstjében kapaszkodott a két szekér az ezersúcsos bukovinai hegyek felé. A vidék elragadó panorámái egyre fölöslegesebbé tették a társaságot és a szent magányosság csábításai egyre csalogatóbbak voltak. Elporoszkáltunk egy Iliesti állomás előtt. Az este kezdett hűvösebb és párásabb lenni. Egy erdő közepén büzlött felvágottakat nyeldestünk. Puskás atyánk átváltott a mi szekerekre és kilenc óra táján már az esti sötétben gyorsabb tempóval igyekeztünk az út hátralévő kétharmada végéhez.

Balszálon Rohrer vakító villanylámpája szemünkbe szúr kellemetlenkedő felvillanásaival. A sötétség egyre sűrűbb. A lejtőkön a kocsis az útszéli kőrakásoknak vezet a szekeret, hogy némileg fékezzünk. Az anyai félelem Rohrer villanylámpáján keresztül aggódó fénycsóvákat küld a hátramaradt lányos szekér felé. Az öntudatlan gondolatok körülzsongnak, miközben unottan énekelünk Szentmiklóssy kedves irányítása mellett.

Átvergődünk Sztupkán, nem láttunk belőle semmit, csak a kifestett Biszerikát (ortodox templom), amint Rohrer lámpája rávilágít és egy titokzatos kastélyszerűséget az út jobb oldalán, amely mellett bé is kanyarodunk. Bakosné önagysága beszél a régi józseffalvi plébános-

ról, aki a koporsója mellett aludt és lakott pazar eleganciával és lakájok egész seregével. Neki mennie kellett, a férje majd megmondja miért, most valahol Gödöllő mellett lakik. Csillagfény mellett poroszkálunk mezei utakon, dülökön. A lányok szekere féloldalt dől egy út menti vá-
gásban. Próbálgatjuk az utakat emlékezetből eltalálni. Már fél tizenkettő, amikor kisütjük: el-
tévedtünk. A térkép szerint egy kis árkon való átkelés után nemsokára célnál vagyunk, de Ba-
kos bácsit a félelem és idegesség férfias elhatározásra készíti és visszamegyünk egy jó kilo-
métert, és néhány éjszakai szekeres ráirányít a helyes útra. Alig húsz perc és Józseffelva háza
púposodnak az út két oldalán. A templom és a plébánia is ott vannak már. Kálmán bácsi
egyik ablakából gyér világosság sejteni, hogy éjfél után is ébren van lakai. Álmos dőlőngéssel
csődülünk össze a kiskapu előtt énekelve, vagy inkább dörmögve az éjszakai levegőbe:

*„Kálmán bácsi, Kálmán bácsi,
Keljen fel, keljen fel.
Itt vannak a cserkészek,
Megjöttek a cserkészek,
Jó munkát!”*

Semmi nesz, senki nem mozdul az ablakok mögött. Talán nincs itthon, vagy nem hallja.
Váltakozó reményekkel kezdünk a cserkészindulóba, hisz a válaszüti nosztalgias találkozó
óta Kálmán bácsi is szívbéli cserkész. Már a második strófánál tartunk, amikor felesapódik
egy udvari ablak és a petróleumlámpa fényéből kiabálni kezd a mi Kálmán bácsink, azzal a
válaszüti síró, szomorú hanggal, amely mindannyiunknak annyira feledhetetlen.

Ölekezések és csókok áradatában támolygunk be a nagy ebédlőbe, ki a székekre, ki a földre
telepedik. Kálmán bácsinak a nyelvére nem jön egy szó sem, nem találja helyét. Rohan föl és
alá artikulálatlan örömkriáltások, tehetetlen mozdulatok, csodálkozások repdesnek belőle.
Olyan, mint egy poéta, olyan, mint egy makacs kisdíák, aki nem tud szavakat keresni. Ideges,
szinte felkorbácsoló arc van, valami szürke munkaköpenyben botorkál nagy bakancsaival,
én nem tudom, mit gondoljak felőle. Űlök a szőnyegen, mögöttem a könyvespolcán Schiller
művei, a falon egy kép a kolozsvári kolostorral. (...)

Józseffelva, egy fontos magyar bástya

1934. augusztus 5. Ragyogó napsugaras vasárnap délelőttre ébredtünk, Gellért páter még
külön-külön megcsodál mindenikünket. Mosdani megyünk a kúthoz. A lányok valahol ott
settenkednek a kertben, most nehéz nekik visszamenni a házba. Kormos kávét reggelizünk,
de elég könnyen sikerül lenyelnem egy pohárral. A Bakos lányok egy kis pohár tejjel kínlód-
nak fogókúrárt tartva. Megnézzük Gellért páter halastavát, a templomot és a kertet is, hogy
alkalmas helyet találjunk egy délutáni népünnepélynek. A patakparti fűzek alatt tanakodunk
Gellért páterrel a bukovinai magyarokról, a moldvai csángókról. Nem ismeri a csángók hely-
zetét, de ezen a nyáron megpróbálja bejárni a csángó vidéket. Hálával és szeretettel nyilatko-
zik Robu püspökről, akárcsak Elekes Dénes. Nem csodálom, hiszen a püspök révén nemcsak
megélhetéshez és parókiához, hanem egy igen fontos magyar bástyára is jutottak, és mindez a
mai viszonyok között elsősorban Robu katolikus lelkületén múltott, amiben a két pap szerint
nem is szükséges kételkedni. Kedves epizódokat hallottunk a hős lelkű kis magyar gyerekek-
ről, akik védelmükbe vették Gellért atyát. Csak nehéz szóval lehet szólni erről a maroknyi
népről, amely ennyire megőrizte magyarságát. Szeretném Gellért szavait megszólaltatni és
meleg szívvel szólni az öreg harangozóról, aki háromszor megjárta Amerikát. Ott Detroitban
is keresztet épített Philadelphióban is, – szólni a szerelmes levélíróról, aki Bukarestből is
visszasíratja bányavírászóp szülőfaluját, egyszerű cselédlányoknál, kisgyerekeknél.

Szólni Gellért 11 német falujáról, ahol a német papok bockorban járnak német szellemet
ültetni és a kálváriás küzdelemről a magyar nyelvért. Talán ő az utolsó magyar pap, hiszen
nagyon-nagyon szomorú időköt élünk.

Már harmadikat harangoznak, amikor a fűzek árnyékából misére indultunk. Gellért előre
sietett, mi az öreg édesapját kísértük át, az öreg honvédhuszár lódoktort, aki most a józseffelvi
állatok papja.

Csodáltuk ezt a poétalelkű Gellértet, a kolostorok kis diákját, aki három év alatt a szán-
tás-vetés mesterségét is megtanulta. Mi hozta ide, micsoda ügyek, vagy micsoda kielégület-

lenségek szólították el a zajos szerkesztőség és nyomdagépek mellől, ma délelőtt még igazán nem sikerült megtudni.

Mise. Énekeltünk és szentbeszédet hallgattunk az irtalmas szamaritánusról. A gaz lépre csalásról, Baden Powell kis kurugairól, a kolozsvári győztes cserkészcsapatról, lélekből jövő költői szeretet, költői értelmezéssel. Amolyan magyarországi érzéseim voltak, mintha nem Bukovinában, Romániában, hanem Magyarországon valahol a Bakonyban, vagy Pannonhalma környékén volnék, talán a nyolc év előtti kolozsvári mise élt újra bennem.

Kiprédikálta, hogy orvosok is vagyunk. Meg is rohantak mise után a falusiak. Mennyire szerettem volna nagy és tudós orvos lenni, nagy szanatóriummal és röntgennel, no meg több tudással és gyakorlattal is fölszerelve. Őt betegem volt délelőtt, akiket a csürben vizsgáltam meg: egy krónikus malária, egy gyomorbajos, egy tbc oszteonielitises, egy tbc pulm. és egy furmeulosisban levő gyermek. Szegény maláriás Rosu Vilma elháríthatatlanul egy szöttes törlőközzel honorálta meg orvosi működésemet.

Csak lopva van időm ebédelni, így is külön eszem a közös ebéd végén. Az öreg Németh bácsi, Gellért édesapja mond pohárköszöntőt, aki „volt olyan nagylelkű, mint Ábrahám és adott egy fiút az Istennek”. Puskás tanár úr válaszol „kivételesen”, majd Gellért mond néhány szót, melyeket én végighallgatva étlen maradtam. Ebéd után programot állítottunk össze az ünnepély számára, az ifjúságunk fürödni és csónakázni próbál az iszapos halastóban, majd a kútnál derékre vetkőzve tusol. Én egy rohadt plajbással elkeseredve osztom a szerepeket, és most veszem észre, hogy alig van hasznavehető emberünk. A két kislány megszállva tartja Laci (Ady) és Ferencz Vilit (Lenke), az utóbbi mellett még rengetegen röpködnek, úgy hogy egyedül csak Dormatsek Tibire támaszkodhatom: érje őt ezért köszönet és hála, bár kettőnknek sem sikerült feltalálni a puskaport. Adva van ugyan nyolcéves tapasztalatom az ilyen mesék rendezéséhez, de azok sikerének első feltétele, hogy a műsort közösen gondoljuk el, hogy így kialakulva legyen bizonyos közös hangulat, melybe mindenki belekapaszkodva, próba nélkül is nagyszerű ünnepélyt lehet csinálni, akár sokan (Magyarfenes), akár kevesen vagyunk (Gyergyóalfalu, 1933). (...) Tehát rosszul és hangulat nélkül vacakoltunk igen nagy sikerrel. A körülmények is nehezítették, hisz előadás közben háromszor is összehúzták a harangokat. A végén Puskás tanár úr szózata közben a hirtelen kerekedő vihar kergette szét a falu legényeit és a felnőtt férfiakat, úgy, hogy túlnyomóan lányoknak és anyáknak beszélt. Pedig szép volt, amit mondott. Azt mondta *kárbeszélők vagyunk egy ezeréves villámsújtotta törzs kárvészlői. A Bákóban és Románban látott rengeteg rom és üszög szomorúsággal töltött el, hogyme örülnénk a bukovinai reménydús friss kertészek láttára. Áldja meg az Isten ezt a maroknyi székely népet, és áldja meg az ő derék papjait.* Gellért páter mondott néhány szívből jövő szót, ezután a fenyegető viharban elszéledtünk. Ünnepély után betegeket vizsgálok egészen indulásig, meglehetősen fárasztanak, az utolsó kettőnél Laci is segít, és felkapaszkodunk Gellért fogatjára, ahol még Bakos néni is velünk utazott.

Útközben könnyek és reménytelenségek között beszélgetek Gellérrtel, nincs engedélyem, hogy leírjam egy aranyos lélek szenvedéseit. Szívesen nála maradnék még egy pár napig, hisz programunk nagyjából befejeződött, de csak száz lejem van, és most az úton előkészítés nélkül nehezen lehetne kölcsönt kapni, no meg engedélyt is a lemaradásra. Talán ezután lesz még alkalom. Tizenöt, tizenkilenc kilométeren keresztül tartott ez a benső együttlét, melynek hangulatától még másnap sem tudtam szabadulni. Aztán elváltunk Gellérről, ő visszament, én pedig Puskás tanár úr mellé kerültem az utolsó szekérré és így érkezünk vissza Kácsikára.

Egy család két új oldalhajtása

Tíz óra elmúlt, Kádár Ferkóval még tejet hoztunk a társaság számára. Már csak távoli és féltetes szemlélője vagyok az itt történőknek, és most állapítom meg, hogy egy kerek napja már annak, hogy nem találkoztam senkivel. Pedig azóta érdekes párok alakultak ki, mondanom sem kell, hogy elsősorban a hölgykedvelő K. Lászlóról, másodsorban és nagy csodálkozásomra, hisz ismételt csodálkozásomra Ferenczről van szó.

Eléggé polgárias, sőt konyhai viszonyok között vacsorázunk, a mama nagy szörnyülködéssemre még az éléskamrát és befőtteket is megmutatta, pedig nekem minden családi szagtól borsószik a hátam.

Rászánjuk magunkat nem éppen elegáns formában ugyan, hogy csak holnap 11-kor indulunk. Puskás tanár úr a gyerekekkel lefekszik, mi pedig a hálóban igyekszünk a társaságot szórakoztatni, értem ezen igyekvők között a nem érdekelt gentlemeneket.

Igen-igen unalmas valami, amiben már sokszor volt részem, sőt csak ilyenekben volt részem. (...) A társaságból csak Lenkére emlékszem, amint zongorázott, Csortánra, amint hegedült és egy pókszerűen lépegetőre, amint táncolt, Miskára, aki a sarokban gubbasztott. Adyra és a többiekre nem emlékszem.

Fél egykor Csortán strammul elköszönt, átmentünk szállásunkra, ahol becsomagoltam magam átázott kabátom cafrangjaiba és reggelig viaskodtam az alvással, ami igen gyengén sikerült valami volt.

Reggel holtfáradtan pakolok és sokkal álmosabb vagyok, mint tegnap este. Reggelizünk a kedves Bakos család ebédlőjében. A lányok a hátam mögött ülnek a díványon. Lévén elég javakorabeli, mondok néhány szokásos dolgot, de mindent kétszer kell elmondanom, mert nem értik. Nem is tudom mire való ez. Elbúcsúzunk a mamától és a papa két lánya és fia társaságában, illetve csak az első és utolsó társaságában nemsokára az állomáson vagyunk.

Ami itt történt, ebből nekem csak a külsőség és tanúk előtt történt megnyilvánulásokat szabad leírnom, ez pedig Ady könnyzáporából állott, majd abból, hogy Bakos bácsi kezét szívére, majd az ég felé esküre emelte, szemei könnybe lábadtak, a vonatunk pedig megindult újból ismeretlen helyek és ismeretlen emberek felé.

Hogy mi történt, azt majd elmondja a Bakos család két új oldalhajtása néhány év múlva, amikor is a mi két barátunk így fog szólni: „Tudjátok fiúk, amikor én Kácsikán voltam...!!!” (Málnási Géza)

A bukovinai székely falvak élményanyaga merőben különbözik a Bákó és Román megyékben tapasztaltaktól. Az Óromániában található nagyszámú csángómagyarság sorsa másképp alakult, nyelvi-kulturális vonatkozásaiban nemcsak megrekedt a magyar reformkor előtti civilizációs szintnél, hanem az ottani magyarság zöme állandó regresszióknak, a körülöttük élők életviteléhez való kényszerű hasonulásnak voltak/vannak kitéve, a templomok és iskolák, a hatóságok teljes beolvasztásukra törekedtek/törekednek, s erdélyi, magyarországi testvéreiket ellenséggként, nyelvüket az ördög nyelveként emlegetik.

A kolozsvári egyetemista magyar cserkészek meglepődve tapasztalják, hogy a bukovinai öt székely település életvitel, civilizációs szintje, szokásai, nyelvük megőrzése egészen más állapotban található, mint déli szomszédaiké. A Hadik András generális által Bukovinába telepítettek, zömükben a madéfalvi veszedelem után Moldvába menekült székelyek utódainak magyar öntudata épségben megmaradt, sőt, az idegen népek szorításában erősödött, mert amint a józseffalvi Mezei János megjegyezte: Istennek hála, jó papjaink, derék tanítóink voltak.

Ezt a különbséget érzékeltetendő az Erdélyi Lapok 1934. augusztus 21-i számában, név nélkül színvonalas és terjedelmes riport jelent meg Látogatás Hadik András huszárnépénél címmel.

Puskás Lajos cserkészparancsnok úgy vélte, hogy az írás ártalmas lehet az erdélyi magyar cserkészmozgalomra, ezért hivatalos helyreigazítást kért a lap szerkesztőjétől. Az 1934. augusztus 21-én Kolozsváron keltezett levelében, miután megállapítja, hogy „...nekem, de meg az egész romániai kat. cserkészetnek rossz szolgálatot tett az illető”. Elmondja, hogy „A cikkből azt lehet kiolvasni, hogy mi magyar propagandát mentünk csinálni az államhatalom legfőbb területére, a regáti magyarság közé. Persze tudnia kell a főszerkesztő úrnak ehhez azt is, hogy Romániában nincs külön kisebbségi cserkészlet, hanem benne vagyunk az országos szervezetben, amely pedig kimondottan nacionalista szervezet.

El lehet képzelni, hogy milyen nehéz nekünk ebben a szervezetben élnünk és a folytonos gyanakvások ellen parírozniunk. De mégis meg kell tennünk mindent, hogy alig zsendülő cserkészletünk az ifjúságunk körében lábra kapjon, mert a kor legjobban bevált ifjúsági mozgalma. Ha ebből kiesünk, egész ifjúságunk vállalja kárát. Ilyen helyzetben egyéb sem kell, csak hasonló cikkek jelenjenek meg és nagyon hamar készen van az ürügy, amivel bennünket fel lehet oszlatni.”

Az Erdélyi Lapok 1934. augusztus 24-i számában már közli is a „kiigazítást”. A constancai táborozással és versenyekkel kapcsolatban – írja Puskás Lajos – a katolikus cserkészekre vonatkozólag igen hízelgő, de meg nem érdemelt kitételekkel halmoz el a cikk. A katolikus cserkészek is részt vettek a clujji (Kolozsvár magyar nevét nem lehetett a sajtóban leírni) többi csapatok cserkészeivel együtt fajra, felekezetre való különbség nélkül mindenki kitett magáért, hogy városunk színeit győzelemhez juttassuk.

Az egész közlemény úgy tünteti fel a cserkészek bukovinai kirándulását, mintha az egésznek a célja csak a magyar falvak meglátogatása lett volna. Tekintettel, hogy a kirándulásnak ilyen egyoldalú – bármennyire is jóakarátú – beállításra félremagyarázásokra adhatna okot, de mivel nem is felel meg a tényleges helyzetnek, itt is némi kiegészítésre szorul a cikk. (...) Megnézték a tartomány tipikus faluvidékeit is és így természetesen kijutott a látogatásból az éppen fővonal mellett fekvő hadikfalvi magyaroknak is, akiket, amint a cikkíró is bosszúsán állapítja meg, előszeretettel neveznek csángóknak, holott a csángók Moldvában élnek. A jözseffalvi látogatás elsősorban a falu plébánosának szólt, aki a cserkészek régi ismerője és pártolója volt még akkor, amikor hivatása Clujhoz kötötte. (...) A kiránduláson résztvevő cserkészek kötelességükhöz híven az ország minden fajú lakosságát meg akarták ismerni. A cserkészeknek, a jövő vezetőinek, a leendő orvosoknak, hivatalnokoknak stb. ismernie kell hazáját teljes egészében, ismer-ni annak népét a legkisebb mozaikdarabig (...)"

Hosszadalmas lenne idézni, hogy mit tartalmaz a bukovinai riport, amelyet a hivatalosságok számára készült helyreigazítás aposztrofál. A valóságot. Az egymásra találásnak azokat a feledhetetlen pillanatait, amelyek ma még megrendítőbbek, mint valaha, hiszen azóta a Moldvától északra lévő bukovinai magyar falvak lakossága eltűnt. Tőlük hatalmas távolságra, a déli, ugyancsak székelyes csángóság a Tatros, a Szeret és mellékpartaik mentén, Bákó környékén, még úgy, ahogy tartják magukat. Éppen a nyelvváltás stádiumában. A kettő közötti részek katolikus magyarsága beolvadt, mi több, éppen most alakult meg a Moldvai Román Katolikusok Egyesülete, amely kimondottan nacionalista, magyarellenes.

Milyen állapotokat találtak a harmincas években a kolozsvári cserkészek Bukovinában? Az inkriminált cikkből idézünk: „Semmi sem érdekesebb, mint egy ilyen bukovinai vasárnap délután a templomudvarban. A templomudvar a bukovinai magyarok a játéktere, iskolája, orvosi rendelője, színháza és tanácskérő irodája, valamint szabadegeteme.

Árvalányhajás kalapok erdeje, színpompás tömeg várja haza a pap vágatót kocsiját. A vornicenii magyar papnak, dr. Németh plébánosnak ugyanis még négy templomos német filiáléja van, ahol régi osztrák telepések, valamint lengyelek laknak. Az ő gondjaikat is el kell látnia, hogy odahaza az ő lelki gyermekeinek is gondozó atyja lehessen és ezért a németen kívül a lengyel szóval is meg kell legalább annyira



Gyimesbükkön, csángók között.

(Veress D., Szentmiklóssy Ferenc, Puskás Lajos, Szeffedin Sefket, Lammert S.)

barátkoznia, hogy azon prédikálni tudjon és minden igényt kielégítve, holtfáradtan hazavágtasson, hogy az övéinek mindene legyen. Akkor kezdődik a keresztény tanítás: hittan, történelem, falusi higiénia, földrajz, szabadtéri játékok. Mindez a legtarkább vidámság keretében, késő estig. A szó szoros értelmében cserkész módon és cserkész szívetel. A templomudvarban ég a világ legmagányosabb és legszebb fényű tábortüze a magyarul beszélő világnak.”

Ahhoz viszont semmi kétség se férhet, hogy a hivatalosan „megcáfolt”, a „helyreigazított” írás valamelyik résztvevő, s szinte meg merném kockáztatni, a Puskás Lajos tanár úr, a cserkészparancsnok esze-szíve és kezemunkája. Ha nem lenne az övé, ténylegi és szelleme, amelyet éppen ő gerjesztett, az övéi voltak s ránktestálva a mieink maradnak.

Sylvester Lajos

Az erdélyi magyar tudomány jelenéről és jövőjéről, a Bolyai Tudományegyetemről

Dr. Jakó Zsigmond történészprofesszorral beszélget
Sebestyén Kálmán

Jakó Zsigmond történész, a romániai középkorkutatás jeles képviselője, az erdélyi magyar történetírás meghatározó személyisége. Munkássága rendkívül gazdag és szerteágazó. A több mint kétszáz tudományos közlemény, önálló kötetek, tanulmányok, forráskiadványok stb. – negyven esztendő kitarító és céltudatos munkájának eredményei. Kolozsvári otthonában, a Fellegvár alatt, az Erzsébet út elején lévő lakásában beszélgetünk a tudós történésszel.

• *Professzor úr, miért választotta a történelmi pályát?*

A historikus pályára engem a szülőföldem múltjának megismerése vonzott. Tulajdonképpen nem vagyok erdélyi, partiumi vagyok, de ahogy mondani szoktam, mi adtuk az országnak a fejedelmeket, legalábbis addig, amíg Erdély csillaga fenn ragyogott. Ez a múlt tehát nagyon vonzott engem. Gyermekkoromtól fogva nem értettem, hogy én, aki a magyar–román határtól kb. fél kilométerre, egy tanyán születtem (Biharfélegyháza, 1916), s a környezetemben mindenki magyar, a falu is színmagyar – amíg román telepeseket nem hoztak oda –, mégis Romániában élek. Elsősorban önmagam számára akartam tisztázni azt, hogy miként alakult az itteni népesség sorsa, s ebbe beletartozott az én személyes életem és a családomé is. Tulajdonképpen a doktori disszertációm is ezt a célt követte (Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940).

• *Professzor úr, kik voltak nevesebb tanárai, akiktől a mesterséget tanulta?*

Hát én bizony nagyon szerencsés voltam, mert a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemnek abban a korszakában lehettem hallgató – már amennyire én ismerem az egyetem történetét –, mely alapításától fogva a legjobb időszaka volt, a harmincas években. 1934-ben kerültem az egyetemre, amikor ott Hajnal István, Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor, Szentpéteri Imre, Szekfű Gyula, szóval a magyar történetírásnak a nagy emberei tanítottak, akiktől a mesterséget tanultam. Na, és Kelemen Lajostól, aki az Erdélyi Múzeum Levéltárának vezetője volt, s akinek szintén köszönhetek annyit, mint az előbb felsoroltaknak, a mérleg másik serpenyőjében.

• *Miként vezetett a fiatal történész útja Kolozsvárra?*

Miután a történelmi stúdiumot elvégeztem, tudatosult bennem az a gondolat, hogy azt a tudást, amivel engem pesti professzoraim feltarisznyáztak, nekem itthon Erdélyben kellene hasznosítanom, és hogy az életprogram, amit magamra formáltam, nem valósítható meg Budapesten. 1941 tavaszán – Kelemen Lajos és Szabó T. Attila hívására – örömmel jöttem Kolozsvárra az Erdélyi Múzeum Levéltárába, azt remélve, hogy levéltárosként és történetkutatóként

fogom az életem leélni és azt folytatom, amit induláskor célul tűztem ki. De aztán a történelem mindenbe alaposan beleszólt.

• *A második világháború után újjáalakult kolozsvári magyar egyetemnek Jakó Zsigmond a kezdetektől tanára volt. Hogyan lett a történetkutatóból oktató-nevelő?*

Hát kérem, az én oktatói pályám a kolozsvári magyar egyetem múltjának kétharmadával azonos. Sajnos, ma már kevesen élünk azok közül, akik nem az újságokból, könyvekből ismerjük a Bolyai Egyetemet, hanem végig éltük annak csaknem másfél évtizedét. A kutatóból úgy lett tanár-oktató, hogy a háború utáni kolozsvári egyetemen György Lajosék elővettek, hogy az új helyzetben nem lehet elefántcsonttoronyban, csak kutatóként élni, hanem az eltávozott professzorok helyébe tessék beugrani és tessék tanítani. Úgyhogy én amolyan botcsinálta tanár lettem és eleinte bizony nehezen viseltem el ezt a dicsőséget, de idővel a diákjaim tanárrá formáltak.

• *A Bolyai egyetem tanárainak életében a kezdeti reményteljes évek után nehéz esztendőök következtek. 1952-ben Jakó Zsigmondot is eltávolították az egyetemről. Hogyan zajlott ez az esemény?*

A Bolyain az első négy-öt esztendőben valóban azt hitte az ember, hogy teljesen szabad a pálya, szóval optimistán néztem a világba mindaddig, amíg a tapasztalat nem győzött meg az ellenkezőjéről. 1952-ben engem is az a „megtiszteltetés” ért, hogy származásom miatt kitétek az egyetemről. De az én esetemben sem neveztek nevén a gyermeket, hanem azzal vádoltak, hogy a polgári társadalom múltját dicsőítettem azzal, hogy várostörténeti kutatásokra buzdítottam a hallgatóimat. Ma már ugye ezen nevet az ember, de akkor bizony életre-halálra ment a dolog. A szokásos megbélyegzésre egy nagygyűlés keretében került sor, amit az egyetemi könyvtár dísztermében tartottak. A korra jellemző, hogy miután a bűnlajstromom elhangzott, az emberek már a szünetben mint a pestisestől elhúzódtak tőlem. A „kivégzés” a tanszéken folytatódott, de ezen a megbeszélésen Nagy István rektor tiltása miatt nem jelenhettem meg, sőt dékáni ígéret ellenére még az írásban megfogalmazott mentségemet sem olvashatták fel.

A sok gyarlóság mellett azonban emberséget is tapasztaltam: Constantin Daicovicu, a Történeti Intézet akkori igazgatója közölte Csehi Gyulával, az egyetem tanulmányi igazgatójával, hogy „ha nektek nem jó Jakó, hát nekem akkor megfelel”, tehát az intézetben maradhattam, mint tudományos kutató. Két év múlva aztán rehabilitáltak és visszavettek az egyetemre.

• *1956 nyarán-őszén – a XX. szovjet pártkongresszus után – a romániai politikai és kulturális életben kedvező irányú enyhülés volt tapasztalható. Ezekben a reményteljes hónapokban Jakó Zsigmond az erdélyi magyar történészek számára távlati programot állított össze. A sajtóban is közölt munkaprogramban a következőket írta: „Az erdélyi magyar historikusok központi feladata a többkötetes Románia története munkálataiba való bekapcsolódás, hiszen várjuk vár Erdély magyar múltjának, a vajdaságnak és a fejedelemség korának, a román–magyar együttélés múltjának megírása. Különösen a sajátos erdélyi művelődéstörténet kutatása lenne igen fontos, hiszen a latin és bizánci kultúra találkozása, a magyar, román, szász művelődés kölcsönhatásai által létrehozott sok szín és változat Közép-Kelet-Európa művelődéstörténetének egyik legizgalmasabb és legtanulságosabb fejezetévé teszi az erdélyit. A feladatok súlya szükségessé teszi az erdélyi magyar történész utánpótlás biztosítását, a tudományos kutatók számának növekedését, szakmai téren pedig elengedhetetlen lenne a budapesti és a bécsi levéltárak forrásanyagának kutatása, a magyarországi történettudomány eredményeinek rendszeres figyelemmel kísérése.” (Utunk, 1956. VII. 6.)*

Professzor úr, mi valósult (valószínűleg) meg ezekből a tervek közül?

Hát kérem, ezeknek a terveknek jelentős részét a történelem elseperte, de hangsúlyozni kívánom, hogy aktualitásuk ma is megmaradt. Úgy látszik, hogy személyes életpályámnak, de az erdélyi magyar tudománynak is végzete, hogy két-három vagy több évtizedenként újra kell kezdeni mindazt, amit a történelem vihara derékba tört. Az erdélyi ember járja a hegyeket és tudja, hogy vannak bűvópatakok. Eltűnik a patak a föld alá, de az nem azt jelenti, hogy véget ért, mert két-három, esetleg tíz kilométerrel odébb kijön egy barlangból ugyanaz a víz, ami eltűnt. Tehát tudományos terveink sem mind vetéltek el.

Nekem a pesti egyetemen kedves professzorom volt Domanovszky Sándor, akit mindnyájan a modern agrártörténeti kutatás megalapozójaként tiszteltünk. Amikor Kolozsvárra indultam, elmentem hozzá búcsúzni, útravalóul a következőket kötötte a lelkemre: „vigyázz, mert az egész magyar tudományra jellemző a folyamatosság hiánya, a megszakítás, de az erdélyi tudományra különösképpen”. Megfogadtam Domanovszky tanácsát és azóta is kono-

kul hadakozom egy megfontolt tudományos távlati terv kidolgozásáért. Távlati terv nélkül ugyanis nincsen igényes, nagy ívű tudományos kutatás, hiányolom, hogy ma sem látjuk pontosan, mit kellene nekünk megvalósítani, nem holnap, hanem tíz év múlva. A mi erdélyi tudományos életünkben igen nagy szerepe van a kitűzött célnak, ugyanis, ha egy erő minket kitérésre kényszerít, mindig tudnunk kellene, hogy mi a helyes irány, amire vissza kellene kapcsolnunk. Hát most is egy ilyen visszakapcsolási fázisban vagyunk.

• *Milyen szempontok alapján készülhet el egy távlati tudományos terv?*

A távlati tudományos terv megfogalmazásakor tisztázni kellene olyan kérdéseket, hogy mi az erdélyi magyar történettudományok, kutatásnak a szerepe a magyar történettudományon belül, mert hiszen nincs két külön magyar történelem, mi is része vagyunk az egységes magyar történettudománynak. Tisztázásra vár szerepünk a romániai történetírásban is. Ez utóbbi esetében feladatainkat az adatok, a tények határozzák meg, ezek pedig történelmileg adottak, megváltoztathatatlanok. Adataimat román forrásokból veszem, ezek arra vonatkoznak, hogy Romániának hány elbeszélő és okleveles forrása van, hiszen a történész velük dolgozik. Joachim Krausnak a Román Akadémia kiadásában megjelent kimutatása szerint az 1800-as évet megelőző időkből a mai Romániának összesen 476 elbeszélő forrása ismeretes, ebből Moldovára 54, Havasalföldre 43, Erdélyre pedig 370 vonatkozik. Az erdélyi forrásanyag nyelvileg így oszlik meg: magyar nyelvű 155 elbeszélő forrás, német nyelvű 104, latin nyelvű 90, román nyelvű 15, egyéb 5.

Még nyomatékosabban kirajzolódik az erdélyi magyar történészek feladata a romániai okleveles forrásanyag számbavételekor. Damian Bogdan bukaresti professzor számításai szerint Romániának a XIV. századtól a XVI. századig kb. 7000 ószláv nyelvű cirill betűs okleveles forrása van. Természetesen a XVI. századtól fogva is vannak cirill betűs román nyelvű források, de ezek száma az 1700 előtti időkből legfeljebb néhány százra tehető. A hét-nyolcezer okleveles forrással szemben Erdélyben a XI. századtól fogva 1542-ig, a külön fejedelemség megalakulásáig kb. 30–35 ezer latin nyelvű oklevél van. Ehhez járul még a fejedelemség korából kb. 150 ezer latin szöveg (!). A XVIII. század elejétől fogva pedig tízezerrel kell mérni egy-egy erdélyi hatóságok a levéltári anyagát.

Az adatok tükrében tehát nem vitás, hogy mi kell legyen az erdélyi magyar történetkutatásnak a feladata és programja a történészek felkészítésében és a tudományos publikációkban, amennyiben hasznára akar lenni az ország tudományának, amelyben tevékenykedik és hasznára akar lenni a magyar történettudománynak, amelynek része.

• *Jakó Zsigmond professzor negyven esztendőig volt egyetemi tanár. Tapasztalata szerint mit lehetne tenni a Kolozsvári Magyar Egyetem ügyében?*

Az erdélyi magyar tudományos élet központi kérdése az önálló magyar egyetem létesítése lenne, de erre sajnos a hatalom részéről nincs meg a politikai akarat. Az erdélyi magyar nemzetiség tisztánlátása is mintha elhomályosult volna, sokan azt hiszik, hogy egyetemet lehet bárhol pl. Gyergyószentmiklóson is, varázsütéssel teremteni. Pedig, ha megnézzük a kolozsvári egyetem történetét, akkor látjuk, hogy az egyetem létesítése hosszabb folyamat eredménye. A „Kincses város” egyeteme is kb. az első világháborút megelőző években lett – már ami a tartalmát illeti –, igazi egyetem. Ez az egyetem 1919-ben a főhatalom váltáskor lefejeződött. 1940-ben az egyetem újrálétesítésekor még volt egy olyan erdélyi tudósi gárda, akiket be lehetett vonni a egyetemi oktatásba, természetesen magyarországi tanárokkal kiegészítve. 1944 őszén az anyaországi tanárok egy része önként távozott, akik nem mentek el, azokat az 1948–1949-es „főiskolai reform” után távolították el, tehát lényegében megint lefejezték az egyetemet. 1959-ben az úgynevezett egysítéskor megint volt egy ilyenfajta kivézetetés, amit a magyar egyetemi oktatás tudatos elsorvasztása követett. Az 1989-es változások előtt és után, az az értelmiségi középnemzedék, amelyik mint egyetemi oktató szóba jöhetett volna, sajnos elment az országból, és akkor még nem beszéltem arról, hogy ez az emberanyag természetes úton is lemorzsolódott, sokan meghaltak közülük.

Azt, hogy egyáltalán még létezőnk, azt a Bolyai Tudományegyetemnek köszönhetjük, amelyik 1959-ig több értelmiségi nemzedéket nevelt. Az nyilvánvaló, hogy a Bolyai Egyetem nem azok a tanárok vezették, akik a legjobban tudták volna irányítani. Kommunizmus volt, de ennek ellenére azok a tudományos eredmények, amelyeket a Bolyai felmutatott, semmivel sem voltak rosszabbak, mint amilyeneket a többi romániai egyetem produkált.

• *Mit lehet tehát tenni ebben a helyzetben?*

Amikor Kolozsvárra kerültem, felfigyeltem arra a különbségre, ami a pesti és a kolozsvári egyetem struktúrája között létezett. A kolozsvári egyetem ugyanis szervezetenként össze volt kötve az Erdélyi Múzeum Egyesülettel. Az egyetemnek tudományos publikációi nem voltak, ilyen jellegű kiadványokat a Múzeum-Egylet jelentetett meg. Az egyetemnek és az Erdélyi Múzeum-Egylet egykori kombinációjából lehetne ma valamilyen hasznot húzni. Hiszen Petőfi-Schiller egyetem, multikulturális egyetem véleményem szerint sohanapkor lesz, de talán nincs is arra szükség, mert az még olyan se volna, mint a jelenlegi Babeş-Bolyai Egyetem.

Ma az Erdélyi Múzeum-Egylet államilag jóváhagyott, törvényes keretek között működik, ezt a szerény tudományos intézeti keretet kellene minden olyan diszciplínára kiterjeszteni, amire lehet és ahogy lehet. Természetesen nem gondolok arra, hogy orvosi intézeteket, kémiai laboratóriumokat stb. építsünk, hiszen erre egy nemzetiség, pláne egy ilyen koldussá tett kisebbség, még az anyaország támogatásával sem vállalkozhat. De változatlanul az a véleményem, hogy annyi sok szó, tinta- és nyomdafesték elpazarlása után tennünk kellene valamit.

A tudományos utánpótlás nevelésére az Erdélyi Múzeum-Egylet tehát megfelelő keretet nyújthatna. A múzeum intézeteiben az egyetemen végző legjobb fiataljainkat elhelyezhetnénk, legalább addig biztosíthatnánk számukra a Kolozsváron maradás lehetőségét, amíg le-doktorálnak. A hangsúly a lehetőségek megteremtésén van, prédikációval nem lehet Erdélyhez kötni a szakembereket.

Azoknak a fiataloknak aztán, akik a doktori fázison bizonyították a tudományos munkára való rátermettségüket, lehetővé kellene tenni, hogy menjenek el Magyarországra, ahol a kutatási feltételek jobbak, de menjenek el Nyugatra is. Közismert, hogy az erdélyi tudomány mindig Hollandiából, Angliából stb. hozta évszázadokra az új ideákat, de ha ez így megy tovább, akkor teljesen provinciálisak leszünk.



A kolozsvári Bolyai (ma Babeş-Bolyai) Egyetem

SORSKÉRDÉSEK

Erdély, 1940. szeptember, október...

A Honismeret 2000. évi 1. számában Fehér Zoltán Jászfi János tartalékos hadnagy naplóját ismerteti. Jászfi hadnagy 1940-ben az Erdély bevonulásakor a 105. hadtáp zászlóaljnál szolgált, mint szakaszparancsnok. Működési területük Kolozsvár, Marosvásárhelytől keletre Hargita vidéke volt, hosszabb ideig Erdőszentgyörgy.

Feltámadtak bennem az akkori idők emlékei, mert én napra pontosan ugyanabban az időben a 106. hadtáp zászlóaljnál szolgáltam. Beosztásunk különbözött, mert én tábori csendőr szakaszparancsnok voltam. A mi zászlóaljunk 1940. július 3. és szeptember 5. között alakult meg Kisújszálláson. A két hónapi kiképzés után szeptember 5-én, a kisújszállási állomáson rakodtunk be és indultunk Erdély felé. Érmihályfalvánál léptük át az akkori román határt. Az első éjjelt Székelyhídon töltöttük a házakhoz beszállásolva.

Zászlóaljunk négy századból és egy tábori csendőrszakaszból állt. Létszámunk kb. 800 fő. A parancsnok Nemesmonostori Jenő csendőrőrnagy volt. Helyettese Porpáczy Jenő csendőrőrnagy. Minden század parancsnoka csendőr főhadnagy volt.

Szakaszom részben tényleges, részben nyugdíjas csendőrökből állt. Létszám 40 fő. Helyettesem Bertók Pál alhadnagy volt, a debreceni kerülettől. Azért említtem ezt, mert a sors szerénye folytán 1944–1945 telén Bertók alhadnaggal a budai harcokban találkoztam. Sajnos, a Hadtörténeti Múzeumnál az egyik bomba halálát okozta. Az Uri utcában, a Belügyminisztérium egyik belső udvarában temették el negyedmagával. Ma is fájdalommal gondolok derék bajtársamra.

A zászlóalj katonái Kisújszállás és környékének lakói közül kerültek ki, az idősebb, katonaviselt emberekből. A szakaszparancsnokok szintén idősebb, tartalékos tisztek voltak. A zászlóalj feladata a harci területen és mögötte, utak, hidak, víztornyok, élelmiszer és lőszeraktárak, egyszóval hasonló műtárgyak őrzése volt. Szeptember 6-án Székelyhídról vonaton utaztunk Nagyváradra, ahol kirakodtunk. Közben Bors határállomáson pihenőt tartottunk és megnéztük a román betonerődöket.

Nekem és a századparancsnokoknak hátsólovunk volt, a zászlóaljparancsnoknak pedig autója. Nagyváradon keresztül lóháton vonultam. A Pece patak partján épült 1914-ben az Országos Központi Csendőrkiskola, ott helyezkedtem el a szakaszommal. Az iskola kétemeletes épületekből áll, építészetileg is gyönyörködni lehet benne. A termek szalmával voltak terítve, valószínű már honvédek is aludtak ott. Az épületek 1918-ig kiképzési célokat szolgáltak és most 1940-ben ismét idekerültünk.

Alighogy elhelyezkedtünk, parancsot kaptunk szolgálatra. A kormányzó úr vonatát kellett éjjel biztosítani Nagyvárad környékén.

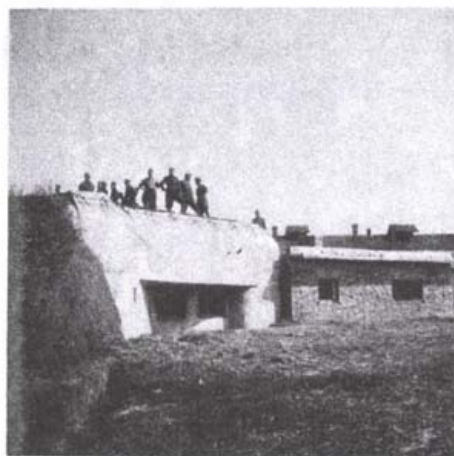
Hogy hol is lehetünk és pontosan hány óraker, arra már nem emlékszem, csak azt tudom, hogy szakaszommal Váradolaszi és Váradvelence környékén voltunk. Tőlünk messzebb puszkalövéseket is hallottunk, de becsapódást nem. A vonat áthaladásánál rendkívüli esemény nem történt. A kormányzó úr vonata pedig 5 órára beérkezett Kolozsvárra. Később az újságokból és a képes mellékletekből ismertük meg a történelmi bevonulást.

Nagyvárad és Kolozsvár között a századokat kihelyezték műtárgyak őrzésére, de hogy pontosan hová, azt csak az első századról tudom, az ő állomáshelyük Kolozsvár volt. Szakaszommal az iskolában maradtam, annak őrzéséről (biztosításáról) mi gondoskodtunk. Ahogy a szabadidőnk engedte, Nagyvárad szépségében is gyönyörködtünk.

Én a zászlóaljparancsnok közvetlen alárendeltje voltam és a napi tennivalókat saját feladatomon kívül tőle kaptam. Szeptember 15-én vagy 16-án azt a parancsot kaptam, hogy menjek



*Kisújszállás. Indulás Erdélybe.
1940. 09. 5.*



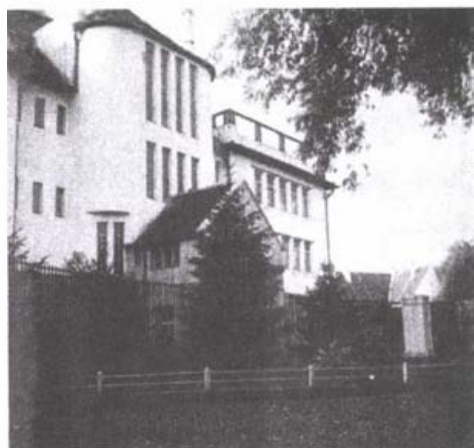
*Román erőd Borsnál.
1940. 09. 6.*

Kolozsvárra, keressem meg az 1. századot és vigyem el nekik a zsoldot. Pontos címet nem tudtak mondani. Három óra lehetett délután, amikor megérkeztem a városba és egyenesen a Mátyás-szoborhoz és a Szent Mihály templomhoz mentem. A templom és a szobor körül (négyyszögben) folyt a korzózás, ide-oda mentek az emberek, örültek, beszélgettek, és hírek után érdeklődtek. Ugyanezt tettem én is. Minden egyenruhás embertől megkérdeztem, hogy nem láttak-e tábori csendőröket. Legalább egy óra hosszat tartott az én ide-odajárárom, míg valakitől megtudtam, hogy a pályaudvaron láttak. A pályaudvar parancsnokságot telefonon megkerestem és ott az ügyeletest megkértem, derítsék fel pontos helyüket és a parancsnokukat kérem a telefonhoz. Az idő telt-múlt, de végül eredménnyel végződött. Homoki főhadnagy jött a telefonhoz. Kértem, hogy jöjjön be a városba és a templom mögött lévő Elit kávéházban várom. Egy jó félóra múlva Laci megérkezett. A hivatalos dolgok elintézése után az egyik asztalnál megvacsoráztunk és sokat beszélgettünk. Homoki Lacit azután nem láttam, annyit tudok róla, hogy az 1990-es években Budapesten halt meg.

Előzőleg a tér egyik sarkán lévő női fodrászüzletből telefonáltam. Mikor beléptem, minden fodrász nő abbahagyta a munkát és a sapkámon lévő kis tollforgót simogatták. Minden szálát elvitték volna, ha hagyom. Az üzletből kilépve, egy fának támaszkodva láttam egy idősebb székelty embert (ruházatáról megítélve). Mikor meglátott, hozzám lépett és közölte, hogy 1920 előtt magyar csendőr volt, de odahaza maradt. Emlékein kívül szolgálati tárgyaiból is sokat megőrzött. Kigombolta nagykabátját, nyakában láttam a járőrtáskát, járőrvezetői jelvényét és kitüntetéseit a mellén. Úgy emlékszem mindkettőnknek potyogtak a könnyei. Azt mondta, hogy tovább akar szolgálni a magyar csendőrségnél. Megsajnáltam, de nem mondtam meg neki, hogy közben olyan rendeletet hoztak, hogy a régi csendőrök közül nem vesznek át senkit. Megmutattam neki a kolozsvári Kerületi Parancsnokságot, hogy ott jelentkezzen. Rendfokozat nélküli egyenruhát kapott és akkor ideiglenesen a gazdasági hivatalban foglalkoztatták.

Gondolataim most bejárják az egész földet. Tisztársaim valóban szerzte a világban alusszák örök álmukat. Komáromi Laci Németországban, Uzoni Jenő Debrecenben, Horváth Árpád az Egyesült Államokban, Tompa Miklós Angliában, Nemesmonostori Jenő Németországban, Porpáczy Jenő pedig Salzburgban. Róluk el lehet mondani valóban, hogy kit erre, kit arra kergettek a szelek. Közülük csak én élek, talán azért, hogy a leírtakat, mint történelmet elmondhassam.

Október 6-án délelőtt a kolozsvári Kerületi Parancsnokságtól kaptam a következő parancsot: „Itt van egy kölni Ford teherautó, vigyen magával 12 csendőrt és induljon el Csucsára. A kormányzó úr 7-én a székeltyföldre utazik. A főhadnagy úr feladata lesz Bánffyhunyadi és Királyhágó között a vasútvonal védelme. Biztosító erőkről mi gondoskodunk és mindenkit úgy



Nagyvárad, csendőriskola
1940. 09.



Körösfő 1940. 10. 6.

indítunk útba, hogy 6-án 18 és 19 óra között megérkezzenek a kijelölt helyre. Annyi embert küldünk, hogy 500 méterenként jusson egy 2 fős járőr. Az emberek zöme csendőrokből fog állni, de sok katona is lesz köztük. Esetleges további parancsokat Csucsán fog kapni.”

A parancsot teljesíteni kell és ebéd után elindultunk. Bánffyhunyadon már találkoztam egy-két katonával és a helyi őrszel, akik mindenről értesítve voltak. Útközben Körösfőn megálltunk, mert kézimunkákból út menti kiállítást láttunk. Több dolgot vásároltam. Egy meggy-piros faragott doboz és egy piros fonallal hímzett fejpárna ma is megvan. Amint abban az időben történt, a helyi lakosság rögtön körülvett bennünket és főleg legényeim és a helybeli népviseletbe öltözött leányzók egymásra találtak.

Talán két óra volt, hogy Csucsára megérkeztünk, beszállásoltuk magunkat a helyi őrsparancsnok segítségével. Csucsára és környékre is érkeztek már biztosító járőrök. Csucsán állomásozott a határvadászok portyázó századának egy őrsze is.

Az útvonal ellenőrzését sötétedés után kezdtem meg. A kölni Forddal a Királyhágóig mentünk. A Királyhágó már jóval magasabban van a Körös medre felett. Onnan sem lelátni, sem lekiabálni nem lehetett. Lent a völgyben egy tiszthelyettest bíztam meg, hogy az örök felállítását ellenőrizze. Ahogy az útvonal alacsonyodott és mindig közelebb ért a vasútvonalhoz, az autó reflektorát úgy fordítottuk, hogy megvilágítsa a terepet, vagy legalábbis arrafelé adjon fényt és az autóból lekiabáltunk, hogy járőr, járőr! Ez kb. 500 méterenként történt és így a legtöbb helyen sikerült az összeköttetést felvenni. Amikor már a szintkülönbség elfogyott köztünk, akkor távoli beszélgetéssel mind jobb volt az összeköttetés a járőrrel. Csucsától Bánffyhunyadig ez már könnyű volt, mert egy szinten párhuzamosan haladt az út és a vasút.

Emlékezetem szerint este 11 óra lehetett, amikor visszaérkeztem Csucsára. A csucsai állomásfőnök Gömbös Ferenc MÁV főtiszt volt, akit Szombathelyről ismertem. Az ő irodájában beszélgettünk és vártuk a vonat érkezését. A pontos idejét már nem tudom, csak azt, hogy reggel 4 és 5 óra között már Kolozsváron volt. A kormányzó úr vonata lefüggönyözött ablakkal állt az állomásépület előtt. A vasutasok kiegészítették a mozdony vízkészletét és a vonat kiindult az állomásról. Mikor Bánffyhunyadról visszajelezték az állomás elhagyását én is megkönnyebbültem.

A visszautazásig természetesen Csucsán maradtunk, a biztosító örök pedig azt a parancsot kapták, hogy 8-án, a vonat érkezése előtt ugyanazokra a helyekre menjek ki a vasúthoz 10 órára. Amikor deket harangoztak, megérkezett a kormányzói vonat a csucsai állomásra. Csendőreink közül hatan vagy nyolcan körülvették a vonatot, de úgy, hogy senki ne lássa őket. Gömbös Ferenc és én a vagonnal szemben álltunk, és amikor a kormányzó úr kinézett az ablakon mindketten tisztelegtünk. Közben hallottuk, hogy az állomás előtt lévő úton a por-

tyázó század katonái gyakorlatról éppen bevonultak és anélkül, hogy tudták volna, hogy ki van az állomáson énekelték: „Horthy Miklós katonája vagyok!” A vízvétel után a mozdony megindult Nagyvárad felé és egy óra körül Jádremeténél elhagyta a mi területünket.

A járőrök a kapott parancs szerint bevonultak állomáshelyeikre, mi pedig visszaindulunk teherautóval Kolozsvárra. Részünkről rendben zajlott le a biztosítás, de a lakosság közül többen mondták Csucsán, hogy a távoli erdőben hallottak puska lövéseket éjjel.

9-én Kolozsváron keltünk fel. Délelőtt jelentést tettem a Kerületi Parancsnokságon és a lakásomra mentem. Egy szép szobát kaptam lakásul, amelyben azelőtt egy román katonatiszt lakott. Sok fényképet láttam elszórva a szobában, közülük hármat vagy négyet magamhoz vettem (talán kettő ma is megvan), ezek román katonák tüzérségi kiképzését ábrázolják. Ahogy Fehér Zoltán cikkében említette: „1940. október 11. (péntek) 14 óra Soltz főhadnagy újságolja, hogy a tényleges csendőrtisztek és altisztek hazamennek állomáshelyeikre.” Nos, én is pontosan ezen a napon kaptam meg, hogy vonuljak be Szombathelyre, a szolgálati helyemre. Fehér Zoltán ugyanezen napi bejegyzésében az is áll, hogy a román hadsereg által visszaadott lovak „szánalmas állapotban vannak”. Amikor Csucsáról jöttünk vissza, lovas szekér után a saroglyához kötve láttunk lovakat, amelyek alig tudták húzni lábaikat. A szekéren ülő gazdjuk Szászfenesen kapta vissza a loátvevő bizottságtól. Szászfenes Kolozsvár közelében fekvő település. Megnéztük mi is van ott. Hét vagy nyolc hosszú istállót találtunk, amelyekben akkor 100-110 ló volt bezúfolva. Romániából idehozták azokat a lovakat, helyesebben azon lovak helyett ezeket a gebéket, amelyeket a határszerződés szerint a románoknak el sem lett volna szabad vinni. Észak-Erdélyből több tízezer lovat (a javából) vittük magunkkal. Ezek visszaadását a határközi olasz–német bizottság elrendelte. De helyettük olyan lovakat hoztak, hogy az istállóknak naponta 8-10 megdőglött közülük. Szomorú látvánnyal búcsúztunk Szászfenesről.

Hát így zajlott le az én hadtápszolgálatom. De még akadt egy probléma. Még Kisújszálláson, talán augusztus hónapban mentünk haza a szállásunkra, és útközben egy kölyökkutyával találkoztunk, amely az utcán barangolt és követett minket. Elhatároztuk, hogy ezt a kutyát magunkhoz vesszük. Így is történt. Az én szakaszom nevelte és az udvaron lévő tábori konyháról annyit kapott, amennyit meg tudott enni. Szeptember elején magunkkal vittük Erdélybe, és végül Kolozsváron állapodtunk meg. Mindenki szerette a kutyát, de volt egy nagy hibája, hogy elcsavargott és ahol talált ennivalót, azt megette. A legénység azt mondta, a kutya a főhadnagy úré. Ha kell neki, vigye magával. El is hoztam.

A vasúton poggyász szállítmányként feladtam, mivel az iratokat nem tudtam elküldeni, az érkezési címre a vasutasok hozzácsatolták a szállító ládához. Mivel a vonat a Pápa után lévő Külsővat állomáson is megállt, táviratoztam öcsémnek, hogy ekkor és ekkor menjen ki a pesti vonathoz, amelyiken én egy kutyát küldök és vigye haza. Így is történt. A vonatablakon keresztül beszéltem öcsémmel, és egy kutyával több lett Mersevátom. Vagy két évig meg is volt, édesanyám, ha este ment a faluba magával vitte biztonságnak. De a faluban is folytatta a kóborlását és két év után valaki agyonütötte. Nagy természetnél fogva, addig uralkodott a mersei kutyák között.

Miután a kutyaügy is elintéződött, vonatomban a hosszú utazás után 13-án hajnalban megérkezett Szombathelyre, ahol még aznap jelentkeztem a Kerületi Parancsnokságon és megkezdődött az őrsparancsnokképző iskolán a szolgálatom.

Kovács Jenő

A HONISMERET FORRÁSAI

A kárpátaljai református egyházközségek klenódiумainak számbavétele

Gyermekkorom és ifjúságom jelentős részét a bárándi (Bihar megye) parókián töltöttem és hamar megismertem azokat a klenódiумokat, amelyeket úrvacsoraosztáskor használtak vagy általában a templom felszereléséhez tartoztak. A régi iratok és anyakönyvek, jegyzőkönyvek, egyházi számadások is felkeltették érdeklődésemet és azokban sokat lapozgattam. Ezek adatait későbbi kutatásaim során nemcsak feljegyeztem, hanem a feldolgozásaimban igyekeztem értékesíteni. Már első, nyomtatásban megjelent dolgozatomban is használtam ilyen egyházi forrásokat (Szerep helynevei, Magyar Népnyelv I. Debrecen, 1939.). A későbbiekben is alig van olyan munkám, melybe ne vontam volna bele az egyházi iratokat. Sajnos azonban azt is látnom kellett, hogy ezek az egyházközségekben nagyon ki vannak téve az elkallódás veszélyének, még a leggondosabb óvás esetén is, hiszen a háborús pusztításokat nem lehet elhárítani.

Az elkallódás, sőt a tudatos állami megsemmisítés lehetősége még csak jobban növekedett a trianoni békediktátum után elszakított területeken, mert a református egyházközségek magyarakat fogtak össze és ezeket az államhatalom gyengíteni igyekezett. Ennek egyik módja az egyházak történeti értékű feljegyzéseinek, tárgyaitak elkobzása, esetenként megsemmisítése volt. Ez különösen felerősödött a XX. század második felében. Ezen a téren többen elgondolkoztunk és erről már 1993-ban egymás között beszélgettünk is. Sőt, 1994. augusztus 22-én a Református Teológiai Doktorok Kollégiumának Debrecenben tartott közgyűlésén elképzeléseimet ki is fejtettem, ami általános helyesléssel találkozott. Akkor levélben fordultam dr. Hegedűs Lóránt püspök úrhoz, a Református Zsinat elnökéhez és leírtam elképzeléseinket, amit előzőleg már többekkel megbeszéltem. A levél 1994. augusztus 28-án kelt és szó szerint az alábbiakat tartalmazza:

„Kedves Püspök Úr!

Emlékezve debreceni beszélgetésünkre (1994. aug. 22.) az alábbiakat jelentem és javaslom.

Előzmények: 1993 őszén Benda Kálmánnak azt vettem fel, hogy vegyüjk számba a határon túli református egyházközségek, filiák templomait, azok felszerelését (szószék, úrasztala, papiszék, padok, orgona, harang stb.), klenódiумait, anyakönyveit, írásos emlékeit, könyvtárát stb. Javaslattal, melynek voltak előzményei, a Megboldogult – egy félévszázadon át kedves barátom – egyetértett. Úgy gondolta, hogy elsőként Kárpátalján kb. 98 egyházközségben lehetne a munkát megkezdeni. Ezt a Ref. Teológiai Doktorok Kollégiumának bevonásával, magyar szakemberek irányításával az itt tanuló kárpátaljai teológusok végeznék. Úgy vélte, hogy a Doktorok Kollégiumának Néprajzi Szakosztálya Molnár Ambrus vezetésével készítse elő 1994 nyarára a felmérést, Ő pedig különböző Alapítványok révén az anyagi feltételeket biztosítja. Váratlan halála a kezdeményezést egyelőre zátonyra futtatta, mert nem tudtuk megállapítani, hogy a szükséges anyagiakat (kb. 1,5 millió forint) honnan akarta előkeríteni.

Tisztelettel javaslom, hogy a szervezést kezdjük el újra és ezzel kapcsolatban szeretném szíves figyelmét az alábbiakra felhívni:

1. A kérdést a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspökével újra meg kellene beszélni.
2. A Doktorok Kollégiuma Néprajzi Szakosztályát és annak elnökét Molnár Ambrus nagytiszteletű urat javaslom megbízni a részletes tervek elkészítésével, melyben más muzeológus kollégáimmal örömmel segíték.
3. 1995 tavaszán Debrecenben a résztvevők számára megfelelő múzeumi, levéltári, könyvtári szakemberek segítségével rendezzünk egy tanfolyamot. Ezen a fényképezés alapismeretei is szerepeljenek.

4. A felmérés anyaga két példányban készüljön és az egyiket a Kárpátaljai Református Egyházkerület kapja meg, míg a másikat a Zsinat által kijelölt református múzeum, könyvtár. Itt megfelelő szabályozással az egyházi és világi kutatók az anyagot tanulmányozhatják.

5. A pénzügyi állapot magyarországi és külföldi alapítványok segítségével lehet megteremteni és azt a Zsinati Iroda kezelni, ahol egy megbízott általában a vállalkozás ügyeit intézni.

A felmérés különböző jellegű hasznát az alábbiakban lehet összefoglalni:

1. Áttekintést kapunk arról a hatalmas szellemi vagyomról, mely az egyes határon túli egyházközségekben évszázadokon át felhalmozódott. A megismerés egyben bizonyos védelmet is jelenthet. Érdemes lenne az 1809. évi összeírást is felhasználni.

2. A résztvevő lelkészek, teológusok látják és megtanulják, hogy az egyházak kincseit miként kell megbecsülni és gondozni.

3. Növeli az egyházközségek tagjainak önérzetét, ha látják mennyire megbecsülik egyházuk hagyatékát; különösképpen, ha ezek kiadványokban megjelennek.

4. Az egyetemes református egyház, a magyar tudomány rendkívüli módon gazdagodni fog, mert olyan feldolgozások, kiadványok látnak napvilágot, melyek végső soron visszahatnak az egyes települések magyar református lakosságára is.

Mindezek alapján tisztelettel kérem Püspök urat, úgy is mint a Református Zsinat, a Református Teológiai Doktorok Kollégiumának elnökét, hogy a kérdésben legyen szíves állást foglalni. Balassa Iván a Református Teológiai Doktorok Kollégiumának tagja."

Benda Kálmán a Ráday Könyvtár igazgatói tisztjét is ellátta, megbeszéléseink során biztosított arról, hogy különböző alapítványok segítségével a kutatómunkához szükséges összeget elő fogja teremteni és egyetértett azzal, hogy először a munka Kárpátalja felmérésével kezdődjék el. Hirtelen halála teljesen új helyzetet teremtett, de az eddigi támogatók semmiképpen sem akartak a terv feladásába belemenni. Így jött létre a fenti összefoglalásom, melyre a választ nagyon hamar, 1994. szeptember 2-i keltezéssel dr. Hegedűs Lóránt püspök aláírásával kaptam meg:

„Kedves Testvérem!

Levelét, melyben a határainkon túli református gyülekezetek értékeinek feltérképezésével kapcsolatban írt, megkaptam.

Jelen helyzetünkben legelőször az anyagi háttér: a pénz biztosítása nélkülözhetetlen előfeltétel. Erre nem vállalkozhat most egyházunk.

Ha a Benda Kálmán által említett forrás megnyílik, a program teljes összeg birtokában, megbeszélés szerint beindulhat.

Isten áldását kérve munkájára. Testvéri köszöntéssel dr. Hegedűs Lóránt püspök."

Mivel én alapítványokhoz az egyház nevében nem folyamodhattam, ezért valami más megoldást kellett keresni és ezeket a lehetőségeket Molnár Ambrussal a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Néprajzi Szekciójának elnökével megbeszélte, akivel több évtizedes barátság fűzött össze. Azt gondoltuk, hogy az Országos Református Gyűjteményi Tanácshoz és annak alelnökéhez, dr. Tenke Sándor professzorhoz fordulunk, akiről úgy tudtuk, hogy átvette Benda Kálmán feljegyzéseit a pénzügyi forrásokról. Ezért elküldtem számára azt a tervezetet, melyet Hegedűs Lóránt püspök úrnak készítettem. Levelemre 1994. december 5-én kaptam a választ, többek között ezzel a mondattal: „Szívesen segíték a nagy vállalkozásban, a kárpátaljai felmérés előkészítésében.” Ezzel a mondattal lényegében elindította a munkát, majd így folytatta: „Megtiszteltetésnek venném, ha személyesen beszélhénk az ügyről, akár úgy is, hogy Molnár Ambrus is részt venne ezen a megbeszélésen. A beszélgetésre január (1995) első felét javaslom.”

Mi mindjárt összeültünk Molnár Ambrussal és újra átbeszéljük a kérdést, melynek során arra a megállapításra jutottunk, hogy a felmérést elsősorban múzeumi szakemberek végezzék és csak majd később lehet amatőröket is bevonni. 1995. január elején a megbeszélés valóban létrejött hármásban (Tenke Sándor, Molnár Ambrus, Balassa Iván), és ez megteremtette a lehetőséget a felmérés megindításához. Közben azonban az is kiderült, hogy Benda Kálmán jegyzetei a szervezésre és az anyagi alapok megteremtésére vonatkozóan nem kerültek elő, Tenke Sándor azonban vállalta a szükséges összeg előkerítését, ami meg is történt. Molnár Ambrus megkezdte a kutatócsoport tagjainak megszervezését, melyben maga látta el a történeti kérdése-

ket, a nyomtatott és írott anyag felmérését és írásban való rögzítését, mintegy leltározását. *Felhősné Csizsár Sarolta*, a Beregi Múzeum igazgatója, elsősorban a textíliákkal foglalkozott, míg *P. Szalay Emőke* az ötvös tárgyakon kívül a templomot és felszerelését rögzítette, *Küllös Imre* az ónedények és a harangok leltározásán kívül a teljes fényképezés munkáját vállalta. Az egész eddigi felmérésben részt vett *Nagy Varga Vera* muzeológus, aki részben Molnár Ambrusnak segédkezett az irattári felmérésben; foglalkozott a kazettás mennyezetekkel és egyéb fatárgyakkal: tálakkal, tányérokkal, egyházládákkal. A munka 1995 őszétől 1999 nyaráig tartott, ez idő alatt 120 egyházközséget kerestek fel és hatalmas, rendkívül értékes egyházművészeti tárgyakat, dokumentumokat ismertek meg és azok adatait rögzítették. Ezekből már 1996–1998 között néhány feldolgozást a fent említett szakemberek megjelentettek.

Azt, hogy a munka megindulhatott, az kétségtelenül *Tenke Sándornak* köszönhető, aki azt a lebonyolítás alatt is tanácsaival támogatta és vállalt egy nem könnyű feladatot: az anyagiak előteremtését, majd a kiadás lehetőségének megteremtését. Így vehettük kézbe a következő kötetet: *Magyar református egyházak javainak tára – A határon túli református gyülekezetek templomai, felszerelési tárgyai, könyv és iratanyaga. Kárpátaljai Református Egyház I–IV. I. Máramaros–Ugocea Egyházmegye.* 316 lap+59 fénykép tábla. Budapest, 1999.

A csoport vezetője, *Molnár Ambrus* azóta már elment a „minden élők útján”; nagyszerű egyénisége, szervezőképessége, történeti és néprajzi ismerete nagyon hiányzik. A megjelent első kötetben az egyházközségek, települések története tőle származik, és ebbe már beledolgozta azokat az ismereteket is, melyeket a helyszínen talált dokumentumokból merített és néhány esetben az idős egyháztagok kikérdezése során jutott. Ezért ezek az összefoglalások a helytörténeti kutatás számára éppen úgy felhasználhatók, mint a nagyobb összefoglalásokban is nélkülözhetetlen forrásként szolgálnak. Különösen vonatkozik ez arra a 13 egyházközségre, amely az évszázadok alatt megszűnt. A XX. század minden korábbi időszaknál jobban megtizedelte a magyarságot és benne a reformátusságot Kárpátalján. Erről is pontos adatokat kapunk *Molnár Ambrus* összefoglalásaiban. Érdemes ezek közül egyet egészében megnézni. „1919 áprilisában Visk román megszállás alá került. A románok kegyetlenkedése után 1920 októberétől a cseh rémuralmat kellett elszenvedniök. Néhány évi magyar fennhatóság után 1944 őszétől egy rövid ideig újra cseh, majd szovjet, illetve ukrán megszállás alatt éltek és élnek a jelenben is. A több mint 40 évig tartó súlyos, a magyarságot és az egyházat kiirtani és megsemmisíteni akaró rendszer, szinte megbénította az egyház életét. Forgon Pál lelkészt 1951 karácsonya előtt elhurcolták és 25 évre ítélték, melyből 1628 napot lágerben le is töltött. 1944 őszén több mint 200 magyart – szinte mind református volt – malenkij robotra hajtottak (közel százan elpusztultak). 1947-ben elvették a templomtól kissé távolabb – mintegy ötszáz méterre lévő régi, de jó karban lévő szép parókiát, és a templom mellett lévő iskolákat is.”

A magyar falvak szinte kivétel nélkül ilyen indokolatlan büntetést szenvedtek el, de egy részük újra talpra állt. Visken olyan parókiát építettek 1990–1995 között, melyben nemcsak a lelkész lakását helyezték el, hanem a hivatalt és a tanácstermet is kialakították. A gyülekezet ezer családban 3242 lelket számlált 1998-ban. Máshol új templomot építettek, amely nemcsak az egyházhoz, hanem a magyarsághoz való hűségüket is jelenti.

Szalay Emőke a templomok között sok olyat ír le, amelyek román vagy gótikus elemeket őriztek meg, de lényegében valamennyi stíluskorszakot meg lehet köztük találni, természetesen többségét átépített formában. A belső berendezésből a szószék és a korona a legtöbb helyen fából épült; gazdag díszítése rendszerint festett. Az úrasztala többnyire egyszerű asztal, mely a templom közepén a szószék előtt helyezkedik el. A papiszék (Mózes szék) elsősorban a szószékkel és az úrasztalával alkot egységet. A padok, a karzat eleje és a mennyezet helyenként festett. Ezek közül a viskit lehet külön is megemlíteni, mely népi elemeket is tartalmaz és 1789-es évszámot visel, de ennél korábbiakat is megismerhetünk a felmérésből. Az orgonák a legtöbb esetben csak a XIX. század elejétől vonultak be a kárpátaljai református templomokba. 1990-től kezdve a református templomok külső falán, de még inkább belül a két világháború hősi halottainak nevét tartalmazó táblákat éppen úgy megtaláljuk, mint az 1944-ben elhurcolt és odaveszett mártírokat, köztük sok református lelkészt.

Az úrvacsorai kelyhek között még XVI. századit is találunk; pedig az évszázadok pusztítása, különösképpen a XX. század kegyetlen háborúi és megszállásai, magán és hivatali pusztításai sokat megsemmisítettek. A papok és kurátorok igyekeztek menteni ezeket a gyűjtők és ötvösök által olyan nagyon keresett kincseket, de még így is egy jelentős része odaveszett.

Ahol megfelelő forrás állott rendelkezésre, ott Szalay Emőke a kort és a készítőit is igyekezett meghatározni.

Csiszár Sarolta elsősorban a hímzéseket, szötteseket vette szerbe-számba. Ezek közül a legkorábbi úrihímzések a XVII. századból valók, de számuk a XIX–XX. században szaporodik meg és sok esetben évszámot és feliratot is viselnek; az ajándékozó nevét is ráhímezték. Ezek többnyire a felsőbb osztályokból kerültek ki, de a XIX–XX. században egyre nagyobb számban találkozunk olyan ajándékokkal, melyeket egyszerű asszonyok szöttek, hímezték vagy vettek, amilyeneket maguk is használtak. Jellemző, hogy még az 1950-es években (pl. Salánk) rendre ajándékoztak ilyeneket, melyek száma 1990 után még csak szaporodott. A textíliák megmaradása azért is nagy dolog, hiszen ezeket ládában őrizték, melyek a nedvesség ellen nem sokat védtek és csak úrvacsora osztáskor vették elő őket.

Küllős Imre a harangok és az ónedényeket leltározta. A harangok között alig akadt a XIX. századinál régebbi, mert az első világháború idején elvitték és ágyút öntöttek belőlük. A harang azonban jelkép, mely egy közösség életét hirdeti, ezért még a legnehezebb körülmények között is pótolták azokat. Kissegejőcön működött az 1920–1930-as években egy harangöntőműhely, melyből a harangok egy része ebben a korban kikerült. A református magyarok egy harangért nagy távolságra is elmentek, így Szöllősgyulára 1989-ben Voronyezsből hoztak harangot.

Az úrvacsoraosztáskor a kenyeret többnyire óntányérba tették, apró darabkákra vágva, melyek száma XVIII. századtól szaporodott meg, éppen úgy, mint a boroskannáké, melyeken az adományozó nevét rendszerint meg lehet az évszámmal együtt találni. Viszonylag kevés keresztelő kancsót és tálat találtak. Ugyancsak kevés fából és cserépből készült tárgy maradt fenn, amit azok könnyű romlandóságával lehet magyarázni.

Küllős Imre rendkívül nagy feladatra vállalkozott, mégpedig minden épület, épületbelső, tárgy lefényképezésére, ami 6000 felvételt jelentett, a legtöbb esetben nagyon nehéz körülmények között. Ennek a munkának a nagyságát igazában csak azt tudja felmérni, aki maga is csinált ilyet. Ha ehhez még hozzávesszük a kidolgozást, a leltározást és más mellékmunkákat, akkor áll csak igazában előttünk a hatalmas teljesítmény. A megjelent kötetben minden esetben az utolsó helyen ott találjuk a negatív számát, ami lehetővé teszi, hogy a kutatók a fényképhez és a leíráshoz hozzájussanak.

Az eltűnt, sok esetben az eltüntetett egyházközségek, egyben a magyarság egy-egy szigetének megsemmisülését jelentették és minden bizonnyal nagyon sok klenódium, irat, könyv is odapusztult. Ilyen volt többek között Szöllősvégardó, melyről a következőket olvashatjuk: „Horkay lelkész 1947-ben – elsőként a kárpátaljai református lelkészek közül – több mint 7 esztendőre Szibériába hurcolták. 1955-ben való hazatérése után sokat fáradozott az ardói templom megmentéséért, de hiába. 1968-ban a szovjet hatóság erőszakkal leromboltatta. Mivel kézi erővel nem bírtak a méter széles falakkal, T34-es tankokkal döntötték le a falakat. A törmeléket még a ruszin szekeresek sem voltak hajlandók elszállítani, mondván »nem veszik magukra az Isten átkát«. Katonáságot rendeltek ki a romok eltakarítására. A templom helyére a helyi előjárók kocsrát akartak építeni, de a lakosság tiltakozása miatt egy szovjet emlékmű került oda. Lerombolták az iskola és a parókia épületeit is.”

Az elindulás nehézségeit Tenke Sándor hárította el és most a Molnár Ambrus halálával bekövetkezett bizonytalanságot ugyancsak ő szüntette meg és a munka tovább folytatódhat, részben a feltárás és az eredmények kiadásával. Kárpátaljáról, elsősorban Bereg megyéből még 2001. első felében újabb két kötet jelenik meg. A fáradságot nem ismerő kutatók pedig tovább folytatják a felmérést részben a Délvidéken, részben Szlovákiában. Sokszor emberfeletti akaratot kívánó munkájukat sok siker és számos alapvető kötet kísérje.

Balassa Iván

Eröss Sándor, Teleki László egykori nevelője

A belső-somogyi iskolázott emberek elkötelezettsége, ragaszkodása a szülőföldhöz, annak népéhez, megrendítő vallomások alapján tárulkozik fel. A magyar szabadságharc egykori párizsi követe 1861. május 8-án bekövetkezett tragikus halálának 140. évfordulóján jó alkalom emlékezni – Pókos Ferenc csurgói történelemtanár kedvelt szójátékát idézve – a „Kegyenc” „Különc” szerzőjére, Teleki Lászlóra. A nagyreményű politikust Dél-Somogyhoz egykori nevelője, Eröss Sándor köti, aki diákként Csurgóhoz, templomépítő lelkészként Darányhoz fűződik szorosabb szálakkal. Belső-Somogy e két szélső őrhelye között azonban aligha van olyan református település, amelynek lelkészi vagy tanítói névjegyzékében ne szerepelne az Eröss név.

A csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium Nagykönyvtára kilenc értékes kéziratot őriz a Somogyban élő nevelő és az ismert politikus közötti levelezésből. Halála napján, 1858. február 8-án saját kezűleg írta a dokumentumok végére: „fontosabb levelem a’ hozzájuk, mint másokhoz in pure nálam meg van írva – a drága Grófi család levelei, boldogult Gr. Teleki László urnak velem kötött szerződés levele sok nevezetes embernek levelei, ezek originalban vannak.”

Az idős Teleki gróf második házasságából született fia mellé különös gonddal keresett és választott nevelőt. Felkérte a debreceni kollégiumot, ajánljanak erre alkalmas személyt. Ők Eröss Sándort ajánlották. A kollégium okmánytárában olvasható: „*Eröss Sándor subscribált Debreceni Református Kollégiumban 1810-ben. Pátria: Csoknya, Comitát: Somogy. Schola m. de venti: Csurgó.*”

Különös alapossággal szövegezték meg a majdani nevelővel a terjedelmes, minden lehetséges körülményre kiterjedő háromoldalas szerződést. Már az első pont jól jellemzi az igényes választást és a kiszemelt nevelő elé támasztott erkölcsi és tudományos elvárásokat: „*En alább irt felküldöm a magam költségén idegen Országokra Eröss Sándor Urat, még pedig úgy, hogy két esztendőt töltsön Göttingában, a harmadik esztendőben azonban járja meg a külső országi nevelés Institutomait, és azok között különösebben tekintse meg a Yverdüini nevelés Institutomát Pestalozzinak, annak minden módjával, tökéletesen meg ismerkedvén.*” Pestalozzi a mai napig a neveléstudomány egyik legnagyobb alakja. Teleki Lászlóról tudjuk, hogy Göttingában megismerkedett, de akkor sem túlzunk, ha állítjuk, összeharatókozott Kőrösi Csoma Sándorral. Amikor a jeles Ázsia-kutató 1835-ben Calcuttából tiszteletpéldányokat küldött az Ázsiai Tudós Társaság felügyelete alatt kinyomtatott tibeti szótárból és nyelvtanból, Döbrentei Gábornak írt latin nyelvű levelében úgy rendelkezett, egy példányt Eröss Sándornak, id. gróf Teleki László gyermekei tanítójának juttassanak el Pestre.

Csakhogy Kőrösi Csoma Sándor nem tudta, hogy Eröss Sándor már nem nevelő a Teleki-családnál. Élete alkonyán írt, és a leveleskönyvben olvasható önéletrajzából ennek az okát is megtudjuk: „*Születtem Csoknyában 1796 mart. 15. T. Eröss József és Kovács Erzsébet szüleitől. Csurgói gimnáziumot végezvén Debreczenben valék 6 évig s a 7 ikben vízkeresztig. Méltós Teleki László gróf úr László fia mellé nevelő-tanítólul menvén, 8 hónapi próba idő után grófi bőkezűséggel Göttingába küldtettem s onnan két év mulva nevelői intézetekkel ismerkedni Schnepfenthalba, Gotha mellé Wiesbadenbe Nassaubá, végre Pestalozzihoz Yverdonba Schweizba mentem. Három év mulva haza menvén, csak 3 évet tölthettem nevelőként, súlyos elméleti nyavalyába esvén, niből Isten mondhatatlan kegyelméből kigyógyulva, magam kértem 10 évi nevelői köteleztetés alóli felmentésemet s önként lelké-*

szi pályát választva, több helyekeni káplánkodás után Lábodon 1 évig és 8 hónapig hivatalkodtam. Darányban pedig 1828 Gergely nap óta. Első nőmmel, Kiss 'Sófiával 1 1/4 évet éltem, másodikkal Helvécziai Vuillimin Máriával 22 1/2 esztendeig, ki 1851 dec 7 ment előttem az örökkévalóságba."

A felbontott szerződés ellenére megmaradt a nevelő-növendék viszony. A fiú életútját gondos kezekre bízó család is megértő az akkor már teológusjelölt iránt: „tulajdon java elő mozditásának tekintetéből mindazáltal arra figyelmessé tenni kötelességünknek tartjuk, hogy az Úr esmeretes szorgalma által elragadtatva könnyen megerősítheti magát."

A közügyekre érzékeny ifjú gróf szenvedélyesen keresi a helyét. Az ellenzékhez tartozik, Kossuth pártjára áll. A Szirákról 1833 nyarán Darányba küldött levélben panaszkodik, hogy késik az útlevele: *Gondolom ő Felsége, a titkos politiónak magam viselete és elveim felől teendő tudósítását várja. Így én egy néhány gazembernek, jó vagy rossz akaratjától függök, 's ezek határozzák el főm, hogy én hasznos vagy veszedelmes polgára vagyok a hazának. – Szörnyű tévelygése a kormánynak. – Haszontalan mulatozás végett, a külföldöt, 's fő városait bejárni, igenis szabad – tanulás végett, öntökéletesedés tekintetéből tilalmas."*

Leveleiben a legmelegebb baráti hangon ír egykori nevelőjéről. 1840-ben a Pestre látogató somogyi lelkésszel nem találkozhatott. Jóvá szeretné tenni a mulasztást: „a jövő tavaszkor, úgy nyár elején, mikor időm lesz, felülök egy könnyű kocsi, és hogy kegyedet másodszor is meg látogatom Darányban". Az Erdélyben is nagy birtokkal rendelkező gróf most oda készül: „Mi most, mivel nagyon bele jöttünk a diétázásba, magyar honi diéta szükében, Erdélyt várunk, még pedig minden órán, mi történend majd ott? Nekünk is talán, föl kell fegyverkezniünk." A levél végén „Igaz hű barátja és növendéke T. Latzi." Szirákról Darányba Pest, Szigetvár, Istvándi állomások érintésével érkezett a posta. Az édesanya, néhai idős Teleki László özvegye, Mészáros Johanna fiához hasonlóan meleg szavakkal kéri, „mint gyermek a szülői házhoz, úgy jöjjön látogatóba!"

Dr. Eröss István nagyatádi állatorvos részletesen feldolgozta a népes és az országnak, első-sorban Belső-Somogyinak sok jeles embert adó, öt évszázadra visszatekintő család történetét: Az Eröss-család krónikája (1973) és Az Eröss- és a Nagy-család tagjainak kapcsolata a csurgói református gimnáziummal (1983) című munkájában. Eröss István az Országos Levéltárban 13 levelet talált. A Somogyból írt levelek értelemszerűen itt vannak. Teleki László ezekből értesült, hogy a 11 és 12 éves Sándor és Károly a darányi otthonban jól haladnak a klasszikus nyelvekből, de idővesztésnek tartja, hogy „az alatt memyi eszmék, tudományos ismeretek háttérbe, vagy egészen félre tolnak, amíg pedig megszerezhetők volnának, ha teszem azt az életre is szükös német nyelv. Mi nélkül, ha ugyan élek nem hagyom fiaimat". Két évvel később, 1847-ben a két fiú magánvizsgálatot tett. „Két megyei ülnök, mindenik csurgói professzorságot volt a vizsgázó és abriter: megalégülve voltak a fiúkkal, nem csak az egyéb tanulmányokban, hanem latinban is annyira, hogy szinte javasolták miszerint a múlt őszre vinném be őket."

Nem áll rendelkezésünkre adat a forradalom, esetleg az emigráció alatti kapcsolattartásról. A darányi lelkész nem élte meg neveltjének újbóli politikai színtérre lépését. Amikor a magyar emigráció nagyreményű képviselője 1861 tavaszán vállalta a közszereplést, az országgyűlés megnyitásakor, amint a néptömeg meglátta, „éljen" kiáltásokkal kísérte szállására. Április 8-án is így történt, amikor a Széchenyi-requiemről a templomból kilépett. A Szózat éneklése félbeszakadt, helyette „éljen Teleki" kiáltások hallatszottak. Egy hónapra rá önkézéssel vetett véget életének. Az egykori nevelő hozzátartozói gyászkeretes, 16 oldalas füzetet kaptak. *A hazaszeretet áldozata Gr. Teleki László élete és gyászos kimúlása* címmel.

1907-ben Eröss Zsuzsanna elküldte a család tulajdonában lévő dokumentumokat a csurgói református gimnázium igazgatójának: „Gróf Teleki László leveleiből itt küldök a birtokomban lévő Gróf Teleki József és Édes Anyjuk leveleiből egy másolatot. Ez nem saját kezeik írása, ez szerződés arról, hogy Atyámmal milyen össze köttetése volt a grófi családnak."

Az 1935-ben dr. Écsy Ödön István könyvtárőr által összeállított Leveleskönyv értékes darabjai a családi ereklyék 2000 tavaszára közkinccsé váltak, hiszen a földművelési és vidékfejlesztési miniszter előző őszi csurgói látogatásának hatása alatt a minisztérium saját költségére hasonló kiadásban jelentette meg.

Dr. Horváth József

Kecskeméti nemes hölgy a bécsi Burgban

Erzsébet királyné és Ferenczy Ida

Erzsébet királyné és Ferenczy Ida neve, személye a magyarok számára, s különösen számunkra, kecskemétiak számára örökre elválaszthatatlan. A magyar történelemben nem sok példa van arra, hogy egy vidéki magyar fiatal lány, egy nemes, de nem főrangú, ilyen előkelő helyet töltsön be a királyi udvarban, mint Ferenczy Ida. Arra pedig még kevesebb példa van, hogy ezen a poszton az illető hazája javára fordítsa minden befolyását, és ismeretsége, összeköttetése révén szülővárosa haladását is előmozdítsa.

Mindezekért megérdemli, hogy emlékezzünk rá!

„Édes Idám! Sokszor gondoltam rád és nagyon is hiányoz nekem a hosszú fésülködés alatt, a séták közben, és úgy ezerszer a napban...” Így írt Erzsébet császárné 1865 júliusában Ferenczy Idának, újdonsült felolvasónőjének Kecskemétre, aki alig 8 hónappal a levél keletkezése előtt került a császári udvarba, s ekkor éppen szülei látogatásán Kecskeméten tartózkodott.

Különleges oka, vagy okai lehettek annak, hogy a 28 éves császárné ilyen rövid idő alatt, ilyen bensőséges kapcsolatot alakított ki társalkodónőjével. I. Miksa bajor király lánya Ludovika és Miksa Emánuel Wittelsbach lányaként Erzsébet kötetlen szabadságban élt testvéreivel télen a müncheni palotában, nyáron a Possenhofenben lévő kastélyban. Élete azonban egy csapásra megváltozott, mikor 1854. április 24-én, 16 évesen örök hűséget fogadott Ferenc Józsefnek, Európa egyik nagyhatalmú ifjú és jóképű uralkodójának. Erzsébetet nem készítették fel a nehéz és komoly császárnői szerepre. Nem ismerte a császári udvar szigorú etikettjét, amikor pedig megismerte, nem tudta elfogadni. Az addig szinte mindenkivel nyílt, közvetlen Erzsébet rosszul érezte magát az embereket rangjuk, származásuk szerint értékeltő



A királyi pár családja és barátai körében Gödöllőn
Franz Kollarz litográfiája (Magyar Nemzeti Múzeum)

bécsi udvarban. A körülötte lévő udvari emberek, udvarhölgyek állandóan az előírásokra figyelmeztették, s ha hibázott, siettek az anyósával, Zsófia főhercegnővel tudatni. Férjével, akit szeretett, keveset lehetett együtt. Gyermekai születése után sem javult helyzete. Az 1855-ben született Zsófiát, az 1856-ban született Gizellát és az 1858-ban született Rudolf trónörökös anyósa azonnal elvette tőle, nevelésüket ő irányította.

1857-ben Erzsébet a császárral magyarországi körutat tett. Már megelőzte a híre, tudták róla, hogy együtt érez a magyarokkal és mindenütt lelkesedéssel fogadták. Körútja során május 24-én Kecskemétre is eljutott a császári pár. Vasúton érkeztek, melyet az előző évben adtak át a forgalomnak,¹ majd kocsikon hajtottak a Nagykőrösi utcán át az akkori megyeházig.² A feldíszített város és ünnepelőbe öltözött lakossága nagy lelkesedéssel fogadta a császári párt. Ferenc Józsefet és Erzsébetet a megyeháza bejáratánál 24 kislány, 24 hajadon és 24 menyecske fogadta magyar ruhába öltözötten.

Talán Ferenczy Ida is köztük lehetett, vagy azok között az ifjú hölgyek között, akik részére a város emelvényt állított a megyeháza mellett, hogy jobban láthassák a ritka vendégeket. Itt pillanthatta meg – akár közeli, akár távolabbi szemlélőként – az akkor 18 éves Ferenczy Ida először Erzsébetet, talán innen datálható sírig tartó rajongása iránta.

Erzsébet császárné 1863-ban elhatározta, hogy komolyan kezd magyarul tanulni. A magyarok iránti érdeklődése még 10 évvel korábban kezdődött, mikor Majláth János gróf az osztrák birodalom népeinek – így Magyarország – történetére oktatta a császári menyasszonyt. Erzsébet képzeletét felgyújtotta a temperamentumos, szilaj magyarság örökös harcokkal teli története. 1853-ban még sokan emlékeztek a túlerővel bátran szembenálló, szabadságharcban legyőzött kis nemzetre Európa szerte. 1864-ben Erzsébet már jelentősen előrehaladt magyar nyelvi tanulmányaiban és olyan kísérőnőt keresett, akivel magyarul tud beszélgetni.

Választása azonban mindenkit meglepett, minden szokást felborított. A gondosan előkészített listán utolsóként állt Ferenczy Ida neve. (Máig vitatott, hogy ki írta oda Ferenczy Ida nevét Deák Ferenc e, vagy Almási grófné, a Ferenczy család barátja?) Erzsébet az utolsó helyen megnevezett hölgy arcképét kérte, s mikor meglátta annyira megtetszett nyílt, okos tekintete, hogy Ferenczy Idát magához rendelte és találkozásuk után őt vette maga mellé társalkodónéknak.

Mi volt az, ami Erzsébet császárnét ennyire a választásra bírta? Az ősi kisnemesi családban, 1839-ben Kecskeméten született Ferenczy Ida – az apja Ferenczy Gergely³ (római katolikus vallású) és az édesanya Szeless Krisztina (református) hat gyermeke közül a negyedik volt. Neveltetése nem lépte túl a korabeli magyar vidéki város lehetőségeit. (Kecskeméten volt már abban az időben főiskola, de ide lányok nem jártak.) 1852-től működött itt egy város által fenntartott nőnevelő intézet, de ide szegényebb sorsú tanulók jártak. A magánoktatáson túl saját erejéből, önképzéssel növelhette tudását a fiatal Ferenczy Ida.⁴ Már ekkor éles elméről, intelligenciáról, jellemziládságról tett tanúbizonyságot.

¹ A Cegléd-Félegyháza vasútvonalat 1853. szeptember 4-én nyitották meg számos helytartósági, katonai és vasúti előjáró közreműködésével. Kecskeméten a résztvevőket ebéd várta és a Ferenc József császári dzsidás ezred, valamint a 18. cs. kir. vadászrezd zenekara. A Félegyháza–Szeged közötti részt alig félév múltán, 1854. március 4-én helyezték üzembe. *Dr. Hortáth Ferenc: Kecskemét vasútjai (1845–1919), Kecskeméti füzetek 5. Kecskemét 1995. 79. old.*

² A szabadságharc leverése után Magyarországot és kapcsolt részeit 5 tartományra, magát a megmaradt Magyarországot 5 kerületre osztották. A kerületek megyékre, ezek járásokra tagozódtak. Pest–Pilis–Solt vármegyét két részre vágták, Pest–Pilis és Pest–Solt megyékre. Ez utóbbi székhelye volt Kecskemét 1860-ig. *Csizmádia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Bp., 1978. 318–319. old.*

³ Ferenczy Gergely (Kecskemét, 1795. május 26.–1879. március 8.) Pest–Pilis–Solt vármegye esküdtje, majd hosszabb ideig járási pénztárnoka volt. Előbb Pest–Pilis–Solt, majd Csongrád vármegye táblabírája. A pesti után elsőként alakult kecskeméti kaszinó alapító tagja. 30 évig volt Kecskemét közgyűlésének tagja. *Péterné Fehér Mária–Székelyné Körösi Ilona–Szabó Tamás: Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét, 1992.*

⁴ A felolvasás művészetére Karlovszky Gusztávné Miticzky Ida frónő tanította Ferenczy Idát, aki 1862-ben került Kecskemétre, amikor férjét főügyésszé neveztek ki ide. Írásait, melyek a Hölgylufutárban, a Fővárosi Lapokban és a Képes Családi Lapokban jelentek meg, ifjú barátnőjének olvasta fel. Kecskeméti életrajzi lexikon.

Az egyszerűsége – hogy nem tudott felmutatni arisztokrata ősokeket –, nyíltsága és talán a fiatalisága szólhatott emellett, hogy Erzsébet őt választotta. Ida csupán két évvel fiatalabb a császárnénál, kortársa volt, nem úgy mint a Zsófia parancsát leső főudvarmesternők és udvarhölgyek. Erzsébet egyedül érezte magát a bécsi udvarban. Ida a magányban társa lett és a hozzá írt levelek tanúsága szerint ennél sokkal több. Idát Erzsébet úgyszólván azonnal megszerette, ebben a kezdeti időben a nap nagy részét vele töltötte. Magyar nyelvtudása nagymértékben fejlődött. Valóságos „titkos nyelvtanár” vált közöttük a magyar. Erzsébet egy alkalommal írt nyilatkozott róla: „*Ida nekem nem felolvasónőm, Ida nekem barátnőm!*”.

Erzsébet kezdettől fogva vonzódott a magyarokhoz. Idán keresztül még jobban megszerette Magyarországot, megismerte Deák Ferenc, Andrássy Gyula és a kor nagy alakjai törekvéseit.

Erzsébet és Andrássy 1866 januárjában találkoztak először Bécsben a magyar országgyűlési küldöttség fogadásakor. Andrássy meghívta a császárnét Magyarországra. A látogatásra nem sokkal később sor került. Őt hétig tartózkodott Erzsébet Magyarországon. A bécsi körök rosszallták a császárné magatartását, a magyarok körében azonban óriási sikere volt. Bécsbe visszatérve Erzsébet gyakran váltott levelet, híreket Andrássyval Ferenczy Idán keresztül. Deák Ferenc is igénybe vette Ferenczy Idának Erzsébetre gyakorolt hatását. Ferenczy Ida nagy szerepet játszott abban, hogy Erzsébet Jókaival és Eötvös Józseffel is közvetlen levelezést folytatott.

Állandóan táplálta a királynéban a magyar nemzet iránti szeretetét. Nem volt politikus alkat, csupán a kor szellemének, a nemesi körök szokásainak megfelelő lelkes honleány, aki élni tudott szerencsés helyzetével, hogy megteremtse és a királyné haláláig ápolja Erzsébet és a kiegyezést szorgalmazó magyar politikusok közötti kapcsolatot.

A magyarokkal való kiegyezés érdekében Erzsébet latba vetette minden diplomáciai és női eszközét Ferenc Józsefnél. Életében ez volt az egyetlen, amikor politikai kérdésben kinyilvánította akaratát. Lépésének nem csak érzelmi indítékai voltak. A poroszokkal szembeni katasztrofális vereség után 1866-ban nem látott más megoldást a birodalom egybetartására. Meg akarta őrizni a birodalmat fia számára is. Ferenc József is tudta ezt – és ezért engedett. Ebben a dologban nem a magyargyűlölő anyjának, hanem Erzsébetnek adott igazat. A kiegyezés és 1867. június 8-án a Mátyás-templomban fényes külsőségek között lezajlott koronázás után a magyarok még inkább szerették és tisztelték királynőjüket.

Erzsébet egy 1869. július 19-én Garatshausenből Ferenczy Idának írt levelében az érzés kölcsönösségéről így írt: „*Kedves Idám! ...Egy ma vett levél által a barátunk (gr. Andrássy Gyula) tudomra adta, hogy e hó 26 és 28-dik közt Münchenbe, és persze ide is kijön (Garatshausen). Ez egy szörnyen jobbban örülök neki mint máskor, mert bévallom, hogy kellemes családi öröm danczára iszonyú magyar honvágyam van.*” A levél további része utal anyósával való viszonyára is, de arra is, hogy akkorra Erzsébet magabiztosabb lett, s az 1868-ban Budán született Mária Valéria nevelését már nem engedte át Zsófiának, a magyarok iránti szimpátiáját pedig bátrabban vállalta. „...Az este a nővérem (Mária nápolyi királyné) jó tanácsokat adott az új hölgynek az öreg főhercegnőre (Zsófia) nézve, ki holnapután jön (szemtelen jószág) magyar érzéseimet illetőleg, melyekkel ha velem ki akar jönni, soha nem szabad szembe szállnia... Azt is mondta, hogy már hallotta s az újságokban is olvasta, hogy meghasonlás van az udvarnál magyar irányom miatt...”

Ferenczy Ida szerény származása miatt nem lehetett udvarhölgy, nem kísérhette el nyilvános megjelenéseire Erzsébetet. A királyné leveleiben számolt be Idának a történekről, gondolatairól. Mindig a „*Kedves Idám!*” közvetlen, baráti megszólítást használta leveleiben. Sokszor írt arról, hogy hiányolja a távollétét.

1869. július 9-én pl. írt Garatshausenből „*Kedves Idám! ... Igen nélkülözöm a mi kedves hosszú beszélgetésünket a lila szobákban, de jól mulattunk, most más időket élünk! Te csodálkozni! De hisz, te legjobban tudod, hogy nem vagy itt. Most már senki aki engem elaltatna, s valóban nehezen is bírok este elaludni.*” Erzsébet sokszor szenvedett álmatlanságban, ilyenkor Ida az ágya szélén ült és szóval tartotta úrnőjét. Kellemes, lágy hangján elmondta gondolatait, ifjúkori emlékeit, tréfás adomákat mesélt, míg úrnője lelke meg nem nyugodt – írta Karafiáth doktor.

Ferenczy Ida az első találkozás pillanatától szerette és tisztelte Erzsébetet, „harmatos rózsájának” szólította. Ismerte úrnője minden titkát, gondozta és intézte legszemélyesebb levelezését. (1982-ben megjelent „*Kedves Idám!*” című leveleskönyvében sok Erzsébet királyné által

írt levél hiányos. Ferenczy Ida annyira vigyázott úrnője titkaira, hogy azokat a részleteket, amelyekről úgy vélte nem tartoznak az utókorra, ollóval kivágta.)

Ida nélkülözhetetlen volt Erzsébet sokféle kívánságának teljesítésében. A királynénak különleges étkezési szokásai voltak, hogy megtartsa legendás karcsúságát. Gyakran csak tejjel táplálkozott. Ennek garantáltan jó minőségűnek, megbízhatónak kellett lennie, ezért a királyné Idát bízta meg egy kis majorság létesítésével és irányításával.

Erzsébet megkülönböztetett szeretettel volt Ferenczy Ida iránt. A Burgban és Gödöllőn Ida szobái a királyné lakosztályához csatlakoztak, Schönbrunnban is kiemelt helyen voltak. Az udvarhölgyek szobái viszont egy mellékszárny harmadik vagy negyedik emeletén, akik nemegyszer sóhajtoztak és panaszkodtak a napi többszöri lépcsőjárás miatt.

Hogy mennyire szívén viselte Erzsébet Ferenczy Ida érzeit, az kitűnik abból az Írországból írt leveléből, melyben Idának apja halála miatti együttérzését fejezte ki:

„Kedves Idám!” ... Szívből sajnállok, mert tudom mennyire oda leszel Atyád halála miatt. De remélem, ha elmúlt az első nagy fájdalom, be fogod látni, hogy jobb így, mint ha betegesen végig húzta volna életét hónapokon át.

Szívből csókol legőszintébb részvétellel szeretőd Erzsébet.”

Erzsébet már Rudolf trónörökös halála előtt is sokat utazott. Fia halála (1889) után útjai gyakoribban lettek, a szüntelen utazásban keresett enyhülést, fájdalma azonban nem enyhült, sőt szomorúsága depresszióvá alakult. Nyomott hangulatát még fokozta gr. Andrassy Gyula 1890. februárban bekövetkezett halála.

Az évek teltek és Ida gondolatban, fájó szívvel kísérté bolyongásaiban szomorú királynéját és várta a leveleket, melyeket a királyné kíséretének tagjai továbbítottak Idának. Erzsébet távollétében átérezte Ferenc József magányát, ő volt az, aki összehozta a császárt Schratt Katalinnal, a Burgtheater színésznőjével. Az ő ötlete volt, hogy Schratt Katalin Ida lakásán keresztül jusson be a Burgba. Ferenczy Ida szerette királynéját, kedvéért vállalkozott erre a szerepre. A találkozókkal kapcsolatban Idának gyakran írt Ferenc József is. A császár Ida iránti nagybecsüléséről tett tanúbizonyságot, amikor Benczúr Gyulával megfestette Erzsébet portróját, kizárólag Ferenczy Ida számára.

A királyné halála (1889. szeptember 10.) porig sújtotta Idát is. Árva lett a szó legszorosabb értelmében, hisz királynéja volt élete értelme. 34 éven át volt hűséges felolvasónője és mondhatni barátnője. Királynéja kedvéért feladta az önálló otthonteremtés lehetőségét, a férjhezmenetelt, a gyermekáldás örömét. Nyert helyette egy nagyszerű, melegszívű úrnőt, és sok közeli barátot. A barátok, politikusok, udvarhölgyek leveleit gondosan őrizte. Andrassy Gyula 1872. december 5-én Budán küldte különösen kedves volt számára, mert ez kifejezetten neki szólt. Így írt a gróf: *„...Ha önt meglepte az hogy én önnek írok akkor, mikor – egyedül és távol van többi ismerőseitől – és még beteg hozzá – akkor ön engem még most sem ismer eléggé. Én kevés ember iránt érzek egyáltalán valamit. Hazámért mindent kész volnék megtenni – egyes emberekre gondolni nincs időm. De ha valakinek ezt mondom hogy őszinte barátja vagyok, és személyesen ragaszkodom hozzá – akkor meg lehet győződve – hogy csak nekem csinálhatna örömet ha arra kérem írjon nekem...”*

A genfi tragédia – Erzsébet halála – után Ida a királyné iránt érzett szeretetét átruházta lányaira Gizellára és Mária Valériára, utóbbival végig személyes levelezésben állott. A Burgból ki kellett költöznie a királyné magyar udvartartásának. Ida először a Reisnerstrassén bérelt lakást, majd kiköltözött Schönbrunnba. Szalonja az osztrák és magyar közélet számos személyiségének találkozóhelye volt.

Ferenczy Ida soha nem felejtette el szülővárosát. Hogyan felejtette volna el, mikor itt éltek szülei, testvérei, rokonai, ismerősei. Lestár Péter – a nagy városfejlesztő polgármester – halálakor sírján ott volt Ferenczy Ida koszorúja sárga élő rózsákkal, a fekete selyemszalagon „Atyai barátjának – Ferenczy Ida” felirattal.

Kecskeméthez való ragaszkodása akkor nyilvánul meg a leglátványosabban, mikor 1907-ben Kada Elek polgármester (unokahúgának, Ferenczy Agusztának férje) kérésére közbenjárt Koburg Fülöp hercegnél a Kecskemét melletti kohári–szentlőrinci puszta megszerzése ügyében. Neki köszönhető, hogy a már opciót szerzett Agrár Bank helyett Kecskemét vásárolhatta meg a 11 ezer holdas birtokot. De egyéb jótékonyági alapítványokat is tett és végrendeletében ezer aranykoronát hagyott Kecskemét szegényeire.

Ferenczy Ida 30 évet élt még a királyné halála után. Végig az ő emlékének élt. Magaköré gyűjtötte a számára oly becses relikviákat. Az egyik fő szervezője volt az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumnak. 1907-ben egy magyar főrangú hölgybizottság azzal a kérelemmel járult Ferenc József elé, hogy a budai Várpalotában létrehozassanak egy Erzsébet Emlékmúzeumot, s annak részére engedjen át bútorokat és emléktárgyakat a királyné lakosztályából. A császár a hölgybizottság kérésének helyt adott és megbízta Ferenczy Idát, mint leginkább illetkeket és hozzáértőt, a tárgyak kiválogatásával a múzeumlétesítés ügyintézésével. Ferenczy Ida diplomáciai készségét is felhasználta a múzeumi anyag összegyűjtéséhez és berendezéséhez. Sokat tárgyalt Hauszmann Alajos műegyetemi tanárral a múzeum helyiségeinek kialakítása érdekében. Az 1908. január 15-én megnyílt Emlékmúzeum igen látogatott volt. (A II. világháború alatt komoly kárt szenvedett.)

Ferenczy Idának meg kellett érnie Erzsébet királyné legkedvesebb leányának, Mária Valériának halálát is, majd egymás után veszítette el azokat a társakat, akikkel együtt szolgálták a királynét.

Ferenczy Ida 1928-ban Bécsben hunyt el. A bécsi Ágoston-rendiek Loretto-kápolnájában ravatalozták fel, majd koporsóját a kecskeméti Szentháromság-temetőben helyezték örök nyugalomra a Ferenczy-család sírboltjában apja és testvérei mellé.

Péterné Fehér Mária

Belényes és a görög katolikus gimnázium

Belényes már a legkorábbi említéseinek idején a váradi római katolikus püspökség birtoka. Nevét 1291-ben Benenus, 1300-ban Belínis és 1309-ben Benenes alakban látjuk. Györffy István szerint a Fekete-Körös völgyi magyarság székely eredetűnek mondja magát. E három név-alak, – laikus véleményem szerint – a tisztántúli íző nyelvjárás fejlődésének jegyeit, jellegzetességeit rejt magában. Más nevekben is tettenérhetjük az n és l váltását, így a Nadányi család-név Körösladány középkori névalakját örzi. Az íző forma ma is általános. Az n és ny váltogatását több e tájon élő család nevében: Karácson, Zákán, Kurtán napjainkban is tapasztalhatjuk. A város nevét nyelvészeink a bölényes melléknévből származtatják, de tudjuk, hogy itt nem szögre, hanem szegre akasztják az emberek a kalapjukat. Belényes első temploma a város fölötti magaslaton lévő temetőben állt. A váradi püspökök szívesen tartózkodtak itt, különösen Vitéz János 1451-ben, aki Belényest a szabad városok sorába emelte, bíró és esküdt választási joggal, pecséttel, melyen Szent László képét Sigillum Oppidi Belenes felirat keretezi. Országos vására Simon-Juda napjára esett.

1552-ben még a váradi püspökség bírta 70, tartozékait pedig 420 portával. Két évtized múltán a reformáció térhódítása és az 1571. évi speyeri egyezmény következtében már az erdélyi fejedelmek uralták a vidéket, a török fokozatosan hódoltatta, majd 1660-ban elfoglalta, a mint belényesi szandzsák a váradi vilajet része lett. Várad eleste után 1661-től partikuláris iskolájába Debrecenből vittek rektort. 1680-tól ismét a váradi római katolikus püspök a földesura, 1688-tól az addig református magyar lakosság közé katolikusokat kezdtek telepíteni. A bonyolult viszonyokra jellemző, hogy csak 1691. október 14-én foglalták vissza a töröktől. A sok pusztítás után az 1692. évi összeírás hat magyar nemes családot talált benne. A szabadságharc alatt „Rákóczi kormányja a távollevők birtokát lefoglalá”, így Belényest is. Az erődített rác helyek, mint Pécska, Gyula, Solymos, Borosjenő ellensúlyozására, a Belényesen, Súlyomkőn, Szentjobbon, Biharon és Püspökiben elsáncolt kurucok alkották a megtorló hatalmat. Károlyi Sándor kuruc generális 1704 novemberében földesi főhadiszállásáról jelenti Rákóczinak: „Bellínyesben mind Abruc Bányára mind Váradra nézve szükséges lenni kibem mostani kapitány Makai István, elégséges bele lovással 200, gyalog 300. (...) Építésére Kegyelmes Uram Desztninek, Bellínyesnek az egész Zaránd Vármegyének desztnai, halmágyi processusa, Biharnak pedig felső processusa, kit ugyan bellínyesinek híjnak, concurrálhatna/segíthetne.” Károlyi decemberben írja: „ha tisztemet nem küldöttem volna Bellínyesbe éppen rebelláltak volna”. 1705 január elején pedig így ír: „Debrecenbe megyek az hadakkal, Nyírit ott várom meg, ki Bellínyesről jön.” Ezután Andrassy István csapatai táboroztak Belényes vidékén, nehogy a rácok támadásának legyen

kitéve, de a következő év elejére mégis megszállották. 1710 júliusában már azt panaszolja Károlyi: „A Fekete-Körös menti ispányok semmit nem akarnak a fejedelemlnek jóvelmökéből adni, már két esztendeje, sőt parasztberekből labancokat szaporítanak.”

A római katolikusok 1712-ben jutottak nagyobb erőhöz. A lakosok kétharmada református, egyházuk (Bihar)Püspöki filiája volt. 1715-ben a 29 összeírt család még magyar. 1720-ban az 52 magyar család mellett már 22 román családot találunk. 1725-ben felépült a római katolikus templom. A Bihar megyébe telepített románokat a görögkeleti és református vallásról görög katolikusra térítették át a váradi római katolikus püspök közreműködésével, kinek 1748-ig a fennhatósága alatt álltak. Mária Terézia 1770-ben létrehozta a nagyváradi görög katolikus püspökséget, majd 1777-ben kiharította számára a belényesi uradalmat. Ekkor kaptak engedélyt a reformátusok az 1679-ben elpusztult helyett egy új templom építésére, de nem a régi helyére, hanem a nemesek által lakott Magyar utcába. A görögkeleti vallásúak jó viszonyban éltek a reformátusokkal, egymás iskoláiba és templomaiba is jártak. A Ratio Educationis és vele egy időben a görög katolikus püspökség megjelenése Belényesen, lehetővé tette a görög katolikus elemi iskola megszervezését.

Vulcan Sámuel püspöki uradalmának székhelyén, Belényesen 1810-ben felépítette a görög katolikus templomot, 1816-ban a püspöki kastélyt, közben 1815-ben a görögkeletieknek is felépült a templomuk. Vulcan püspök 1827-ben az addigi görög katolikus népiskolát egy osztállyal növelte és a jövődó gimnázium előkészítő iskolájává alakította. 1828. október 6-án megszületett a gimnázium, a Vulcan püspök szándéka szerinti pedagogium, melynek alapítólevelében írja: „minthogy ezen intézet mindenekelőtt a románokért van alapítva, különös súly legyen fektetve az ő latin betűkkel írt oláh helyesírásra, nyelvtanra és irodalomra”. Még abban a tanévben 17 növendékkel megindult az oktatás, az akkori elnevezéssel kisgimnáziumnak hívott négyosztályú intézményben. Működését segítve 30 ezer forintot adott a püspök, amit előbb még 5 ezer, 1835-ben pedig újabb 40 ezer forinttal növelt. E fejedelmi adomány mellett már induláskor tanári könyvtárt is létesített, amit később Vulkan József író és Horváth Mihály belényesi római katolikus plébános jelentős adományai szaporítottak, s az első világháború előtt 9 ezer kötettel rendelkezett. Ugyanekkor az 1896-ban alapított ifjúsági könyvtárban több mint 2 ezer kötet volt, míg a város egyetlen közkönyvtárában, a Polgári Körben csak 372 kötetből válogathattak az olvasók. Az anyagi körülmények az 1837–1838-as tanévre megengedték, hogy két humán osztállyal bővülve hatosztályú gimnáziummá válhasson.

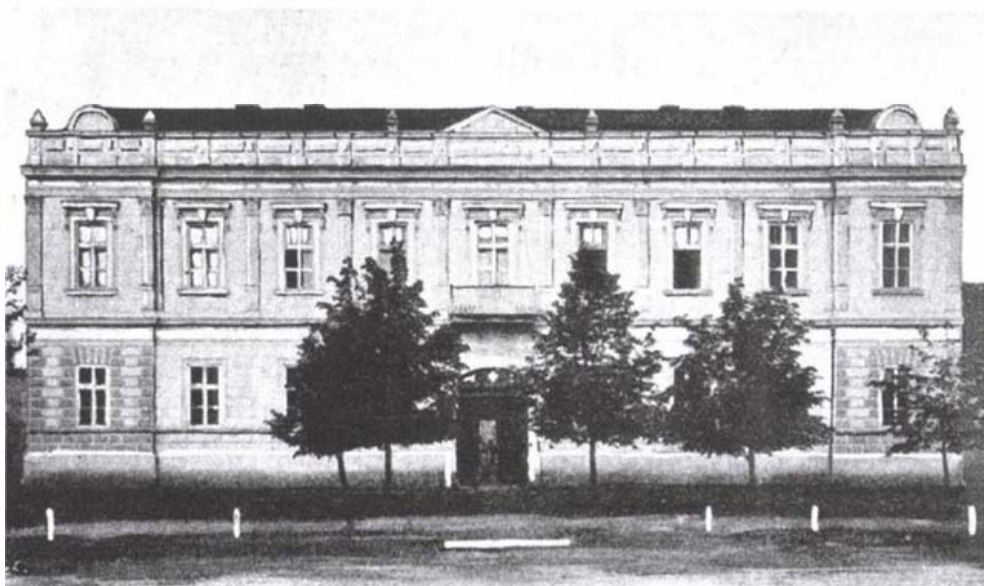
Belényesen az 1770-ben még többségi magyarság a XIX. század közepére kisebbségbe került. A vallási megoszlás – ami ekkor e tájon általában, de nem kizárólagosan a nemzetiséget is jelentette – a következő volt: román (722 görög katolikus és 536 görögkeleti) 1258, magyar (371 római katolikus és 554 református) 925 fő. Az 1848–1849-es szabadságharc után bevezetett osztrák iskolatörvény egyértelműen elnyomta a magyar és protestáns iskolákat, viszont fölöttébb kedvezett a katolikus és a nem magyar intézményeknek. Az Organisations Entwurf lehetővé tette a belényesi görög katolikus gimnáziumnak, hogy teljes nyolcosztályú legyen, két kézzel nyújtott számára az országos tanulmányi alaplól évi 3500 pengő forint segélyt, és engedélyezte a főgimnáziumnál a román tannyelvet. Ugyanakkor a debreceni református kollégiumtól még a nyilvánossági jogot is megvonta és a tanulói csak a váradi katolikus gimnáziumban tehetek érettségi vizsgálatot. A császári vallás- és közoktatási minisztérium 1853. évi rendeletében kegyesen megengedte, hogy a belényesi görög katolikus gimnáziumban a más ajkú növendékek addig is, míg az oláh tannyelvet elsajátítják, anyanyelvükön felelhessenek, és így is magyarázzák nekik a tantárgyakat. A Helytartó Tanács 1861-ben elrendelte, hogy a magyar tannyelv mellett a román és német is egyenrangú tannyelvül használtassék. A gimnázium tanrendje és tanmenete ezután is az általános szabályzatokhoz alkalmazkodott és szívós kitartással mindig előbbre vitte az oláh tannyelv hatályát.

A kor rendkívüli ellentmondásokat hordozott. Az 1861-es sikertelen kiegyezési kísérlet idején visszaállították a Helytartó Tanácsot (1867-ig), az 1848 előtti magyar igazgatást, így ekkor az oktatásban is a magyar nyelv lett meghatározó. De ez csak néhány hónapig tartott és ismét a román és a német nyelv került előtérbe. Az 1867-es kiegyezés Európa legliberálisabb nemzetiségi törvényeit hozta, báró Eötvös József oktatáspolitikája még a magyar ellenére is minden előnyt megadott a nemzetiségeknek, és mindent elnézett nekik a vesztünkre törők által sötét magyar elnyomás korának nevezett években. Például a belényesi iskolai értesítő is csak román nyelven, magyar összefoglalóval jelent meg, s itt a magyar diákok is románul tanultak.



Belényes – a görög katolikus főgimnázium

Az intézeti és tanári igények kielégíthetlensége a gimnáziumot anyagilag nehéz helyzetbe hozta. A tengődést Pável Mihály püspöki kinevezése oldotta, aki mindjárt hivatalba lépése után a tanári kar tagjait a közeli lelkesedésekben alkalmazta, hogy parókiájuk jövedelmével szaporíthassa szerény fizetésüket. Ezt bármely püspök megtehetné volna a maga hatáskörében. De az egyháznagyok számára más követendő, de nem követett példát is állított, lemondva díszes állásával járó igények legtöbbször, uradalmi jövedelmének egy részét népének, s híveinek javára takarította meg. Egyben módot adott a tanári kar szinte minden egyes tagjának arra, hogy a tanári képesítővizsgákat letegye. Tanári nyugdíjalapot létesített. A főgimnázium épületét saját költségén rendbe hozatta, bővítette és a kellő felszereléssel ellátta.



Belényes – a görög katolikus leányinternátus és polgári iskola

1887-ben a diákok számára fiú internátust létesített, s a millenniumra a tanulók száma elérte a 350-et. Még az egészségükkel is törődve artézi kutat fúratott számukra. 1896-ban önképző-kört alakítottak. A püspök elrendelte, hogy az év végi Értesítő, azaz évkönyv román és magyar nyelven adassék ki. A tizenöt tagú tanári testület szinte mindegyike rendelkezett tanári képesítéssel és nyolcan esperesi, illetve az igazgató főesperesi címet viseltek. Heten irodalmi munkásságukkal is kitűntek. Közülük feltétlen említési érdemel Farkas Traján, aki a millennium alkalmával román és magyar nyelven kiadta a főgimnázium történetét, és Dumbrava László, aki az évkönyvben közreadta A román helyesírás jelen fejlődési állapotában című dolgozatát.

Karacs Zsigmond

Irodalom: *Bánkúti Imre:* A Körös–Maros köz a Rákóczi-szabadságharc idején. – *Baresa János:* A tiszántúli ev. ref. egyházkerület történelme. Debrecen, 1906. – *Borovszky Samu:* Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest, 1901. – *Bunyitay Vince:* A váradai püspökség története. Nagyvárad, 1883. – *Farkas Traján:* A belényesi görög katolikus főgimnázium története. Belényes, 1896. – *Fényes Elek:* Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851., Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. Budapest, 1912. – *Georg Heller:* Comitatus Bihariensis. München, 1986. – *Györffy István:* A Fekete-Körös-völgyi magyarság. Budapest, 1986. – *Joan Butean:* Értesítvény a belényesi gör. kat. főgimnáziumról. Belényes, 1897. – *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor levelei feleségéhez. Debrecen, 1994. – *Lukinich Imre:* Erdély területi változásai... Budapest, 1918. – *Mezősi Károly:* Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében. Budapest, 1943. – *Sipos Imre:* A belényesi ev. ref. egyház története. Nagyvárad, 1883.

Karácsonyi János munkássága¹

Karácsonyi János történetíró munkássága, példaadó egyénisége inspirálta az egy évtizeddel ezelőtt létrejött Békés Megyei Honismereti Egyesületet, hogy nevét felvegye.

A neves történész, a nagyváradi latin szertartású káptalan nagyprépostja, címzetes vovádriai püspök 1929. január 1-jén távozott el e világból Nagyváradon. Holttestét Magyarországon temették el, ma is a gyulai Szentháromság temetőben alussza örök álmát. Gyula város katolikus társadalma 1929. március 24-én emlékünneppel tisztegett nagy fia emléke előtt. Németi József a gyulai gimnázium akkori igazgatója, Horváth Jenő professzor és Scherer Ferenc idézte alakját és méltatta be tudósi munkásságát. (Előadásai szövegét a gyulai Dobay Nyomda mívés kis füzetben is megjelentette 1929-ben.) Az akkori városháza nagytermében tartott emlékülés előadói superlatívusokban beszéltek Karácsonyi püspökről.

Emlékének fényét az azóta eltelt több mint hét évtized sem halványította el, hiszen Karácsonyi emberei alakja, tudós munkálkodása ma is példa, könyvei, tanulmányai az egyetemes magyar kultúra értékei. Voltak évtizedek, amikor a tudós püspök emléke elhalványulni látszott, munkásságát a provinciális helytörténetírás értékei közé sorolták, megfelelkezve arról, hogy nemzeti történetírásunk számára is alkotott fontosat. Klerikus volta miatt hosszú időn keresztül nem volt illő túlságosan lelkesedni érte, a magyar–román kapcsolatok szempontjából sem tartották ildomosnak arról a röpiratáról megemlékezni, amelyben a magyarság történeti jogát bizonyítja a trianoni békediktátum után elcsatolt területekre. Haláláig Nagyváradon maradt, mint a káptalan vezetője, hű maradt híveihez, a Kanonok-sor lakói közül szinte utolsóig kitartott, vállalva a kisebbségi sorsot.

Karácsonyi az egyházi méltóságok között nem ritka életutat járt be, hiszen alacsony sorból, egyszerű gyulai iparos emberek gyermekeként emelkedett arra a társadalmi és tudományos magaslatra, amelyet élete során elért. 1858. december 15-én, Gyulán született, apja örmény származású szücsmester, anyja Papp Terézia, régi gyulai család sarja. Az értelmes, diáktársai közül éles eszével kitűnt kisfiú a város katolikus elemi iskolájában járva nem kerülte Grócz Béla, akkori hitoktatója figyelmét. Elemi iskolái után szülei nagybátyjához asztalosinasnak szánták, de Grócz Béla és az akkori plébános, Neumann József ingyenes helyet szerzett neki a

¹ Elhangzott a Karácsonyi János Honismereti Egyesület megalakulásának 10. évfordulóján tartott Honismereti Konferencián, Békéscsaba, 2001. április 27.

nagyváradai Szent József Nevelőintézetben. A váradai premontreiek gimnáziumában kiváló tanulmányi eredményével tűnt ki, majd érettségi után a papnak készülő ifjút püspöke a budapesti egyetem hittudományi karára küldte, ahol kiváló eredménnyel végzett tanulmányai mellett már a kutatómunka szépségeit is megismerte.

1882. július 2-án szentelték pappá, az első szentmiséjét július 9-én a gyulai Plébániatemplomban mondta, ahol valamikor a keresztvíz alá tartották. Manuductora, kézvezetője a primicián az a Göndöcs Benedek gyulai apátplébános volt, akivel később sokat tettek a megye múltjának megismertetéséért. A fiatal pap első állománnyhelye Békés város plébániája volt, ahol Kny Antal esperes plébános mellett szolgált. (Principálisa is jeles személyisége volt a nagyváradai egyházmegyének, békési plébánosként nyert kanonoki stallumot Nagyváradon.) A későbbi tudós pap kápláni szolgálatát ma is emléktábla hirdeti a békési katolikus parókia falán. Lelkipásztori munkája mellett folytatta diákkorában megkezdett történeti kutatásait, ugyanakkor ideje volt arra is, hogy rendszerezze a békési plébánia kiemelkedő értékű könyvtárát, amelynek régi könyvei ma is a saját kezűleg ráírt leltári jelzetekben az ő keze nyomát viselik.

Békés után rövid káplánság következett Váradolasziban, majd Fraknoi Vilmos tudós püspök-történész támogatásával másfél esztendő telt a Rómában, ahol a pápai levéltár főleg Anjou-kori anyagát tanulmányozta. Kutatásai eredményeként a tárgykör egyik kitűnő országos szaktekinetélye lett. (Az örök városban töltött másfél esztendő azonban egészségét aláásta, az itt szerzett gyomorbetegsége vége felé nem tudott kigyógyulni.) Hazatérve a nagyváradai, illetve a budapesti teológián tanított, szorgalmasan folytatta kutatómunkáját. Erdemei jutalmul 1905-ben püspöke, Széchenyi Miklós a nagyváradai káptalanban az egyik literátus kanonoki stallummal tisztelte meg, majd e testület vezetője, nagyprépostja lett. 1896-ban jelent meg a mai napig pótolhatatlan *Békés vármegye története* című munkája, amelynek alapján a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába választotta a 38 éves fiatal papot.

Történetírói munkásságát az 1929-es emlékező ülésen Horváth Jenő professzor mutatta be. Az első nagyobb formátumú munkája az 1885-ben megjelent *Magyarország és a nyugati egyházszakadás* című, amit két évvel később *Szent Gellért életéről és műveiről* írott munkája követett. Ezt a könyvét 1924-ben, a trianoni béke után újra kiadták, aktualitását a történelmi helyzet indokolta. „Maradandót alkotott Karácsonyi János A magyar nemzetségek történetének monumentális művével is, amelynek 1900–1902-ben megjelent két kötetét a Magyar Tudományos Akadémia 1903-ban a Péczely jutalommal tüntette ki, de csakhamar a 900 éves magyar katolicizmus egyháztörténetének megírásába fogott, mire részben az 1900-iki jubileum, részben pedig az bírt rá, hogy a magyar katolicizmus mindaddig ilyen összefoglaló munkával nem rendelkezett” – írta róla Horváth professzor. Hiánypótló voltát mutatja, hogy 1915-ben második kiadást is megért, sőt a XX. század utolsó évtizedében reprint kiadásban is hozzáférhető lett. Rövid és korrekt összefoglalása ez az akkor kilenc évszázada Magyarországon működő katolikus egyház történetének, amelyben a történész tárgyilagosságával bemutatott események nem sejtetik a katolikus papszerzőt.

Korának politikai viszonyai inspirálták a *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon* című munkájának megírását, amelynek két első kötete 1922–1924 között, már nagyváradai örhegyen született. A magára maradt magyarság a királyi Romániában és műből is buzdítást kaphatott a mostoha viszonyok elviselésére, mint ahogy a török hódoltság alatt a ferences rendi barátok lelki gondozása nyomán sikerült túlélni az oszmán elnyomást.

Békés megye helytörténete, honismerete számos kutatási eredményt, fontos tanulmányokat és a már említett megyetörténetet köszönheti Karácsonyi Jánosnak. Scherer Ferenc ma is helytálló elemzése mutatja be azt az utat, amelyet Karácsonyi a Békés Megyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulatnak előbb tagjaként, majd Göndöcs Benedek mellett vezetőjeként megtett. Még fiatal papnövendék volt, amikor első dolgozatait benyújtotta a neves társulatnak, majd számos tanulmányt írt a megye, illetve Gyula város történetéről az Egyesület évkönyveiben. Sajnos 1894-ben, amikor a boldog emlékeztető Göndöcs Benedek eltávozott az élők sorából, Karácsonyi Jánost pedig hivatása elszóllította a megyéből, e nagy nevű társulat is csendes halódás után végképp megszűnt.

A megyetörténet megírásában Karácsonyi új utakat keresett. 1893 elején, amikor a Békés vármegyétől elnyerte a kötet elkészítésére szóló megbízást, intenzív levéltári kutatásokba

kezdett, hogy a Haán Lajos által már korábban összegyűjtött megyetörténeti anyaghoz újabb forrásadatokat szerezzen. Az idő azonban nagyon sürgette, mert a megye 1896-ban, a millennium évében kívánta megjelentetni munkáját. Karácsonyi eredetileg Haán Lajos kéziratának átdolgozására kapott megbízást, ami helyett teljesen új feldolgozást készített. (Haán kézírata, amit a megye 1885-ös megbízása alapján készített, a vármegye levéltárába került, ma is megvan.) A háromkötetes Karácsonyi-féle megyetörténet első kötete a megye történetét tekinti át a kezdetektől 1864-ig, a második kötetben a települések történetét foglalja össze, a harmadik kötet a megyében lévő családok történetének rövid ismertetése. A kor történetírói gyakorlatán túlmutató forráskezelés és a könyvek tematikája valóban modern munkává tette Karácsonyi könyvét. (Nyomdai kivitelezése is példamutató, fénykép mellékletei ma már pótolhatatlan források.) A megye történetét megismerni kívánó olvasó vagy kutató ma is az ő munkáját kell elővegye az alapvető tájékozódáshoz. Sajnos e nagy munkának a mai napig nincs új változata, hiszen 1867 utáni időkről nincs semmilyen összefoglalás.

Karácsonyi tudós alakja, megnyerő személyisége a mai, példaképeket oly nagyon nélkülöző világunkban is életpélda lehet, akár emberi kvalitását, akár tudósi mentalitását illetően. A kortárs visszaemlékező Németi József írja róla: „Szerénysége közismert volt. Soha senki nem tapasztalta, hogy gazdag tudását fitogtatni, vagy kamatoztatni kívánta volna. Cím- és rangkórság nem gyötörte, s ha valamit az életben elért, megköszönte, de kegyek, kitüntetések után nem futott soha. Az időnek felhasználásában tanúsított lelkiismeretessége, szorgalma egyenesen csodásnak mondható. Párját ritkító emlékezőtehetsége mellett ennek köszönhette bámulatos tudását s irodalmi sikereit (...) Elköltözött, de mintha most is látnók őt. Látnók azt a kis, évtizedes gyomorbetegségtől lesóványodott, szemüveges, mindig barátságosan mosolygó igénytelen papot, kiből mindenki hamarabb sejtett volna valami szegény falusi plébánost, mint a nagyváradi káptalan tudós nagyprépostját. Ám, akik közelebről ismertük őt, tudjuk, hogy abban a törékeny testben nagy lélek lakott, hogy az igénytelen külső erényekben gazdag, nemes szívet takart.”

Élete utolsó éveinek egyikében, 1924-ben ő mondta a gyászbeszédet elhunyt püspöke, gróf Széchenyi Miklós orosházi temetésén. (Az utolsó váradi püspök Trianon előtt, az általa építtetett orosházi katolikus templomban kívánt nyugodni.) E sorok írójának édesanyja gyakran emlegette, hogy kisleány korában ő még látta és hallotta a szikár, szemüveges papot Orosházán, a szertartáson közreműködni és beszélni. Kanonoki javadalmát szorgalmasan gyűjtögetve nagy tervet dédelgetett: szülővárosában, Gyulán nevelőintézetet akart ebből a tőkéből alapítani. Sajnos az első világháborút követő infláció semmivé tette e közcélra összekuporgatott vagyont, így Karácsonyi püspök úr nemes gesztusa nem valósulhatott meg. Egyszerű emberek gyermekeként emelkedett magas egyházi méltóságba, de mint a nagyváradi Kanonok-sor lakója sem feledkezett meg a város, vagy szülővárosa szegényeiről, javadalmából jelentős összeget fordítva a rászorulókat támogatására.

Mint tudós az állandó jobbítás, az újabb eredmények tudatos felhasználásának híve volt. Hagyatékából a Megyei Könyvtárba került Katolikus Szemle köteteiben láthatjuk, hogy a korábban közölt cikkeket utólag mind átjavíttatta, kiegészítette mások, illetve a saját maga által feltárt újabb adatokkal.

Scherer Ferenc soraival zárjuk mondanivalónkat: „Városunkhoz fűzték a gyermekkor ábrándjai, a férfikor első sikerei s az öregkor visszaemlékezései. Porai azzal a földdel vegyültek, melynek virágos rétein először futkosott, mint játszadozó gyermek.”

Járosi József

A könyves nemzet mindenese, Püski Sándor 90 éves



PÜSKI

pedig testi valóságában nem élhetett közöttünk. Nemcsak a *Magyar Élet* kiadványai kellették ezt az érzést bennem, és nemcsak bennem, hanem a könyveire figyelő diáktársaimban, mind Püski Sándor kezét, lelkét, szellemét és áldozatkészségét éreztük az egész népi tábor irodalmán, a harmadik út jeltüzei mellett.

Nem volt egységes sohasem a népi írók tábora, már csak azért sem, mert mindegyik tagja szuverén alkotói egyéniség volt, érzékeny füllel kihallgattuk a különbözőzéseiket is közöttük világfelfogásban, népszemléletben, jövőlátásban. Csakhogy számunkra, erdélyi magyar diákfiatalok számára, akik alig két évvel előbb szabadultunk meg – most már tudjuk, hogy négy boldog esztendőre összesen – a kisebbségi sors léleksorvasztó kalodájától, a kortárs magyar irodalom törésvonalai nem íróvendégeink között húzódtak, hanem a sorsvallató és sorsvállaló művek, meg az üres szórakoztatás iparosai között. Püski Sándor az egységet jelentette nekünk. Az általa kiadott művek, és olyan alkotások egységét is, amelyeket más kiadók adtak a kezünkbe, de alapvetően egyazon hangon szóltak arról, hogy nemzetté kell tenni a népet. A magunk útját kell járnunk, fel kell szabadítani a parasztságot, nemcsak földosztással, de léleképítéssel éppen úgy, egymással marakodó politikai pártok fölött kell találkozniuk mindazoknak, akik az életet szolgálnak, a nemzetet otthonuknak, a magyar sorsot Isten parancsolatának tekintették.

Sokszor eltűnődtem magamban, némán, de le is írtam, hogy nemzedékemnek szerencséje volt, mivel a népi írók műveinek útján érkezett el az ocsúdáshoz a negyvenes évek elején, a számunkra nemzeti szabadságot, emelkedést hozó, egyben azonban csapdákat is rejtő magyar valósághoz. Felverteződhettünk egy olyan szemlélettel, amely mindenképpen a nép, a dolgozó magyarság, elsősorban a kiszolgáltatott, de nagy erőt őrző parasztság szemével látta a gondokat és tennivalókat, könnyebben találhattunk el a történelem fő sodrásához, a magunk kötelességeihez és feladataihoz. Legalábbis úgy hittük, hogy a fő sodorban haladunk, amikor ifjonti lelkesedéssel bekapcsolódtunk a társadalom építésébe, a kisebbségi magyar élet csatáiba. Magunk mellett éreztük, tudtuk vagy legalábbis reméltük a népi tábor nagyjait, Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Veres Pétert és kedves könyveink annyi más szerzőjét.

Roppant időfívet kell kifeszítenem most, mikor a 90 esztendő Püski Sándort ünnepeljük. Alig múlt 30 esztendő, mikor nálunk járt, a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégiumban; én akkor negyedik éves diák voltam, még 15 éves sem egészen. Csak a bennfentesek tudták, a nagydiákok és persze a tanáraink, akik meghívták a népi írók csapatát a kollégiumunkba, hogy itt van Püski Sándor is, a *Magyar Élet* könyveinek kiadója. Hogyne lett volna ott, mondom most, mikor ő hozta el hozzánk azokat az írókat, akiknek már legendájuk volt körünkben. Veres Péter, Sinka István, Darvas József, Nagy István, mindegyikük az írás és az élet egységét jelentették számunkra, és tette serkentő ösztönzést, célt, értelmet induló életünknek.

Püski Sándor azóta úgy él bennem, mint aki jelen van a maga íróinak minden olvasói találkozásán, de a háttérbe húzódva, csendesen, szerényen, csak éppen nélkülözhetetlenül. Mikor már újra országhatár választotta el Erdélyt az anyaországtól, Püski Sándor akkor is velünk maradt,

Megesett, hogy vitáinkon a kollégium bentlakásában azzal szakítottuk meg a beszélgetést, hogy újra elolvassuk, mit is írt a tárgyalt kérdésről ez vagy az a népi író, és így felfegyverkezve folytatjuk tusakodásainkat. Könnyű most, történelmi távlatból visszatekintve felismerni, hogy miben tévedtünk, hol voltunk naivak, de olyankor sem tartottuk becsapottnak magunkat: a könyveink nem hagytak cserben. Legfennebb a mi íróink is tévedtek, kisebbet és nagyobbat, ők is naiv hittel, tiszta szándékkal.

Családi otthonomban, az ágyam fölé kiragasztottam a *Magyar Élet* íróinak arcképcsarnokát; Püski Sándor reklámfüzetéből vágtam ki a bélyegnyi képeket. Családi felvételekként őriztem őket. Nem tudom, ki emlékszik még ezekre a füzetekre. Magam a hetvenes évek elején, a *Brassói Lapok Írói Albumához* írt epilógusomban emlékeztettem a könyvreklámnak erre a hatékony, közvetlen módjára. „Diákkoromban Nagy István, Veres Péter műveivel együtt ismertem meg az írók életrajzi adatait, sőt az önvallomásaikat – Püski Sándor könyvkiadói vállalkozásának igen ötletes reklámfüzetekéből. S míg a *Külvárost* vagy a *Gypsost* olvastam, az írók arca is elem villant mindegyre, a beszélgetés velük közvetlenebb, meghittebb lett – írtam –, a könyvek népszerűsítésének ezt a nagyon kézenfekvő, ötletes, becsületes és viszonyaink között nem ritkán egyenesen nélkülözhetetlen módját sokkal bátrabban alkalmazhatnók napjainkban is.”

Visszatérve a népi írók, a Püski-könyvek és eszmetársaik hatására sorsunkra, gondolkodásunkra, állítani merem, hogy ezek a művek összességükben felvérteztek annyira, hogy csapdahelyzetben is felismerjük a keskeny utat, amelyen az életben járni lehet. Püski Sándor az 1943-as szárszói találkozó megszervezésével az akkor már élesen jelentkező ellentétek feltárását kívánta és a nemzet elgondolkztatását az írók egymásnak feszülő nézeteivel. Tőlünk, a Mikó Kollégiumból két diáktársunk, nagydiákok részt vettek a tanácskozáson, és hazatérve eszméltető nézeteket osztottak meg velünk. E diákok egyike Kányádi Dénes volt Nagyalambfalváról, nemsokára hősi halált halt a második világháborúban, a székely végek védelmében. Másikuk, Havadtőy Sándor Amerikában él évtizedek óta, ott a magyar ügy, minden jó kezdeményezés felpártolója, támogatója. Egyetemi tanár és református lelkész, egyebek között ő derítette ki, hogy a Ceaușescu-rendszer milyen undorító cselekedetre vetemedett, amikor tízezer magyar Bibliát, nyugati ajándékot bezúzatott és toalettpapírt készített belőlük.

Mikor hamarosan kézbe vehettük az 1943-as szárszói konferenciát bemutató Püski-kötetet, ugyanazt olvastuk ki belőle, amit Havadtőy Sándoréktól már tudtunk. Püski Sándor csonkítatlanul bemutatta a népi táboron belüli oldalak álláspontját. Ott találhattuk egymás mellett Németh László és Erdei Ferenc, Nagy István és Kodolányi János előadásait, felszólalásait.

És a mai irodalomtörténész megítélése? Pomogáts Béla mostanában írta, a 90. évfordulót köszöntve:

„A szárszói konferencia megszervezése – a könyvkiadói tevékenység mellett – Püski Sándor munkásságának legnagyobb jelentőségű teljesítménye, ezzel a konferenciával valóban a nemzeti történelem alakulásába sikerült beleszólnia, méghozzá oly módon, hogy a szárszói gondolatok tekintélyes részének érvényességét, időszerűségét azóta se kérdőjelezhettem meg a történelem.”

Püski Sándornak indulása óta megvolt mindig a maga határozott nézete dolgokról, emberekről, de mindig mélységesen tisztelte mások véleményét, álláspontját. Az ő kiadója jelentette meg – a kiélezett ellenségeskedés légkörében – az első magyar regényt a románokról, Nagy Istvántól az *Oltyánok unokáit*. Nagyvonalúságára még jellemzőbb lehet, hogy amerikai száműzetése idején egyképpen otthonába fogadta és közreadta olyan magyar írók alkotásait, akik ma élesen szemben állnak egymással, ha nem éppen ellenségeknek tekintik egymást.

Mert Püski Sándor mindig felül tudott emelkedni az elfogultságokon, előítéleteken, és lám, a könyörtelen időn is. Hiszen ritka szép életkort élt meg erőben, munkában, tervekben. Nálunk, székelyeknél azt mondják, hogy az Isten addig élteti az embert, amíg céljai vannak vele a földön, amíg embertársainak szükségük van rá. Kívánom hát, hogy ez a mondás teljesedjék és hozzon további munkásvevőket Püski Sándornak. Mert nagyon nagy szüksége van rá ennek a népnek, az országnak és azoknak a közösségeknek, amelyekért tiszta szívvel viselt börtönt és üldözést is: Erdély, a Felvidék, Kárpátalja és Délvidék magyarjainak!

Beke György

A soproni Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása

2000. szeptember 6-án nyitotta meg kapuit a Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása. A dr. Kovácsné Bircher Erzsébet, Horváth József és Szemán Attila által írt és rendezett, Szőke Imre kiállításrendező által kivitelezett kiállítás európai színvonalú, megfelel a szakmaiság és a látványosság követelményeinek. A három nyelven (magyar, német, szlovák) feliratozott kiállítás kronologikus sorrendben mutatja be a Kárpát-medence bányászatának történetét. A múzeum – az egykori Esterházy-palota, Sopron belvárosának kiemelkedő jelentőségű műemléke – két szinten mutatja be a magyarországi bányászat történetét a következő tematika szerint.

A magyar bányászattal kapcsolatos művészeti alkotások az emeleti folyosón és a nagyteremben kaptak helyet. A festmények közül kiemelendő Feszty Árpád: Bányaszerencsétlenség című alkotása, mely a Svajczer altárónál történt balesetet örökíti meg. A díszteremben látható többek között a magyar üvegművesség remekei az ún. pincetokok, mely elnevezés alatt a XVI–XVII. századtól készített, rekeszekre osztott ládát, vagy kosarat értettek a benne útravalóul hordott palackos borral együtt. Ma a hasáb alakú, gyakran elő- és hátlapján is díszített palackokat hívják pincetoknak. A díszterem néprajzi érdekességei a türeleművegek, melyek a bányászélet értékes dokumentumai. Idős, nyugdíjas, vagy munkaképtelen bányászok által készített és emléktárgyként árult üvegek 3-4 szinten mutatják be a legjellemzőbb bányamunkákat.

Ásványok- és bányakincsek a Kárpát-medencében címmel külön teremben ásvány- és kőzetkiállítás tekinthető meg, mely ásványcsoportok szerint a bányászat szempontjából legfontosabb ásványokat, kőzeteket mutatja be. Külön tárlóban kaptak helyet a Kárpát-medencében bányászott szénfélék, az ásványok ércei.

A kiállítás A magyar bányászati termelés történetének bemutatásával folytatódik.

Az első tárló a Kárpát-medence régészeti emlékeit mutatja be az őskortól a honfoglalásig. A Kárpát-medencében az ásványi anyagokat már 40-50 ezer évvel ezelőtt hasznosították. A Kárpát-medence nemesércekben és ásványokban való gazdagsága hozzájárult a magyar államalapítás körüli évtizedekben a környező népekkel való kapcsolatok ápolásához. A honfoglalásig terjedő időszak bányászati emlékei: a lovasi festékbánya, a bükkői Szelete-műveltség, a neolitikum tatali kovabányája, a bronzkor Velem-Szent Vid-i fémfeldolgozása. A magyarok a Kárpátok övezte új hazájukban talált bányákat tovább művelték. Az első, bányászattal kapcsolatos adatok 953-ból származnak. Külön érdekesség a sóbányász favályú és a kovabányászatnál használt agancskapá.

A második tárló a koraközépkori magyar királyság gazdagságát tárja elénk, melyből látható, hogy királyaink bevételének jelentős része az arany, az ezüst és a sóbányák jövedelméből származott. Az első, bányászattal foglalkozó csoport Gizella királyné kíséretében érkezett Magyarországra, majd a XII. századtól főként német bányászokat telepítettek le szervezetteren a bányák művelésére. A XII. század végéig a bányászat igazgatása a királyi magángazdasághoz tartozott, később a királyi vármegyétől függetlenné vált bányászati kamarai szervezet keretei között működött. Az első bányászattal kapcsolatos dokumentumok közé tartozik IV. Béla kiáltáslevele a besztercebányai hospeseknek 1255-ből.

A harmadik-negyedik tárló a XIV. században már a nagybirtoktól független, magas technikai színvonalú polgárság által művelt magyar bányászatot mutatja be. A XIV. században Magyarország áttért az állandó értékű pénzverésre, az 1325-ben született aranyforint fizetőeszköz volt egész Közép-Európában. Károly Róbert nevéhez fűződnek az első országos jellegű intézkedések, többek között a kiállított bányajogi dekrétum 1327-ből. A XV. században Mátyás a bányavárosi kiváltságok erősítésével, adóelengedéssel lendítette fel ismét a magyar bányászatot. Bevételeinek – ami vetekedett a korabeli angol és francia király jövedelmével – 30 %-a származott bányászatból.

Az ötödik tárló a XV–XVI. századi európai bányászat egyik legjelentősebb vállalkozását, Thurzó János és az augsburgi Fugger Jakab, Besztercebányán és környékén folyó rézbányászatát mutatja be. Az európai szintű vállalkozás 1494 és 1525 között évi átlagban 18 000 mázsa fekete rezes termelt ki, aminek nagy részét feldolgozatlanul exportálták. Thurzó János felis-

merve a bányamunka veszélyeit, 1496-ban hozzájárult – a bányászokról és családjaikról való gondoskodás megteremtéséért – az első társláda alapításához. A Thurzók nevéhez fűződik az első vízemelő gépek felállítása is. A vállalkozás története állandó konfliktusokkal volt terhelt. A környező földesurak, a környékbeli városok lakói és maguk a bányászok is gyakran lázadtak munkaadóik ellen. 1525-ben zavargások törtek ki Besztercebányán, s akkor a korábban még az országból kiűzött Fuggerek után a Thurzók is felhagytak a bányászattal.

A *hatodik-hetedik tárló* Selmecbánya és a többi bányaváros fejlődését és a bányászatban betöltött szerepét mutatja be. Selmec bányaváros első statútuma 1245-ből származik, fejlődése a XI–II. századtól indult meg, a XVIII. századra az európai bányászat élvonalába került. Selmecet királyi akarrattal, a bányák működtetésére behozott, főként német nyelvű bányászokkal alapították. A városban polgárjogokat csak a Ringbürgereknek nevezett, zárt társadalmi osztályt alkotó bányavállalkozók gyakorolhattak. A XII–XIII. század általános vállalkozási formája: a Gewerkschaft (bányatársaság), a XIII. század végére pedig kialakulnak a részvénytársaságok. A kamarai gazdálkodás fénykora, a XVIII–XIX. század, melynek kiemelkedő alakja Svaiczer Gábor főkamagróf volt. A legjelentősebb bányavárosok jogai és érdekeik védelmezésére Bányavárosi Szövetségeket hoztak létre. A kor bányászainak életkörülményeire utalnak az ún. bányapénzek, melyeket a XVI–XIX. századokban vert rézermék, melyek a bányamunkások béérének kiegyenlítésére, a bányauzemek által fönntartott élelmezési üzletekben fizetőeszközül, továbbá egyes munkateljesítmények igazolására szolgáltak. A bányász bányabeli öltözékéhez tartozott a farbőr, melyet a derekára csatolva viselt, megvédve magát a szűk járatokban való közlekedés okozta sérülésektől. A bányászok érdekvédelmi szervezete a bányászcséhek 1683-ból származó behívótablója egy farbórt viselő bányászt ábrázol, kezében ékkel és kalapáccsal.

A *nyolcadik tárló* Erdély bányászatát mutatja be. Első, bányászzal kapcsolatos írásos említése a XIII. századból való. A korai középkorban az Erdélyből kikerült jelentős mennyiségű arany nagy része aranymosásból származott. Erdély és a Partium évszázadokon át legjelentősebb ásványa a kőso volt. A leghíresebb erdélyi aranybányáról – Nagyváradról – 1347-ből van adatunk. A bánya csúcspontját Mátyás uralkodása alatt érte el, majd a rablógazdálkodás tönkre tette. 1550-ig a legjelentősebb bányavárosok: Abrudbánya, Aranyosbánya, Körösbánya, Radna ezüsttermelése, Torockó és Vajdahunyad vasércbányászata volt jelentős, Zalatnán pedig jelentős mennyiségű higanyt bányásztak.



A XVIII. század a magyar nemes- és színesérc bányászat utolsó virágkora. A század végétől elindult a kőszén ipari méretű bányászata, az országban először Brennbergbányán 1753-ban. A Habsburg birodalom egységesítő törekvései a bányászatban is jelentkeztek. A kutatásokat finanszírozták. Magyarország 1867–1914-ig Európában kiemelkedő fejlődést produkált ipari és gazdasági fejlődésében. 1735-ben Selmezbányán megalakult az első bányatisztképző főiskola, mely megalapozta a hazai szakemberképzést.

A *kilenc-tizedik tárló* a bányamérés műszereit, a bányamentés század eleji felszerelését mutatja be. A bányák a XIX. század végére több század, vagy ezres munkáslétszámukkal való nagyüzemekké váltak. A trianoni békeszerződés következtében a bányászat szerkezete megváltozott. Magyarország elveszítette ércbányászatának 98 %-át, sóbányászatát pedig teljes egészében. A színesérc-bányászat hanyatlásával együtt fellendül a szénbányászat, s megindult a nagyüzemi bauxit és kőolajbányászat. A bányák az ott dolgozók életét minden tekintetben befolyásolták a bölcsőtől a koporsóig. Iskolát és kórházat tartottak fenn, s támogatták a munkások önkéntes biztosítását: a társpénztárt.

A *tizenegyedik tárló* a második világháború utáni bányászatot mutatja be, melynek alapja még két évtizedig a szén volt. A szénbányászat egyre gazdaságtalanabb termelése előtérbe helyezte az 1938-ban megindult szénhidrogén-bányászatot. Az 1950-es években megindult Magyarországon az uránbányászat, a bauxitbányászat. Kiteljesedett s egyre növekedett a különféle ipari ásványok és építőanyagok bányászata.

A bányásztársadalom egyik legfontosabb ünnepe az 1951. szeptember 2-től évente megrendezett bányásznapi volt.

A *tizenkettedik tárló* a magyar bányászat átalakulását mutatja be. Az ország gazdasági életében egykor jelentős szerepet játszó bányákat gazdaságtalannak ítélték és bezárták. Ezt mutatják be és jelképezik az újságcikkek bányabezárásokról szóló híradásai, továbbá egy tábla, melyen a fordított helyzetben álló ék és kalapács a bezárt bányák lajstromával látható, végül a tárló aljában elhelyezett meddőközet.

A *tizenharmadik egység* a kor igényeihez és elvárásaihoz alkalmazkodó, nagyrészt már csak külszíni fejtés formájában folytatott, jelenkori bányászatot mutatja be, mely a szénfélésegek közül a lignit bányászatát, továbbá az építőanyagipari bányák által kitermelt követ és kavicsot jelenti.

A folyosóról nyíló, XVIII. századi falfestményekkel díszített termekben a *bányászati oktatás történetével*, a bányászat egyetemi szintű oktatásával, ezen belül a diákhagyományok bemutatásával, továbbá a *bányászati tudományok történetével* ismerkedhetünk meg.

A földszinten a *bányaművelés történetét* kísérhetjük végig bányarekonstrukciók formájában az őskori bányásztól kezdve a pajzsbiztosítású frontfejtésig. Az első rekonstrukció őskori kovabányát szemléltet, a második terem a középkori és újkori ércbányászat, a harmadik enteriőr pedig a fabiztosítású szénbányászatot mutatja be, mely a XX. század közepéig virágzó szénbányászatnak állít emléket. Külön kuriózum a bányáslámpa gyűjtemény, illetve a bányamentés eszközeit bemutató rész. A közelmúlt bányászatát a pajzsbiztosítású frontfejtést ábrázoló bányarekonstrukció szemlélteti. A kiállítás záróakkordjaként az utolsó helyiségben a *bányagépesítés fejlődését* a középkortól napjainkig makettek és modellek segítségével kísérhetjük végig.

Méri Edina

Jubileumi kiállítás Jászapáti katolikus nagytemplomában

Szent Kamill rendje 1765–1785-ig, majd 1995-ben telepedett le Magyarországon. Támogatásukkal szerveződtek a Kamilliánus Családok laikusokból álló csoportjai, tagjai Szent Kamill példáját követve sietnek egymás és szenvedő embertársaik segítségére. Kamilliánus Családközösségünk elsősorban időseket, betegeket segít. Látogatásaink során tapasztaltuk, hogy ragaszkodnak régi imakönyveikhez, szentképeikhez; végtelen szeretettel beszélnek ifjúkoruk

káplánjairól. Ez a felismerés késztetett bennünket arra, hogy adatokat és kegytárgyakat gyűjtünk, majd kiállítva közkinccsé tegyük kereszténységünk és államiságunk évfordulójának tiszteletére Jászapáti nagytemplomában. (A XIV. században épült, az Egri Főegyházmegye második legnagyobb temploma, 3500 fő befogadására képes. Barokk átépítve 1743-ban, Than Mór festette oltárképek, Vágó Pál és Szirmai Antal 1904-ből való székői díszítik.)

A kiállításához három témakör körvonalazódott: 1. *Kegytárgyak* (imakönyvek, énekeskönyvek, katekizmusok, rózsafüzérek, kisplasztikák, szentképek stb.) bemutatása. 2. *A Jászapáti szolgálatot teljesítő* papok, hittanárok, kántorok, sekrestyések, harangozók, valamint *a Jászapáti született* atyák életútja, munkássága. 3. *Egyesületek, társulatok*.

Gyűjtőmunkánk 2000 elején indult. Helyi újságokban felhívást jelentettünk meg kegytárgy-és adatgyűjtésre. Névsort készítettünk az atyákról. A Városi Könyvtár gazdag helytörténeti gyűjteménye, a plébánia Historia Domusa, Vándorfy János: Jász-Apáthi város egyházának múltja és jelene (Eger, 1895.) című könyv megkönnyítette munkánkat. Sok adat származik az Egri Főegyházmegye sematizmusaiából.¹ Ezekben megtaláltuk a legtöbb atya címét is, s őket levélben kértük, írjanak röviden életútjukról, munkásságukról. Sok atya megírt bennünket értékes válaszával. Komoly segítséget kaptunk levéltáraktól, könyvtáraktól (Székesfehérvár Püspöki Levéltár, Budapest Magyar Ferences Könyvtár, Ferences Könyvtár Gyöngyös), magánszemélyektől. Így gyűlt össze a kiállítás anyaga, amit a templom kereszthajójában állítottunk ki.

Majdnem 200 kegytárgyból kellett a legértékesebbeket kiválogatni. Olyanokból, mint *Pongrácz Ester*: Aranykorona többévi kiadása, Jó illatú rózsakert (Buda, 1802.), Új rózsakert 1668-ból *Tárkányi Béla* szerkesztésében, Magyar kis és nagy officium..., rongyosra forgatott lapok! A családba érkező kis jövevények és az elhunytak bejegyzése az utolsó oldalon. Mici Neyer német nyelvű imakönyvében („Vásárolva Siófokon 1896. február 10-én”) megható családtörténet: „Kedves Gyermekeim! Legyél mindig jámbor, istenfélő és szelíd. A szent Isten-anya őrizze drága életed. A te szegény, szerencsétlen apád, Károly v. Mecsery meghalt 1895. október 12-én. Ő császári és királyi titkár volt Ófelsége kancelláriáján. Hirtelen, váratlanul hunyt el, engem veled együtt a szerencsétlenségben hátrahagyva. Béke poraira! Éljen mindig érte, drága gyermekeim! Te 1894-ben születted Bécsben.” Később a folytatás: „Fiam Boldizsár 1900-ban okt. 20-án született. Kisfiam Imre márc. 14-én 1902-ben született Jász Apátiban. Legyetek boldogok drága gyermekeim. Anyátok soha sem lehet az teljesen!” Kézzel írt imák, énekeskönyvek. Nagy érték számunkra a jászapáti Adria Nyomda kiadásában megjelent Szent énekek, vagy az itt 50 évig szolgáló Fehér kántor úr énekeskönyve. Rózsafüzérek Rómából, Lourdes-ből, nagy szeretettel behozott „ünneplő olvasó”; megkoptatott barna szemek... Feszületek, kisplasztikák, szentképek.

Jászapáti „kőegyház”-át 1391-ben említi először oklevél, valószínű, hogy papja is volt a településnek, de neveket nem ismerünk. A török időkben, 1550-ből ismert az első név, *Gergel pap* neve (Fekete Lajos: A hatvani szandzsák 1550. évi összeírása. Jászberény, 1968. 125. old.) *Várasszói Mátyás plébános* a török kiűzése után került ide 1694-ben. Rendkívül energikus ember lehetett, az itt talált szörnyű pusztulásból rendet teremtett. A templomot rendbe hozatta, berendezte. 1698-ban anyakönyvet kezdett vezetni, mely ma is megvan. Őt követte *Csomortányi Imre*, 25 évig Jászapáti plébánosa. A szájhagyomány szerint nemcsak jó pap, de bátor ember is volt, ugyanis a kurucok egy éjjel a plébániára törtek, követelve az egyház pénzét. A plébános, azzal az ürüggyel, hogy a pénzt a templomban elrejtve tartja, oda ment. Az ajtót magára zárva a toronyba sietett, félreverte a harangot. A nép tömegesen indult a templomhoz, a kurucok elmenekültek. A plébános így mentette meg életét és az egyház pénzét. Az országgyűlésen, mint nagy képzettségű ember, képviselőként szerepelt. A fent említett anyakönyv mutatja, hogy ő keresztelte a „jász prédikátor”-t, Rusvai Lőrincet. 1729-ben hagyta el Jászapáti, Egerben lett kanonok. Utána kiváló plébánosok sora következik. A fáradhatatlan *Török Mihály* plébánossága alatt kezdik barokkizálni és ismét bővíteni a templomot 1743-ban. *Littkei Máté* a tokaji plébániát cseréli föl az apatival. Híres missziós utakat tesz a mai Egri Főegyházmegye területén. Gyöngyösön a bűnbánati körmeneten mintegy 12 ezer, az ünnepélyes hálaadó processzió pedig 15 ezer ember vett részt. Rendkívüli hatású szónok volt. Ő alapította 1767-ben a Jászság első gimnáziumát Jászapáti. Nevét ma tér őrzi a templom mellett. *Steinhauser Antal plébános* 1849-ben a híveiből összetoborzott nemzetőrséggel elment Hatvan alá, bár onnan

¹ Az Egri Főegyházmegye névtára. (Eger, 1963., 1975., 1987., 1992., 2000.)

minden siker nélkül hamarosan visszatértek. Halála után az egyházmegye két költői lelkű papja pályázott Apátira, *Pájer Antal* lett a győztes 1862-ben. Vándorfy így ír róla: „Eleintén hidegen fogadták a jászapáthii hívek; de mindent átélő szeretete, hatalmas ékes szólása s jeles buzgalma által csakhamar lebilincselte híveinek szívét.”² Az idősebb hívek még visszaemlékeznek *Csiffáry Sándor káplánra* 1929-ből, aki lelkesen és jól fényképezett tanítványai nagy öröme. Az elmondás szerint a káplánoktól olykor egy-egy nyakleves is gazdára talált, de sokan és szívesen mentek ministrálni vagy éppen focizni a fiatal *Treskó, Darvas, Fabriczius atyákkal*. Közben nagyot fordult a történelem kereke, kevesebb fénykép, adat került elő az 1950-es évektől. Nehéz, hányatott sorsok jellemezték azokat az időköt. A jászberényi születésű *Erős István* (káplán Jászapátin 1937-ben) 3 évet kapott 1950-ben azért, mert ártatlan emberek „bűneiről” nem tanúskodott. A 3 év leteltével közölték vele, időközben még kapott 5 évet. Végül 6 év után szabadult amnesztiával. A börtönének sem tudták megtörni magyarságát, emberségét, jó humorát. Nagy megtiszteltetés volt számunkra, hogy megtekintette a kiállítást.

Folytatódhatna a kiváló plébánosok és káplánok bemutatása, hiszen *napjainkig 206 Jászapátin szolgálatot teljesítő atya* nevét és sokuk munkásságát ismerjük.

A *Jászapátin született* és innen távol tevékenykedő atyák közül harmincegynek tudjuk a nevét, legtöbbjüknek az életútját is ismerjük, különösen a Városi Könyvtár helytörténeti anyagában találunk érdekes adatokat. *Juhász Máté* (1696–1776) *minorita szerzetes, költő, drámaíró*. Összes munkáját Nagybányán rendezti sajtó alá. A könyv kiadásához nem keres főúri mecénást, szülővárosának ajánlja fel, és nem is csalatkozik. A szülőföld elfogadja messzire szakadt fiának adományát, és kiadja a művet a város költségén. A már említett *Rusvai Lőrinc* (1707–1755) *ferences szerzetes Kelet-Magyarország ünnepelt prédikátora* volt. Ő szónokolt a redemptio ünnepén Jászberényben 1745-ben. „Könnyes szemeidet, nedves orcádat töröld meg már idegeneknek eladott szomorú népem! Letheted már fekete gyászodat, a te régi dicőségged, törvényes szabadságodat régtől fogva sírván óhajto nemes jász és kun magyar nemzet”³ – olvashatjuk a szívét melengető beszédében. Ugyancsak büszkén mutattuk be *Kerekgedei Makó Pál* (1723–1793) *apát, egyetemi tanár életútját. Matematika, fizika, logika* könyvei jelentek meg. Mária Terézia utasítására részt vett a Ratio Educationis munkálataiban. Baróti Szabó Dávid a Magyar Hírmondó 1793. november 26-i számában írt költeménnyel siratja el a nagy tudóst és szeretetre méltó embert. *Balajthy Máté* (1732–?) 1761-től az egri csillagvizsgáló igazgatója. *Madarassy Ferenc* (1762–1838) c. püspök, *budai első cenzor*, aki jóindulatával kivívja az „irók barátja” címet. Nagy szeretettel és tisztelettel mutattuk be a közelmúlt nagyját, a Székesfehérváron elhunyt dr. *Kiss Istvánt*, a Pannonhalmán eltemetett *Ambrus Pál atyát*. Jászapátiról indult útnak dr. *Beöthy Lajos, Demeter István, Szelényi István, Takács Sándor atya, a Fejér fivérek*. Fényképek, újságcikkek illusztrálták annak a *tíz atyáknak* az életútját, akik *napjainkban* teljesítenek áldozatos szolgálatot Máriakálnoktól Miskolcig, Szegedről Kazincbarcikaig.

Sikerült adatokat gyűjteni az egyház szolgálatában álló *hitoktató atyákról* (*Páll Ferenc, dr. Vízi István, Tassy Ferenc...*), *kántorokról* (*Fehér Zoltán 50 év!, Árky Kornél 44 év!*), *sekretyésekről, harangozókról*.

A kiállítás utolsó nagy egysége az itt működő *egyesületek és társulatok* bemutatása volt az 1769-ben létrejött *Mária Társulattól* a 2000-ben megalakult *Mária Légióig*. A Jászság népe mindig nagy Mária tisztelő volt, a mi templomunk is az Ő nevét viseli. XIV. Kelemen pápa 1769-ben teljes búcsút engedélyezett mindazon Mária társulati tagoknak, akik bűnbánatot tartanak, s a kívánt imádságokat elvégzik. Ez vonatkozott a gimnáziumban megalakult *Mária Társulatra* is, melynek nemcsak a tanuló ifjak, de a város lakói is tagjai lehettek. II. József ezt a vallásos egyesületet 1784-ben megszüntette, később azonban – ekkor a gimnázium már Jászberényben működött – ismét visszaállították. Sok adat vár még feldolgozásra az *olvasókörökről, a Leány Chubról, Leányegyletről, Földműves Körről, Legényegyletről* stb. Pezsgő élet folyt valamennyiben, újságcikkek, fényképek bizonyítják ezt. Minden évben több szindarabot rendeztek a pap vagy a tanító irányításával. Bálok, kirándulások tettek színessé programjukat. A szindarabok, bálok bevételét jótékonyásra fordították. Jászapátin nagy *cserkészélet* volt, két csapat működött, az iparos ifjaké és a gimnáziumé. Különösen híresek voltak táborozásaik (Királd, Kisköre, Bóta, Uppony, Litke stb.). A város értelmisége, iparos- és gazdatársadalma

² Vándorfy János: Jász-Apáthi város egyházának múltja és jelene. Eger, 1885. 102. old.

³ Rusvai Lőrinc: A Nemes Jászság és Kunság örvendetes esztendeje. A olda. „Jászságért” Alapítvány, Bp. 1995.

anyagilag támogatta a táborozókat. Igen aktív vallási és közösségi életet élt mindkét cserkész-csapat. 1992-ben alakultak újjá, Kaszap Istvánt választották névadójuknak. A hagyományt folytatva szép cserkészmunka folyt, sajnos 1997 óta parancsnok híján szüneteltetik munkájukat.

A mintegy ezer látogató szóbeli véleménye és a vendégkönyv tanúsága szerint eredményes volt a kiállítás. A Jászságból, de messzebből is sokan megtekintették. Néhány vélemény a vendégkönyvből: „Nagyszerű ötlet megvalósítását láttam, gazdagodtam általa.” „Csodálatos élményt nyújtott látni a gyermekkori atyákat, felidézni a kedves Szív Gárda órákat. Adja a jó Isten, hogy minél több fiatalnak is példát nyújtson ez az esztétikus és mély érzéseket nyújtó mű.” „A kiállítás megismerteti szűkebb hazánk, a Jászság történetét is, az egész családnak tanulságos.” „Miskolc mellől, Sajóladárról voltunk itt. Nagyon dicséretes, hogy a város egyházi emberei emléket ily módon is igyekeznek megőrizni. Híret elvisszük falunkba.” „A kiállítás nagyon tartalmas, gazdag anyagot ölel fel. Jól mutatja a századunkban bekövetkezett viharokat is. S reménykedünk az újjászületésben, melynek egyik jele ez a szép kiállítás.” „Végre a Jászság egyházi életének kiemelkedő személyiségeit is megismerhetjük! Köszönet az anyag gondos összegyűjtéséért, adjon a jó Isten erőt a közzétételéhez is.” „Nagyon hasznos lenne, ha ez az anyag könyv formában is megjelenne.”

További tervünk valóban az írásbeli anyag könyvben való megjelentetése.

Buzdítunk mindenkit hasonló kiállítás létrehozására! Mert mi kell hozzá? Csekély önkormányzati támogatás; helyet adó plébános; berendezést kölcsönző iskola, vállalkozó; másolási lehetőséget nyújtó könyvtár; fiatal dekoratőr; számítógépes főiskolás „íródeák”; középkorú és nyugdíjas. Szív és lélek.

Molnárné Szikszai Klára

Hírek a felvidéki Gömörből

Március idusára emlékeztünk

Tájainkon számos helyen emlékeztek a dicső márciusi napokra, immár százötvenhárom év távlatából, de soha nem évülő lelkesedéssel és örömmel. Rozsnyón igen tartalmasra sikeredett az ez évi megemlékezés. Március 15-én a jelenleg egy kft.-hez tartozó fűtőház melletti raktárhelyiségben található Kossuth-szobornál kezdődött az ünnepség. A frissen restaurált szobrot a helybeliek jövőre szeretnék méltó helyen fölláttatni, annál is inkább, hogy jövőre lesz Kossuth Lajos kétszázadik születésnapja. A Petőfi-táblánál a Fő téren, majd a temetőben folytatódott az emlékezés, ahol megkoszorúzták Szörcey Antal honvédszázados, Szegheo Zsigmond és Schlosser Károly zászlóaljparancsnokok sírját. A városi temetőben még több mint tizenhat honvédsír található.

Este a városháza tanácstermében a marosvásárhelyi színház két művésznének műsorát láthatta a nagyérdemű közönség, majd másnap, ugyancsak ott a Muzsikás együttes és Sebestyén Márta adott ünnepi koncertet.

Tornagörgön Lükő Béla honvéd sírjánál a temetőben, Dernőn ugyancsak a temetőben emlékeztek a szabadságharc gömői mártírjaira. Gömörhorkán Barna Antal honvédpap sírjánál, s a kopjafánál volt megemlékezés. Pelsőcön szintén a városi temetőben emlékeztek meg a forradalomról. Sajógomörön a helyi honvédsírnál, Beretkén pedig a helyi hangosbmondón keresztül tartottak zenés, irodalmi összeállítást. Tornalján a városi művelődési házban zajlott kulturális műsor a szabadságharc emlékére, az ökumenikus istentisztelet után pedig, délután Kazinczy Lajos honvédezered emléktáblájánál volt koszorúzás. A rimaszombati ünnepség színhelye a Petőfi-ház volt, ahol már hagyományosan több száz fős tömeg várta az ünnepség kezdetét. A helyei alapiskolák énekkara forradalmi dalokat adott elő, s a Kereskedelmi Akadémia, valamint a Novomesky utcai alapiskola tanulói versekkel, dalokkal, megzenésített versekkel emlékeztek. Dr. Kovács István, a Gömör Megyei Múzeumegyesület elnöke lelkesítő beszédével idézte föl a márciusi napokat s utalt arra, hogy magyarnak lenni jó és érdemes. A Petőfi-szobor felállításának tervéről is szólt, melynek mintájául s alapul igencsak alkalmas volna a múzeumban lévő Izsó Miklós-féle Petőfi-szobor.

A zászlótartó cserkészek díszőrsége s a fúvószenekar közreműködése emelte az ünnepség fénypontját, s tette emlékezetesebbé e napot, mely a házon lévő emléktábla megkoszorúzásával zárult.

Ugyancsak szép megemlékezések zajlottak a Rimaszombat környéki falvakban. Feleden a helyi iskolában, majd a művelődési ház előtt, s végül a Vécsey-kúriánál volt műsor, az iskola tanulóinak közreműködésével, gyertyafény kíséretében.

Várgedén a Petőfi-emléktáblánál, Balogfalván a hangszórón keresztül, Ajnácskőn a kopjafánál, Óbástban a hangosbeszélőben, Péterfalván szintén hangszórón keresztül, Uzapanyton a művelődési házban forradalmi műsorral, emlékbeszéddel, s a Himnusz elénekklésével, Vecseklőn a Petőfi-táblánál, a művelődési ház előtt, Újbáston műsorral a művelődési házban, Hanván pedig a Tompa-szobornál emlékeztek. Bátkában és Abafalván is megemlékeztek a márciusi eseményekről. A legtöbb helyen az ünnepségek fő szervezője a CSEMADOK helyi, illetve járási szervei voltak.

A füleki Városi Múzeum galériatermében, „Nemzet születik” címmel március 12-én kezdett vette az az ünnepségsorozat, melyet a forradalom tiszteletére rendeztek. Március 15-én Magyar Ház megnyitójára került sor a vár aljában. Millenniumi emléktáblát avattak a ház falán, jelen voltak az Illyés Alapítvány és a Rákóczi Szövetség tisztségviselői, Ugron Gáspár és dr. Veress László Budapestről. Tizenöt órakor a Vigadóban színes emlékműsorral emlékeztek, s ezt követően megkoszorúzták a hősök sírját a temetőben. A Magyar Koalíció Pártja (MKP) is több helyen bekapcsolódott a megemlékezésekbe.

Losoncban a Kármán-emlékműnél kezdődött az ünnepség, az emlékmű megkoszorúzásával. Ez a hely több mint egy évszázada a helyszíne a márciusi megemlékezéseknek. A téren a második világháborúig állott a honvédelemkmű, s egy kicsit távolabb a Kossuth-szobor. Ma egyik sem áll. Az Európa Művelődési Otthonban tartalmas műsorral emlékeztek, melyben fellépett a Pedagógiai és Szociális Akadémia énekara, a helyi alapiskola táncsoportja és Tóbisz Titusz dalnok. Jelen volt A. Nagy László, Várady Lajos a pozsonyi nagykövetség tanácsosa, s Csúsz Péter, a losonci Járási Hivatal előjáró-helyettese, aki beszédet is mondott. A nagykürtösi járásban több településen is megemlékeztek nemzeti ünnepünkre. Ipolyvarbó adott helyszínt a fő járási ünnepélyeknek, melyet a CSEMADOK és a Palóc Társaság közösen rendezett. Az alapiskolában a balassagyarmati Művelődési Ház tartott foglalkozást a gyermekeknek, majd ünnepi műsort láthatott a közönség, s a Magyar Kultúra Napja alkalmából díjkiosztásra is sor került azok között, akik irodalmi munkásságukkal járultak hozzá kultúránk műveléséhez. Jelen volt Hammerlik Richard is. A temetőben Erdélyi János honvéd sírjánál s a fából faragott keresztnél volt koszorúzás, majd fáklvásmenetben vonultak az ünneplők végig a falun. Ipolybalogon és Csábon is tartottak megemlékezést. Ipolynyéken gyertyás emlékezést rendeztek, a falu főterén álló Pajor István nemzetőr hadnagy emlékoszlopánál. Zsélyben is megemlékeztek a márciusi történésekről.

Ipolyságon a két alapiskolában, majd a Városházán, végül a kopjafánál és Jármay Arnold honvédtiszt sírjánál volt a helyiek ünnepélye, amit a katolikus templomban ökomenikus istentisztelet követett.

Az idén is méltón emlékezett a Felvidék magyarsága a szabadságharcra, nagyjainkra, neves és név nélküli hőseinkre. Gömör, Nógrád és Hont népe megadta a kellő tiszteletet: méltósággal ünnepelt. Haszmann Pál, erdélyi fafaragó szavaival élve mi is vallhatjuk: „A múltból táplálkozva s merítve, a jelenben élve a jövőt kell építeni. Mert van jövőnk. Vannak feladataink és küldetésünk. Mert érdemes. Sokan azt mondják a magyar volt, én azt hiszem a magyar lesz.” (gr. Széchenyi István)

X. Tompa Mihály vers- és prózamondó verseny 2001. április 26–29.

Tizedik alkalommal rendezték meg Gömör megye fővárosában a Tompa Mihály Országos vers- és prózamondó versenyt, melyen az ország legjobb szavalói és prózamondói mutathatták be/meg tehetségüket, hat kategóriában, a kisiskolásoktól egészen a felnőtt korosztályig. A négynapos fesztiválon csaknem kétszáz versenyző produkciójának tapsolhatott a művelődési házban összegyűlt szépszámú nézősereg. A Felvidék egyik legrangosabb rendezvényén a két országból összeállt zsűrinek nehéz dolga volt a veretes versek, szép prózák elhangzása után. Nagy sikere volt a hatodik kategóriának, az énekelt versek előadásának.

Az első napi megnyitó után, melyen a minisztériumok képviselői is jelen voltak, „Máraitól-Gyurcsóig” címmel a tavalyi országos versenyek legjobbjai adták elő nyertes pro-

dukcióikat, majd a Vándor és a budapesti Misztrál együttesek koncertje következett. Másnap a város Főterén, a szabadtéri színpadon egymást váltották a különféle énekes és táncos csoportok, kísérőrendezvényül szolgálva a fesztiválnak, emelvény annak hangulatát. A Gömői Múzeumban, a művelődési házban és a Városi Galériában kép- és szoborkiállításra került sor. Délután a Rozsnyói Meseszínház s vendégei léptek színre a legkisebbek szórakoztatására, majd a Komáromi Jókai Színház „Csongor és Tünde” című színdarabja következett.

Szombaton került sor a döntőkre, délután Irodalmi Kávéházat tartottak az ország fiatal költői, írói, budapesti költőtársakkal egyetemben. Hanván a szavalóverseny résztvevői megkoszorúzták Tompa Mihály sírját. Vasárnap istentisztelettel, Tompa Rimaszombaton álló szobrának megkoszorúzásával, faültetéssel zárult eme nagyszabású rendezvény, melynek fő szervezői a CSEMADOK területi választmánya Rimaszombatból, a CSEMADOK Országos Választmánya, valamint a Pódium Társaság és a Pedagógusszövetség voltak. Köszönet a támogatóknak, úgy a szlovákiaiaknak, mint a magyarországiaknak, alapítványoknak, minisztériumoknak.

Vörös Attila

A dardzsilingi Kőrösi Csoma Sándor emlékmű 17. emléktáblája

Kőrösi Csoma Sándor (1784. április 4–1842. április 11.) emlékműve a világ magyarságának Kelettel, Ázsiával való kapcsolatainak fontos kifejezője. Szelleme és értéke tükröződik a róla történő megemlékezésekben és a kapcsolódó kutatásokban. Születése évfordulóján Pécsről dr. Bárdi László Ázsia-kutató, a PTE Ázsiai Intézete vezetője és Tombor László PhD hallgató saját költségen szervezett úttal tisztelték meg nagy tudósunkat. A Delhi–Sziliguri–Gandtok–Katmandu útvonalon a területek kolostorait, a vallási szokásokat és a nyelv elemeit tanulmányozták. Delhiben a pécsi egyetem ázsiai programjának részeként dr. Bárdi László az indi-



Kőrösi Csoma Sándor emlékoszlója és az emlékfal 2001. március 15-én, dr. Bárdi Lászlóval (Tombor László felvétele)

ai-pécsi kapcsolatok eddigi tudományos eredményeiről, a PTE ázsiai programjának alakulásáról számolt be indiai tudósok előtt. Eljutottak a modern és az ősi hindu hagyományokkal kevert gazdaság és társadalom mozgalmas világába, Nyugat-Bengáliától, Dardzsilingig.

Az emléktáblát a pécsi egyetem közössége és Magyarország nevében dr. Bárdi László és Tombor László 2001. március 15-én helyezték el a dardzsilingi Gazdasági Kamara egyik vezetője, *Krishan Kamarshard* és helyi közreműködők kíséretében. A tábla elhelyezése és az emlékmű megkoszorúzása után dr. Bárdi László megemlékezett a tudós hajdani tudományos eredményeiről, a magyar ázsiai és indiai kutatások úttörőjéről.

Az emlékmű mögötti kis falon sorakoznak a különböző időben elhelyezett táblák. Egy évvel ezelőtt ugyanakkor a pécsi egyetem hallgatói helyeztek el emléktáblát az emlékművön (2000-ben), akik dr. Wilhelm Zoltán, az Ázsiai Intézet igazgatóhelyettese vezetésével jártak itt.

Dr. Krisztián Béla

A hajdúböszörményi Népzenebarátok Klubja

Január 22-én, a Magyar Kultúra Napján, Bárdossi Ildikó népdalénekes és tanítványai voltak a böszörményi Népzenebarátok Klubjának vendégei. A rendezvény kettős ünnep volt a klub tagjai és vendégei számára, hiszen a jeles nap mellett ekkor emlékeztek meg a klub első születésnapjáról is.

A dr. Varga Gábor ötlete nyomán indult klub életképességét az idő igazolta, s talán ezért is sajnálatos, hogy – mint azt dr. Dévai János, a Kossuth Rádió népzenei szakértője állítja – nincs még egy ilyen az országban. A klub célul tűzte ki a rádiókban és televíziókban háttérbe szorított népzene böszörményi híveit összefogni, és újakat toborozni főleg a diákok köréből. Változatos programjaik jelentős látogatottsága igazolja, hogy jó úton haladnak e cél felé.

A klubfoglalkozások sikerét növelte, hogy szoros együttműködést sikerült kialakítani a Krasznai István vezette Népzenei Együttessel és a Szegedi Csaba vezette Bocskai Néptánc-együttessel, melyeknek tagjai több klubrendezvényen is tevékenyen vettek részt. Városunkban szinte ismeretlenek számító népi hangszer, a tekerőlant bemutatására is sor került és rendszeresek voltak a daltanítások is, melyeket többnyire Szórádi Márta, több országos énekverseny győztese vezetett.

Szeptemberben vendégük volt a nemzetközileg is elismert énekes és mesemondó Berecz András. A klub meghívását megkülönböztetett szeretettel fogadta, amit bizonyít az is, hogy itt tartotta meg a *Kökörtben lilium* című CD lemezének magyarországi ősbemutatóját. Több mint 300 érdeklődő jelent meg, akik óriási ünneplésben részesítették. Külön öröm volt, hogy igen sok közép- és főiskolás fiatal is jelen volt. A dedikálásra várók hosszú sora igazolta, a lelkesedés őszinte. A rendezvényen megjelent városunk polgármestere és alpolgármestere is, akik így személyesen tapasztalhatták, ez az est a népmese és a népdal igazi ünnepe volt.

A klub vendégei közül ki kell emelni Bárdossi Ildikót, népzene-tanárt, a Népművészet Ifjú Mestere cím birtokosát, aki több alkalommal is fellépett a klubban. Hallatlan szakmaszeretete átragadt a hallgatóságra, akár a régi erdélyi, széki muzsikáról, akár megyénk hagyományörző együtteseiről beszélt. A Kultúra Napjának rendezvényén inkább tanítványait állította előtérbe, s a hallottak azt bizonyították, tehetségben a fiatalok körében sincs hiány. Az új CD lemezéről – melyet a híres Téka együttesel készített – előadott néhány dal méltó befejezése volt műsorának.

Az egy éves klub köszöntésekor mindenképp köszönetet kell mondani a klub vezetőjének, Varga Gábornak és mindazoknak, akik segítettek fáradhatatlan munkájában, a Városi Önkormányzat Oktatási és Kulturális Bizottságának, valamint az Ifjúsági és Sport Bizottságnak az anyagi támogatásáért, mellyel hozzájárult e nagyszerű programok megvalósításához.

Kívánjuk, hogy még sokáig legyen városunknak ilyen közössége, amelyben a legfontosabb feladat népzenei anyanyelvünk ápolása.

Molnár György

KÖNYVESPOLC

Túrkeve földje és népe I-III.

Szerk.: Órsi Julianna

Évtizedet átívelő, háromkötetes, csaknem 90 íves helytörténeti tanulmánygyűjteménnyel gazdagodott honismereti irodalmunk. Jól átgondolt, óriási erőfeszítéssel megvalósított szellemi termék ez, csak aki tervezett, szervezett és szerkesztett hasonlóan, az tudja értékelni az anyagi alapok megteremtésének, a gyűjtő és kutatómunka feltételei létrehozásának, a határidők betartásának, s a szerkesztői munka megvalósításának hatalmas teljesítményét. Néhány szerző nem érthette meg a sorozat utolsó kötetének megjelenését, s bizonyára többen lehettek olyanok is, akik a startnál még ott voltak, de a célba már nem sikerült beérniük.

Az első kötet megjelenésekor, 1992-ben Németh István, a település polgármestere az *Előszó*-ban igen optimista módon azt írta: „rövidesen sor kerül a második és a harmadik kötet kiadására is”. Nos, ez a „hamarosan” kétszer négy, összesen nyolc esztendő múltán következett be, mert a második kötet 1996-ban, a harmadik pedig 2000-ben látott napvilágot. Németh István mégsem elégedetlenkedhet. Nemcsak azért, mert ma is ő a falu első embere, hanem mert a monografikus igényű, tartalmas tanulmánykötetet végül is szépen kiholdta az idő, megteremtette a szerzők és a szerkesztők szorgalmas és átgondolt munkája.

Huszonnyolc dolgozatot tartalmaz a három könyv. A dolgok természetéből fakadóan ezek az írások nem úgy illeszkednek egymáshoz, mint egy monográfia fejezetei, mindegyik tanulmány önálló alkotás, saját értékekkel, esetleg gyöngeségekkel. De azért a három könyv tartalmának megvan a maga logikája. Eszerint az I. kötet a település korai és középkori történelmével, föld- és természettudásával, gazdasági alapjaival és földművelésével foglalkozik. A II. könyvben kapott helyet *újkor* történelme, társadalmi szervezete, népeletének elemei, valamint a település fejlődése, közigazgatási szerepköre. Végül a III. kötetben találjuk a *demográfiai helyzettel, az életmóddal, a cigánysággal, a folklórral, a tájnyelvvél, a tárgyiasult kultúrával, valamint a jeles túrkevei személyiségekkel* foglalkozó írásokat. Láthatjuk, hogy a tanulmányok lefedik a település helytörténetének és népeletének legnagyobb részét, bár kétségtelesen maradtak fehér foltok, kevésbé vizsgált területek. A következőkben a legújabbban megjelent, III. kötet anyagát ismertetjük részletesebben.

A három kötet szerkesztője, a Finta Múzeum igazgatója, Órsi Julianna három írással is szerepel ebben a könyvben, mindhárom a társadalomnéprajz egy-egy területét pásztázza. Az *Adatok Túrkeve demográfájához és családtörténetéhez* című XVI.–XVIII. századi összeírásokból meríti anyagát. Különösen érdekesek a helyi családokra vonatkozó

történeti adatok, szinte mindenki találhat benne felmenőire vonatkozó ismereteket. Másik írása a *cigány családok XVIII.–XX. századi életmódváltozásai*-val foglalkozik, elsősorban történeti források, különösen a cigányság életét befolyásoló királyi pátensek és más rendeletek alapján. A harmadik dolgozat a *Túrkevei református házasságkötések társadalomnéprajzi tanulságai* címet viseli, s igen érdekes következtetésekkel szolgál a házasságkötések évi és heti szezonálisításának XVIII.–XX. századi adatsorok alapján felvázolt változásairól, valamint az endogámia földrajzi, vallási, foglalkozási és társadalmi rétegek szerinti alakulásáról.

Klamár Zoltán és Hagymási Sándor közös tanulmánya a *paraszti-polgári életmódváltozásokat* dolgozza fel. Az írásmű szép példája annak, miként építhetett az önkéntes néprajzi gyűjtővé lett idős agrárszakember által feltárt anyagra a muzeológus szakember, s így módon a hagyományos családi munkamegosztásnak a néprajzi szakirodalomban egyedülálló mélységű és részletességű modelljét sikerült bemutatniuk.

Kellemen Pálné két dolgozattal is szerepel a kötetben, az egyik a *gyermekvilággal*, a másik pedig az *esztendőhöz, az emberélet fordulóihoz, és egyélt jeles eseményekhez kötődő népszokásokkal, valamint a népi természetismerettel* foglalkozik. Írásai azzal a tanulsággal szolgálnak, hogy a helyi kötődésű néprajzi gyűjtő még egy erősen városiasodó településen, a XX. század végén is talál értékes folklóryananyagot.

Nagyon érdekes *Szendrei Eszter*nek a *túrkeveiek világgépének változásai*val foglalkozó írása, amelyben a szerző az élektől gyűjtött ismeretanyagot tanulságos módon veti egybe a XVIII. századi feljegyzésekben találtakkal. Ezzel a módszerrel vizsgálva a témát, kiderül, mennyire nem természetes változási folyamatok módosítják a közösség életmódját s az azzal járó világszemléletét. Ennek eredménye pedig, hogy „*a túl gyorsan [s tegyük hozzá erőteljesen] bekövetkezett életmód- és ideológiváltozás nem szemléletváltást, hanem szemléletvesztést eredményezett.*”

Bodor Anikó *Túrkeve népdalaival és Pálffy Gyula Túrkeve táncéletével* foglalkozó munkái elsősorban e két témakör még fellelhető ismeretanyagának számbavételére törekedtek, ami helyes célkitűzés volt, mert mint kiderült mindkét területen az utolsó pillanatokban nyúltak a kérdéshez.

Hagymási Sándor *Népi nyelvenlékek* című írásában olyan értékű anyaggal gazdagította a kötetet, amilyent csak a vizsgált közösségből való, a néprajzi és a nyelvújítási gyűjtés alapvető szakmai ismereteivel felvértezett „önkéntes gyűjtő” képes produkálni. Szószertint lejegyzett népi beszéletések, helynevekhez, tárgyakkhoz kötődő nyelvi emlékek, csak tartósan helyben élő gyűjtő által hozzáférhető szólások, közmondások és tájszavak ezek.

A kötetbe válogatásuk nemcsak az azóta elhunyt, Sebestyén Gyula Emlékérmes gyűjtőnek állít emléket, de forrásanyagul is szolgálhat további néprajzi kutatásokhoz.

Klamár Zoltán A mezővárosi kultúra tárgyiasult megnyilvánulásai, nevezetesen az épületekkel és a lakásberendezéssel, a viselettel és általában a ruházatkódással, a hagyományos munkaeszközökkel és a kézműves termékekkel foglalkozik. Elsősorban arra keresi a választ, hogy a mezővárosi anyagi kultúrájában miként jelenik, vagy helyesebb, ha úgy mondjuk: *jelent meg* a kunsági lét sajátossága.

A kötetet *Tál Gizella* írása zárja, aki számba veszi mindazokat a *túrkeveieket*, akik jelentőset alkottak a *tudományban és a művészetekben*.

Minden honismeretet szolgáló ember örülhet annak, hogy a mai *Túrkeve földjéről és népéről* szóló, időben mintegy hét évezredet átfogó, három helytörténeti tanulmánygyűjtemény utolsó kötete az ezredfordulóra megjelenhetett. Irigylhetjük a túrkevei szülőket, pedagógusokat, hogy ilyen páratlan értékű, tudományos teljesítményen kívül honismereti olvasókönyvnek is használható oktatási segédanyag áll rendelkezésükre ahhoz, hogy szülőföldjüket ismerő és szerető lokálpatriótákat nevelhessenek. Túrkeve régóta városnak tartja magát, még ha a külső körülmények hátrányos hatásai miatt ezt a szerepét nem is tudja és tudta mindig betölteni. Ez a könyv azonban minden bizonnyal jelentősen hozzájárul Túrkeve városodáshoz, főként pedig népe nagyon öntudatának erősödéséhez.

Halász Péter

Tiszasziget története

Az államalapítás millenniumának évében jelent meg a Csongrád megye déli részén, Szegedtől tizenöt kilométerre fekvő község, Tiszasziget monográfiája. A könyv szerzői ismert helyi és szegedi kutatók, tanárok. Gondosan megszerkesztett tanulmánykötet, amely bemutatja Tiszasziget (1955-ig Ószentiván) földjét és népét: a természeti adottságoktól a népi vallásosságig, a régészeti emlékektől a ragadványnevek eredetéig. A könyvet Gárgyánné Lampert Magdolna, a Csongrád Megyei Levéltár munkatársa szerkesztette; Tiszasziget Község Önkormányzata adta ki. A település természeti földrajzi adottságait Andó Mihály egyetemi docens és Szabó József egyetemi tanár foglalta össze. Tiszasziget kapcsán fontos megjegyezni, hogy határában fekszik az ország legmélyebb pontja (76 m), amit kopjafa jelez. A régészeti topográfiát és a falu korai történetét Béres Mária és Matuz Edit régészek dolgozták fel. Nagyon jól kidolgozott a falu Árpád-kori életének és templomának leírása – a leletek tükrében. Érdekesség, hogy Európa első eredeti helyzetében kiemelt bronzkori temetkezése Ószentiván határából került elő. Jelenleg a szegedi Móra Ferenc Múzeum aulájában tekinthető meg.

A község középkori, török hódoltság kori, valamint 1718 és 1781 közötti történetét *Géczi Lajos* főlevéltáros írta meg vázlatosan, az eddigi vonatkozó szakirodalom összefoglalásaként. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a mai két falu Tiszasziget és Újszentiván helyén, pontosabban a két település közötti területen feküdt a középkori Szentiván. A török idők után, illetve a XVIII. század közepétől Szentiván története két ágon folytatódott. Az 1700-as években a szentiváni pusztát szerbek népesítették be. Az 1828-as országos összeírás idején pedig már egyértelműen elkülöníthető Ószentiván és Újszentiván. Az eddigi kutatások szerint a szerbek a mai Tiszasziget helyére telepedtek, s 1781-ben – amikor Szeged város zálogbirtokként megszerezte a Magyar Királyi Udvari Kamarától a szentiváni pusztát – odébb költöztek, megalapítva a mai Újszentivánt (a szerződés csak 1783. március 5-én kötötték meg). *Géczi Lajos* feltételezi, hogy a mai Újszentiván jött létre előbb, Ószentivánt pedig a Szegedről idetelepülő dohánykertészek hozták létre. Feltételezését helyesnek tartjuk, ám hiányoljuk a forrásokkal való alátámasztást.

A következőkben két szempontot vázolunk a kérdés vizsgálatához. 1) A szőregi görögkeleti szerb plébánián őrzött 1758-as vizitációs jegyzőkönyvben, Arsenije Radojevszky temesi püspöki adminisztrátor Szentivánon Szent Györgyről nevezett szerb templomot írt le. Az újszentiváni templomban található egyik díszes szertartás-könyvet, bejegyzése szerint, Ivan Jovanovity pápa adományozta az egyházközségnek 1765-ben. (*Miklós Péter: Újszentiván vallási élete a XIX. században. Honismeret, 2000/5. 69. old.*) E két esemény még az 1783-ban megkötött szerződés előtti években történt – minden kétséget kizáróan a mai Újszentivánon, hiszen szerb templom Ószentivánon soha nem volt. 2) Az 1784–1787-es, II. József-féle népszámlálás során Szentivánon 53 házat, 62 családot, 358 „görög nem egyesült” (ortodox) lakost (köztük egy papot és egy nemesi is) jegyezték fel. (*Kovács Géza: A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716–1848. Szeged, 1998. 106. old.*) Ez a település – a lakosság nemzetiségű-vallási összetétele alapján – a mai Újszentiván.

G. Lampert Magdolna a megyei levéltári dokumentumok gondos áttanulmányozása alapján foglalta össze az ószentiváni dohánykertészség történetét. Bemutatja a dohánytermesztés jelentőségét a térség mezőgazdaságában, valamint a község gazdasági életét a XIX. század első éveiben. *Marjanucz László* tanszékvezető egyetemi docens Ószentiván 1848 és 1914 közötti történetét tekintette át. Az 1848/49-es események helyi vonatkozásait elsősorban a korabeli sajtó tükrében vizsgálta (Tiszavidéki Újság, 1849). Ószentiván 1850-es évekbeli és dualizmus kori hétköznapijait, gazdasági és társadalmi életét, közigazgatását a Csongrád Megyei Levéltárban található forrásokra építve mutatja be. *Makó Imre* segédlevéltáros Trianon hatását a község életére (ezt megelőzően: szerb megszállás), valamint a Horthy-korszak eseményeit (gazdaság, egészségügy, oktatás és iskola, hitélet, politikai élet, közigazgatás és költségvetés)

vizsgálta. *Kanyó Ferenc* levéltáros tanulmányában Öszentáin 1940 és 1950 közötti történetét mutatta be, különös tekintettel a földreform hatására, valamint a gazdasági és politikai erőviszonyokra – a diktatúra kiépítése alatt. Tiszasziget 1950 és 1999 közötti történetének kronológiáját, s a község válási életét *G. Lampert Magdolna* – a kötet szerkesztője – dolgozta fel, aki az egyházközség és a templom történetének megírásakor a helyi *Historia Domust* és a Szeged-csanádi Püspöki Levéltár vonatkozó iratait is felhasználta. Az egyházmegyei évkönyvek alapján táblázatokba rendezte a lakosság vallási megoszlásának adatait 1813 és 1998 között.

Tiszasziget néprajzáról, népi életéről három tanulmány ad képet. Vass Erika néprajzkutató az emberélet fordulóihoz (születés, házasság, halál) kötődő helyi szokásokat és hagyományokat vizsgálta. Különösen érdekes a házassági szokások bemutatása, több térképpel, diagrammal szemléltetve. *Polner Zoltán* folklorista a tiszaszigeti népi imádságokat gyűjtötte össze és elemezte, gazdagítva a szegedi nagytáj – Bálint Sándor által alaposan kutatót – népi vallásosságának szellemi emléktárát. *Belényi Gyúldné* tanárnő a tiszaszigeti ragadványneveket és eredetüket kutatta. A kötet utolsó két írása *G. Lampert Magdolna* munkája: Tiszasziget jelképeinek és népmozgalmi adatainak (1892–1980) ismertetése. A könyv melléletében térképeket, táblázatokat, névsorokat (bírtokosok, világháború áldozatai stb.) találunk. Használatát rövidítésjegyzékek, illetve névmutató könnyíti meg. A fentebb bemutatott tanulmánykötet részletesen, tudományos igényességgel mutatja be Tiszasziget történetét a kezdetektől napjainkig. A könyvön keresztül – Szőreg és Deszk után – egy újabb észak-bánáti falu életével, történetével ismerkedhetünk meg. (Tiszasziget, 2000.)

Miklós Péter

ANISZI KÁLMÁN:

Magyar sorskérdések Erdélyben. Tanúságtevők II.

A hosszú elzártság miatt Erdélyben az irodalom sokkal jelentősebb szerepet töltött be a magyarság szellemiségében, mint az anyaországban. Nálunk az író, a költő – amolyan muszaj-herkulesként – irodalmon kívüli feladatokat is felvállalt – mondja *Kántor Lajos*, a könyv (1990-ben készített) *Szolgálatban* című interjújában, majd folytatja: különösen az utóbbi években volt rendkívül súlyos a helyzet. A hiteles alkotókat teljesen megfosztották a politikai megnyilatkozás lehetőségétől. A körülmények hatalmas folytán a romániai magyar irodalomnak nem voltak szószólói, csak szócsövei.

A kötet szerkesztője, az 1990 óta Magyarországon élő Aniszi Kálmán (korábban az *Igazság* és a *Korunk* munkatársa volt) a résztvevő hitelességével faggatja az erdélyi értelmiség számos neves képviselőjét, és azokat a hiteles magyarországi ér-

telmiségieket, akik vállalják, hogy szót emelnek az erdélyi magyarságról, beszélnek azokról a rombolásokról, amiket a nacionalista, sovén román hatalom véghezvitt a magyarság gazdasági, szellemi, művelődési életében, intézményeiben s a demográfia terén, előbb erkölcsi-tudati megrökkasztást, majd gyors önfeladást, beolvadást remélve. A mélyinterjúk az erdélyi értelmiség nagy dilemmáiról, vívdásairól, útkereséseiről szólnak, egy meggyötört közösség létállapotának láttelejét adják. A szerző szóra bírt írókat, művészeket, politikusokat és egyházi méltóságokat, akik ma is vívják küzdelmeiket a közélet porondján a megmaradásért és a reménylett jövőért. A sajátos történelmi pillanatot, és az őszinte, bátor helyzetfeltárás élvezetességét és egyben dokumentumértékűvé teszi a vallomásokat.

Aniszi az interjúkat 1990 és 2000 között készítette és helyenként azok alcíme is rendkívül sokatmondó. Beszélgetőpartnereit döntően Kolozsváron élő és alkotó értelmiségiek közül válogatta, így interjúalanyai: az erdélyi magyar múlttal sokat foglalkozó filozófus író, egyetemi tanár *Balázs Sándor*; az 1987-ben Békéscsabára áttelepült és ott főmuzeológusként dolgozó művészettörténész *Banner Zoltán*; a Kolozsvári Rádió és Televízió Magyar Szerkesztőségének vezetője, az író és újságíró *Csep Sándor*; az MTA külső tagjaként ismert történelmi *Egyed Ákos*; a kolozsvári protestáns teológiai akadémia történelemtanára *Gálffy Zoltán*; a házsongárdi temető egyik legjobb ismerője, az irodalom- és helytörténész *Gaál György*; az ultranacionalista magyarfaló polgármester elleni gigász küzdelmet folytató *Herédi Sándor*; a protestáns teológus, egyetemi tanár *Juhász Tamás*; a Barabás Miklós Céh újjáélesztésében érdemeket szerző *Murádin Jenő* művészettörténész, az 1987-től Budapesten élő *Sebestyén Kálmán* tudománytörténész; végül a Ceausescu-diktatúra szindrómáját elemző *Vargha Jenő László* pszichológus professzor.

Külön kiemelkedőnek tartjuk, a Bajor Andorral, László Gyulával és Czine Mihállyal készült interjúkat, hiszen ők a beszélgetést követően eltávoztak körünkől. *Bajor Andor* (1927–1991) költőként indult, de paródiái tették országosan ismertté. Legérettebb alkotásai azonban szatirikus és lírai novellái. 1989-ben a *Keresztény Szó* főszerkesztőjének kérték fel, amire szerényen csak így nyilatkozott: „Ez a megbízás rendkívül felkészületlenül és váratlanul ért. Mint főszerkesztő, nem érzem magam eléggé határozatképesnek. Nemcsak istenhítre, hanem az emberekbe vetett hitre is nagy szükség van. Istenben nem kételkedem, de gyakran úgy érzem, hogy hiányoznak a munkatársak.” (Kolozsvár, 1990.)

Távol mégis együtt címmel 1990-ben történt beszélgetésben a szabolcsi Nyírmegyer községben született irodalomtörténész, *Czine Mihály* (1929–1999) az Illyés-i gondolatot, a *haza* a *magasban* eszméjét élte meg és vallotta, hogy amíg az ember Petőfit tudja idézni, Berzsenyit döröggi az éjszakába, addig otthon érezheti magát a nagyvilágban, hiszen egyazon szellemiség összefoghatja a bárhol élőket, és magyarok maradhatnak Buka-

restben, New Yorkban Prágában vagy Kolozsvárron, Székelyudvarhelyen, Pozsonyban vagy Szabadkán és természetesen Budapesten. Értékes útmutatást adott a nyugati magyaroknak is: „A nyelv a legfontosabb dolgok egyike. Változatlanul érvényes: nyelvenvel él a nemzet. De az is igaz, hogyha a nyelvével el veszíti az egyes, egy nemzet érzülete úgy is megmaradhat. A nyugaton élő magyarság minden bizonnyal apadni fog. A fiak, az unokák nyelvtudása kevesebb lesz, esetleg semmi sem lesz, de még akkor is, más nyelv segítségével is hordozhatják a magyar tudatot. És segíthetnek a maguk magyar nyelvével itthon őrzők dolgában. Abban bizakodom, hogy az Amerikában vagy másutt nyelvüket elveszítő unokák és dédunokák közül is sokan a magyarság ügyének a vállalói lesznek.” (1990)

László Gyulával (1910–1998) *Mélyből jövő igazságok* címmel 1995-ben készült interjújában a neves régész, történelemkutató – aki 1940-től kolozsvári egyetemi tanár is volt – a szerző azon kérdésére, hogy kik laktak Erdélyben a honfoglalás korában, elmondta, hogy hiteles írott és helynévi adatunk csak a blakokról van. Nem a vlachokról, hanem a blakokról, akik Magna Hungáriában is éltek. A székelyek előtt jöhettek ide, hiszen arra van adatunk, hogy a székelyek velük együtt éltek, és hogy a székelyek az ő írásukat használták. A románságnak nem volt rovásírása, ők a balkánon divatos görög, majd bolgár írást használták. Egyelőre semmiféle egykorú régészeti adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy ők itt éltek volna a rómaiak által kiürített Erdély területén a magyarság megjelenése előtt. Az, hogy találtak egy bizánci pénzt, Istenem, nálunk százával találják. Az nem bizonyított. A székelyek származásával kapcsolatosan pedig azon meggyőződésének adott hangot, hogy a székelyeknek hun származástudatuk van. Úgy tudják – folytatja László Gyula –, hogy ők Attila népéből maradtak itt. Én ezt a tudatot gyermekkoromban személyesen is átéltem. Székelyszáldobos és Rákos között van Rékapataka. Réka Attila felesége volt. Van ott egy nagy dombszerű erdő, a hegynyúlvány pedig Réka sírja. Én, mint gyermek, meglehetősen tisztelettel és félelemmel jártam ezeken a helyeken, ahol Attila felesége van eltemetve. Nemrégiben a Történettudományi Intézet egyik nagy tudású történésze bebizonyította, hogy a székelyek valóban Árpád honfoglalása előtt is itt éltek.

Sok értékes gondolattal gazdagítja a kötetet a *Legnagyobb bátorság a remény* címmel Bukarestben, 1998-ban *Gálfalvi Zsolt*tal készített beszélgetés. A *Hét* című hetilap főszerkesztője erről a reményről tesz tanúságot, ahogy mondja: egész tevékenységemet, melyet a lapszerkesztésben, a romániai magyar szellemi életben kívánok kifejejteni, ennek a gondolatnak a jegyében képzelem el. Reményen nem olcsó illúziókat értek, hanem abban bizakodva, hogy mindennapos, körültekintő, józan, kompromisszumokra is kész, de az értékekhez következetesen ragaszkodó munkával eredményt lehet elérni. *Ha kisebbségi is – teljes értékű* címmel beszélget a szerző *Pomogáts Bélával*, aki szerint Er-

délyt járva sokszor mennyire kétségbe esik az ember megtapasztalva a tényeket (az interjú 1993-ban készült). Ugyanakkor az Irószövetség elnöke lát bizakodásra utaló jeleket is, amikor úgy nyilatkozik, hogy az a pesszimizmus, ami elfog bennünket tapasztalataink nyomán, nem szabad, hogy a végső vereség érzésévé váljon. A magyar történelem is erre tanít, hisz a magyarság mindig nagy vereségeiből merített erőt a jövőt illetően, akár Mohács, akár Trianon után. Csak persze akarni, gondolkodni és cselekedni kell.

Igen stílusosan *Rendületlenül* címet adja Aniszi Kálmán a *Tempfli József* nagyváradi püspökkel történő beszélgetésnek. A főszerző felvázolja az erdélyi katolikus egyház iskolapolitikáját, és többek közt arról is tájékoztatja a könyv olvasóit, hogy a nagyváradi egyházmegyének 206 Dürer-metszete volt, és számos neves németalföldi festő bibliai témájú alkotása, amelyeket a mai napig nem kapott vissza. Tempfli püspök utal arra is, hogy jól ismer-te Reményik Sándor költőt, és büszkeséggel tölti el, hogy evangélikus létere a püspöki palotában vagy a premontrai rendházban lakott, sőt elmondja azt is, hogy tizenhét olyan versének kézírata van a birtokában, amelyeket a neves költő a rendházban vagy a püspöki palotában írt.

Hasonlóan értékes gondolatokat ismerhetünk meg a neves atomfizikus, az MTA külső tagja, a Temesváron élő *Törő Tiborral* 1995-ben készült beszélgetésből is. A *verébleptű törekvések fölött eljárt az idő* címet viselő *Csapody Miklós* interjú pedig rendkívül mély, elgondolkodásra készítő gondolatokat vet papírra. A *Magyar Örökség* kitérítő cím birtokosával, a *Nemzet Színészével*, *Sinkovits Imrével* Budapesten, 2000-ben készült beszélgetés az *Örök hűségben* címet viseli, aki a tőle megszokott, oly közvetlenséggel mondja el, hogy a három unokája közül a 17 éves leánya azt mondta neki a *Balkáni gerle* előadása után, hogy a magyar klasszikus és kortárs színpadi szerzők közül valamennyi világirodalmi klasszikus is ideértve, ez az előadás tetszett a legjobban, mert „Papa, én csak most kezdem érteni ezt az egész erdélyi kérdést”. *A múlt vállalása a jövő záloga* címmel készült interjúban erdélyi gyökereire hivatkozik *Cseres Tibor*, amikor bevallja, hogy jellembrázolásaiban a Gyergyóremetéről hozott szülői hagyatékat, az ottani hagyományok, a nyelv sajátos íze, mind-mind befolyásolja írásait.

A Magyar Millennium évében Magyar Kulturális Örökség Minisztériuma, illetve egyéb alapítványok, hivatalok által támogatott kötet úgy véljük, egyértelműen házigazdoló munka. (Megjegyezzük, hogy Tanúságtevők címmel 1995-ben kiadott és pénz híján a szerző az interjúk csak egy részét tudta közölni, ezért is külön köszönet illeti a Kairosz Kiadót), Rövid ismertetésünket *Beke György* lírai vallomásával zárjuk: „Mikor 1991-ben szülőfalum, a háromszéki Uzon népe megtisztelt azzal, hogy díszpolgárává választott, tehát a magánéna tart továbbra is, azt mondtam: „Én úgy érzem magam, mint hajtandán Mikes Kelemen. Annyira szeretem már Budapesten, hogy el nem felelhetem Uzon-t.” És hogy nem pusztán szólam

ez, álljon bizonyágként a tény, hogy két év óta – hiába bíztatnak a szerkesztők – nem tudok másról írni, mint Erdélyről. Aggodalmaim, reményeim, tévedéseim, igazam, mind-mind onnan vétték.”

Udvarhelyi Olivér

Szentkatolnai Bálint Benedek

Egy könyv jelent meg a közelmúltban Erdély egyik legkeletibb pontján, Kézdivásárhelyen. Lét-rehozója: a szülőföld. Pontosabban: a szülőföld szeretete. Egy eszme, egy gondolat, egy mozgató erő, melyet így szövegezhethünk meg: Becsüljük értékeinket!

Kiadója: új név a palettán: Ambrózia Farm Kft., melynek mindenese *Borcsa János* tanár, műkritikus, esszéíró, irodalomszervező. A könyv címe egy elhomályosult, de valamikor sokak tiszteletétől, megbecsülésétől övezett név: *Szentkatolnai Bálint Benedek*.

Töprengök: milyen hatalmas, nagy úr az idő! Behint, elföd, eltemet! Bálint Benedek egy emberéletben is megfogalmazható messzeségben vagy közelségben, 80 évvel ezelőtt halt meg 60 évesen. Korának ismert, nagyra becsült, sokak által tisztelt, amolyan Kós Károly-féle egyénisége volt. Kós nemzeti karakterű építész, Bálint Benedek ugyancsak nemzeti, a nép lelkében, a hazai hagyományokban gyökerező iparművészet megteremtésén fáradozott. Gyűjtött, tervezett, szervezett, eszmei koncepciót alakított ki, rajzolt, fába metszett, tüllhímez mintákat tervezett művészi érzékű felesége, Nagy Karolina számára, s maga is faragott, példaértékű darabokat készített népi-iparművészeti szellemiségű bútorköböl, falitékákból. Prófétája volt elképzelésének. Nemzeti karakterű lakásbelsőket, viseleti darabokat akart kialakítani! Ki szeretne volna ragadni a nemzetet a nyugatmajmolás büvköréből, tudatosítani saját értékeinket, bevinni azokat az életünkbe, sőt azon túl: bevinni Európa tudatába. Bálint Benedek hitt abban, hogy nemzetünk emelkedni fog, ha nem az idegen példákat utánozza, hiszen olyan örökségnek vagyunk a birtokosai, mely egyetemes értékévé emelhető, mellyel nemcsak magunkat, hanem az egyetemes kultúrát is gazdagíthatjuk. S abban is hitt, hogyha ezt meg tudjuk valósítani, közvetve is fel-emelhetjük népünket, munkalehetőséget teremthetünk a fűrő-faragó, szövő-fonó, csipkeverő és varró ezusi ezermestereinknek, s hozzájárulhatunk ezzel a szegénységnek, a szülőföld elmaradottságának a leküzdéséhez.

Nos, ennek a nagyszerű embernek az emlékét, ezt a prófétát, a messianisztikus hívőt, ezt a hatalmas szellemi erővel bíró, célkitűzéseivel, elgondolással ma is korszerű embert, majdnem teljesen beburkolta a feledés homálya. Nem emlékezünk rá, nem tudunk róla szinte semmit. Még azt sem, hogy élt, hogy volt, hogy küzdött a közönnyel, hogy már-már belefáradt, de úgy sem adta fel, s hogy ma is mennyire időszerű minden gondolata.

A szó szoros értelmében a feledés homályából kellett kibontani nagyszerű alakját, nagyszerű gondolatait.

Erre vállalkozott ez a könyv. Erre vállalkozott Borcsa János, már akkor, amikor mint szentkatolnai tanár, a falujával szembeni kötelességét teljesítve előbányászta emlékét, szóra bírta azokat, akik tudtak (még) róla, áttanulmányozta a kor újságjait, megkereste a Bálint Benedekre utaló információkat, közzétette ránkmaradt írását, felfedte küzdelmeit, célkitűzéseit.

Az igényes kivitelezésű könyv méltó emléke a jeles alkotónak.

Az első részben az öt és a közelmúltban feltámasztott utóéletét bemutató írások sorjázna. *Murádin Jenő* rövid, tömör tanulmánya (Bálint Benedek életéről és munkásságáról), *Bakk Pál* igen értékes tényfeltáró emlékezése (Bálint Benedek Szentkatolna emlékezetében), *Borcsa János* sajtóközvetítésen alapuló művészportréja (Bálint Benedek népies iparművészetéről) és *Márton Árpád* emlékbeszéde, melyet az emléktábla 1996-os leleplezésekor mondott el (Bálint Benedek időszerűsége).

A Függelék részben két fontos dokumentumot találunk. *Szentkatolnai Bálint Benedek* nagyszerű írását (A székely népművészetéről), melyben nemcsak elveit, felfogását, hanem lelkes, hívő egyéniségét reprezentálja, és *dr. Hermann Antal* tanulmányát (Az EKE és a népművészet), mely a saját múltbeli értékeink felismerésének a fontosságáról, s arról a várakozásról vall, mellyel Bálint Benedek zsenialitása felé fordult a kor.

A harmadik rész – némileg ellentmondva az első kötetnek – olyan reprodukciókat közöl, melyek Bálint Benedek munkásságának a megítélésünk szerint kevésbé reprezentatív, kisebb horderejű természetű, fametszői tevékenységét illusztrálják.

Még csak annyit: Bálint Benedek életének két végpontja: a Háromszék megyei Szentkatolna, ahol mint a nagyhírű, de ugyancsak elmagányosodott nyelvész és keletkutató Bálint Gábor jóval fiatalabb öccseként látta meg a napvilágot, és Békéscsaba, ahol hamvai is nyugszanak. Élt és küzdött még Budapesten és Kézdivásárhelyen is.

Gazda József

Mezőtúri oklevelek 1219–1425

Az utóbbi időben örvendetesen megszapordtak a helytörténeti irodalomban a forráskiadványok. Mintha visszatérni látszana a XX. század második felének lendületé, amikor tömegével tettek közzé azokat a történeti dokumentumokat, amelyek máig is alapvető bázisát jelentik mindenféle történeti feldolgozásnak.

Közismert, hogy az Alföld mennyire szegény középkori frott forrásokban. Mivel kevés volt ezen a területen a jelentősebb város, eleve nem lehetett túlságosan nagy az írásbeliség sem. A legkorábbi okleveleket a tatárjárás semmisítette meg. Aztán több mint másfél évszázados török hódoltság rit-

kította azt, ami megmaradt. Mindezeket figyelembe véve meglepő, hogy Mezőtúr egy híján száz olyan 1526-ig keletkezett oklevelet tud felmutatni, ami valamilyen formában a helység történetéhez kapcsolódik.

Tekintettel arra, hogy manapság igen kevesen vannak, akik a középkori latin nyelvben annyira járatosak lennének, hogy középkori okleveleket képesek lennének akár csak nyomtatásban is értelmezve elolvasni (lefordítani), csak helyeselni tudjuk, hogy Benedek Gyula magyar fordításban tette közzé a 99 oklevelet. Nagyon helyesen azonban egyes neveket, kulcsszavakat a latin eredeti helyesírás szerint is közölt zárójelben, hogy a kutatók ellenőrizhessék a közzétételt. Nagyon hasznos az is, hogy minden fontos fogalmat és nevet (személy- és helynevet) jegyzetben magyaráz, értelmez.

Néhány oklevélszöveg hasonmását is közli. A hasonmások azonban olyan méretűek (és minőségűek), hogy többnyire szinte olvashatatlanok. Ilyen formában ezeket bizony mellőzni lehetett volna. A tudomásunk szerint folytatódó sorozatban gondosabban kellene ügyelni arra, hogy milyen minőségűek a dokumentum-melléletek. Tegyük hozzá, hogy ez az utóbbi fél évszázad közléseinek típushibája. (A „tízkettes” akadémiai Magyarország története ennél sokkal inkább elretentő példák tucatjaival „örvendeztetni meg” az olvasót. Pedig a Magyar történeti életrajzok sorozat, vagy a millenniumi Magyar nemzet története kötetei kiváló mintául szolgálhatnának arra, hogyan is kell, hogyan érdemes ezt megtenni.) A sorozat már ismertett dévaványai kötete szerkesztőjének, Hajdú Józsefnek a gondossága (számítógépes retusa) révén bizonyítja, hogy milyen minőséget lehet elérni ilyen papír és nyomdai minőség mellett. Természetesen tudom, hogy a szövegeket nagyon kevesen fogják megpróbálni kibetűzni, de gondoljunk azokra is, akik mégis erre „vetemednének” pl. olyan elszánt tanároknak, akik a középkori írásbeliség szemléltetésére szeretnék a kiadványt felhasználni.

Benedek Gyula előszava meglehetősen szűkszavú, meg sem próbálkozik elemezni, milyen jellegű, milyen típusú oklevelek maradtak fenn Mezőtúrral kapcsolatosan. Az oklevelek harmadát királyaink adták ki, néhányat országos főmeltóságaink (nádor, országbíró), jelentős csoportot alkotnak a hiteleshelyi (káptalani, konvinti) kiadványok, ezt követik a vármegyék oklevelei, végül maradt néhány olyan is, amely Mezőtúr önkormányzatától származik.

Az okleveleket általában nem teljes szöveggel közlik, olykor csak néhány sornyt, vagyis csak azt a szövegrészt, amely valamiképpen Mezőtúrral kapcsolatos, illetve bizonyos olyan adatokat, amelyek az oklevél tárgyának megértéséhez feltétlenül szükségesek. Talán kissé hosszabb szövegeket is lehetett volna olykor közölni. Ha nem minden szöveg kezdődne új oldalon, s a címet nem lennének aránytalanul nagy betűkkel szedve, akkor hosszabb szövegközlés esetén is a kiadvány terje-

delme akár 25-30 %-kal kisebb lehetne. Napjaink drága papírjai mellett ez korántsem közömbös!

A felhasznált irodalom jegyzéke mutatja, hogy milyen alapos szakismeretek alapján készült a dokumentumok közzététele. Rendkívül hasznos a földrajzinév-mutató, mert ebből kiviláglik, hogy korántsem csupán Mezőtúr és környéke, sőt nemcsak az Alföld, hanem még Erdély és Horvátország várainak történetéhez is kiválóan hasznosítható a kötet. Jómagam vársorozatomban legújabb kötetéhez (Rejtélyes váraink, Kegényes váraink) már merítettem is belőle. Talán nem lenne haszontalan egy személynév-mutató sem a sorozat következő köteténél, amely segítene a személynévi anyag hasznosításában.

Ismertetésünket azzal zárhatjuk, hogy a kisebb hiányosságok mellett a kiadvány egészét tekintve mintaszerűen gondos, a helytörténeti forráskiadás legjobb hagyományait folytatja, s reméljük, hogy még jó néhány hasonló kötetel örvendeztetik meg a megye érdeklődő olvasóit a sorozat szerkesztői. Kívánunk a munkához kedvet és kitartást, a megjelentetéshez pedig a jó ügyet továbbra is fölkaroló támogatókat. (Közreadta, latinból fordította, jegyzetekkel és mutatóval ellátta *Benedek Gyula*. A jegyzeteket és a mutatót készítette *Tólnay Gábor*. Documentatio Historica III. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szolnok, 2000.)

Csorba Csaba

SZALONTAY JUDIT: Csornai menyecskekendők

Érdekes és szép munkát végez Szalontay Judit a Csornai Múzeum néprajzkutatója a Rábaköz népviseletét mentő és dokumentáló tevékenységével. A hajdani Sopron vármegyéhez tartozó tájegységben, bár korán megkezdődött a paraszti polgárosulás, s vele együtt a kivetkőzés, jelentősebb mezővárosai, Kapuvár és Csorna mégis sokáig őrizte a XIX. század húszas-harmincas éveiben kialakult népviseletét, s méltán híres mezővárosi kultúrájának gazdag hímzészagományát.

Szalontay Judit a csornai népviselet darabjainak még megtalálható példányait, az ezredfordulóig őrzött száz-százötven éves textíliáit gyűjti össze. Rendkívül fontos munkájának eredményéről így vall: „1970 óta tudatosan törekedtem a csornai népviselet hagyományának, még fellelhető értékeinek gyűjtésére. Kezdetben csak szórványanyagot találtam, de napjainkig 47 csornai gazdacsalád viseleti hagyatékát menthettem meg, melyből 53 db fehér menyecskekendő és 23 db főkötő, kobak került a múzeum viseleti gyűjteményébe.” Tehát a gyűjtő külön figyelemmel keresi és vizsgálja a kendőket, méghozzá az újasszonyok, a menyecskekendőit, kobakjait (kéreg főkötőit), fityuláit. Ez az öltözékelem jelenti könyvének tárgyát, s a kendők hímzészemintája és technikája érdeklí leginkább a kutatót. „A rábaközi viseletek közül a csornaiak kendőkészlete a legváltozatosabb” – írja, és

valóban a csornai metéléses, a fehérhímzéses és az aranyfonalas menyecskekendők bőséges variációit ismerhetjük meg a kiadványból. A bemutatott anyag ritkaságát, különlegességét az jelzi leginkább, hogy ezen a vidéken csak a csornaiak viseletének volt része az aranyfonallal hímzett ünnepi fejkendő.

Ez a különleges kikészítésű viseletdarab a csornai menyecske dísz volt, s emellett, hogy jelölte viselőjének családi állapotát – etnoszemiotikai értelmezés szerint – a hímzőszál anyaga jelölte a család vagyoni állapotát, rangját is.

Szalontay Judit a csornai népviselet rövid leírása után 35 csornai kendő hímzésmintáját közli a hímzéselemek megnevezésével (rózsa, rózsabimbó, rozetta, virágtő, virágcserep, inda, levélág, háromágú levél, szőlőlevél, szőlőfürt, szegfű, tulipán, gránátalma stb.) és a hímzés technikák jelölésével (pókozás, hurokoltás, lapos hímzés, láncöltés, szállhúzás, szálszorítás stb.).

A könyv négy lakodalmi és két bársonykobak színes fotójával s a három ismertett menyecske-kendő típusának színes illusztrációjával jól válogatott bemutatása a csornai menyecske-kendőknek, melyek használatát illetően a szerző megjegyzi, hogy ezek sorra ünnepi kendők voltak, a legnagyobb vallási ünnepeken, esetleg búcsújárásokon viselték őket tulajdonosaik, míg a kobakokat ugyanakkor a fejkendő alatt vagy lakodalmiban.

Szalontay Judit könyvét Bátky Zsigmond néprajzkutató emlékének ajánlja, aki a Néprajzi Múzeum egykori igazgatója, a Magyar Népművészet sorozat elindítója volt, mely sorozatban Bátky elsőként a „Rábaközi hímzések” című kötetet adta ki 1924-ben. Szalontay könyve a 25. ebben a sorozatban, s hézagpótló mű a rábaközi viseleteket bemutatók sorában. „A szakirodalomban színtelen ismeretlen csornai fejkendő felhajtást elűzőtől a pántlikák és pillangós kobakok – ebben a kötetben publikáljuk először.”

Reméljük, hogy ez a szép könyv ösztönzőleg hat és hasznos útmutatásul szolgál más vidékek, a népviseletüket még őrző települések viseletkutatói számára is, és nemcsak Magyarország határain belül. Bár a könyvterjesztés e sorok írójának szülőföldjén (a Vajdaságban) olyan siralmas állapotban van, hogy csak a baráti odafigyelés és jóindulat hozhatja közelebb az anyaországi és más ország-beli szakmai kiadványokat. (Bp., 1999.)

Silling István

CSÍKI TAMÁS:

Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon

Csiki Tamás a történeti Magyarország egyik sajtós közösségével foglalkozik helytörténeti érdekességű munkájában. A fiatal kutató szerencsésen ötvözi a gazdasági szemléletet a helytörténeti vonatkozásokkal. Kötete Miskolc, Kassa, Nagyvárad, Szatmárnémeti és Sátoraljaújhely zsidóságá-

nak gazdasági helyzetét és társadalmi fejlődését vizsgálja komparatív módon a XIX. és a XX. században.

Összefüggéseket keres és talál a betelepedés körülményei, a tőkefelhalmozás üteme és formái, a felekezeti demográfiai mutatók, urbanizációs szintje, kulturális állapota, az emancipáció, majd az etnikai, társadalmi asszimiláció menete, a különböző irányzatok (ortodox, neológ, chaszid) súlya, továbbá a zsidók gazdasági szerepe és társadalmi struktúrája között. Településenként sorra veszi a foglalkozási ágakat, kereskedelmi formákat, különös tekintettel a bankéletre, bemutatja a társadalmi mobilitás csatornáit és lehetőségeit. Párhuzamosságokat és különbségeket mutat ki az egyes városok vonatkozásában.

Magyar sajátosság, hogy a zsidók eleinte nem a városokban, hanem a földesurak oltalma alatt telepedtek meg. Királyi városokban kevés zsidó lakott, a bányavárosokba egyáltalán nem engedték be őket. Csak a XIX. század közepén jelentek meg a városokban nagyobb számban.

Nagyvárad későbbi Váralja kerülete eleinte külön „zsidó város” volt, csak később vált Nagyvárad részévé. Itt gyors volt a magyarosodás folyamata. Az elcsatolt Kassán 1938-ra gememelkedett a zsidók között a magyar anyanyelvűek aránya, a szlovák pedig csökkent. Jól követhető a földszerzés, sok a zsidó bérlő. Helytörténeti értékű a második fejezet: A zsidóság betelepülésének és gazdasági térfoglalásának sajátosságai 1867-ig. Olyan érdekességeket tudunk meg belőle, hogy mint Miskolcon a görög kereskedőket váltották fel, Nagyváradra kedvezményekkel csábították őket, míg Kassán lehetőleg akadályozták megtelepedésüket. A kötet ipartörténeti értéke a zsidó befektetők és gyárosok felsorolása. Megtudhatjuk a zsidó kisipar taglalásánál, hogy egy időben a zsidó szabók közvetítették a nyugati divatot.

A veszttelt háború, a Tanácsköztársaság, majd Trianon nem használta a régió gazdasági életének, így a zsidóságának sem, noha Nagyvárad jól felhasználta a román államterület gazdasági lehetőségeit. Később Kassa kereskedelmi központ jellege is erősödött. Csiki Tamás a Befejezésben érthető stílusban összegzi a kötet adatokkal, táblázatokkal szemléltetett mondanivalóját. A rendszeres összehasonlítás, ami a kvantitatív-statisztikai elemzések és a tipizáló-illusztratív módszerek ötvözésével egészül ki, arra a következtetésre jut, hogy más-más táji-ökonómiai feltételek között létező településeken a zsidóság gazdasági és társadalmi integrációjának, illetve rétegződésének a legkülönbözőbb árnyalatú érvényesültek és módosultak aránylag rövid idő alatt, ami alapján eltérő urbanizációs-polgárosodási modellek voltak kialakíthatók.

A Miskolci Egyetem és az Osiris Kiadó gondozásában megjelent kötet bő jegyzetanyaga nagyban növeli tudományos értékét. Történelemtanárok, helytörténészek egyaránt haszonnal forgathatják Csiki Tamás könyvét. (Osiris Kiadó, 1999.)

Róbert Péter

Honismereti Bibliográfia

Angyal László – Benkő Sándor: Az ötös folyosó: a magyar-szlovén vasút építése az ezredfordulón. MÁV Rt. Szombathely, 2000. 243 old.

Bariska István: A kéklő Irottka alatt: természet és történelem az Irottka-Geschriebenstein Natúr-park ígézetében. Savaria Tourist. 2000. 77 old.

Bácsország, Vajdasági honismereti szemle. Szabadka. 2000. 122 old. – *Ricz Péter:* Az Olvasóhoz; *Szekeres László:* A szabadkai közkönyvtár és múzeumegyesület történetének áttekintése; *Magyar László:* A palicsi fürdőorvos jelentései (1854-1867); *dr. Szöllősy Vágó László:* Vajdaság magyarlakta települései; *Uri Ferenc:* A vármegyei rendszer kiépítése és fejlődése Dél-Magyarországon, a mai Vajdaság területén, a XI-XVI. századig; *dr. Horváth Mátyás:* Bács-Bodrog vármegye közoktatása a mohácsi vészig; *Ricz Péter:* Ha a bácskai sáncok beszélni tudnának; *dr. Blazovich László:* Az Alföld XIV-XVI. századi úthálózatának vázlata; *Horvály Lajos:* Északkelet-Bácska felszíni vizei 1783-ban; *dr. Takács Miklós:* Újvidék és környéke a középkorban; *Kalapis Zoltán:* Egy „elszört” XIII. századi magyar emlék a Szerémségben; *Pejin Attila:* Zentai zsinagógák; *Weissenbeck József:* A földvári zsidóoktatás történetéből; *Magyar László:* Palics kiépítése (1904-1912); *dr. Virág Gábor:* Topolya birtok- és gazdálkodási viszonyai a XVIII. szd. második felében; *U. ő.:* Topolya mezőváros pecsétje 1848-ig; *Ulmer Gáspár:* Csantavér falu jobbágyainak úrbéri adózása az 1794/5-ös évben; *Nagygyörgy Zoltán:* Az eltűnt Kamaráserő nyomában; *Kovács Endre:* Millenniumi visszapillantás Doroszló múltjából; *Dudás Antal:* Kupuszina 1762. évi kamarai összeírása; *dr. Pénovics Antal:* Adalék a négy bácskai kun helység; Pacsér, Moravica, Feketics és Piros település-történetéhez; *Papp Árpád:* Néprajzi kutatások a négy történeti vármegye – Bács-Bodrog, Szerém, Temes és Torontál – területén 1945-ig; *Kunkin Zsuzsanna:* Ötszázhusz éves a Szabadkai Városi Könyvtár legrégibb ősnymtatványa; *dr. Csúszó Dezső:* Szabadkai kőkereszt az ezredfordulón; *Dudás Antal:* Palics keresztjei; *dr. Papp György:* „Alulnézeti történelem”; *dr. Vékony László:* Délvidéki 1848-49-es emlékhelyek; *Lalia Gábor:* 'Ndzsaró túszai; *Németh Ferenc:* Coubertin báró becskerei barátja; *Leibach Gyula:* A zornicai mentelep története; *Valkay Zoltán:* ONCSA-házak építése Zentán; *Deák András:* Kötvények, részvények, történelmi/történeti értékpapírok (TÉP); *Kocsis Antal:* Fybaych és Baych topográfiai elhelyezkedése; *dr. Bárh Dániel:* Az 1767. évi bácskai egyházlátogatási jegyzőkönyvek? A szerb nemzeti és külpolitika titkos dokumentuma, 1844; *Mojzes Antal:* A zsidók élete és kivétele Bajmokon; *Stevan*

Mačković: A szekicsi (Lovćenac) német gyűjtőtábor 1944-1946-ban; *Hulló István:* A Kárpát-medence megváltozott élővilága; *dr. Gulyás Gizella:* Délvidéki művészek a nagybányai művésztelep vonzásában (1896-1944); *Ninkov K. Olga:* Szecesszió; *Horváth József:* Képes levelezőlapok, korok és korszakok tükré; *dr. Virág Gábor:* Czinege György és a nemesi insurrectio; *dr. Vékony László:* Magyarország első térképe (1514-1528).

Bálint István János (szerk.): Az erő útján: a Rongyos Gárda küzdelmei, 1919-1939. *Magyar Ház Könyvek* 26. Bp. 2000. 361 old.

Beke Pál: Méltóságkereső. Önéletrajz és szakmatörténet. Editio Plurilingua. Bp. 2001. 416 old. – A szerzőnek a népművelés-közösségfejlesztés terén végzett munkájáról és az ezzel kapcsolatos gondolatairól.

Boda László – Orbán Róbert (szerk.): Bük, Csepreg, Sárvár és környékük. Kalauz turistáknak és természetbarátoknak. BKLK Szombathely. 2000. 200 old.

Brenner János: Szombathely város építéstörténete a XIX. szd. második felétől az első világháborúig. Vas Megyei Építész Kamara. Szombathely, 2000. 63 old.

Csepreg régi képes levelezőlapokon és fotókon. Összeáll.: *Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna.* Farkas Sándor Egylet. Csepreg, 2000. 96 old.

Demeter László (szerk.): Adalékok Barót történetéhez. Kiadja a Gaál Mózes Közművelődési Egyesület. Barót. 1999. 173 old. – *Egyes Ákos:* Székely századok. A székelyek rövid története 1848-ig; *Ferenczi István:* Barót nevérol és az erdélyi-déki-barcasági besenyő csoport történeti szerepéről; *Kisgyörgy Zoltán:* A baróti Beke-család története; *Egyed Emese:* A magyar népek elmesélt... (Gaál Mózes. Érzelmű nevelés szépirodalommal); *Benkő Levente:* Váczer – adalékok 1848/49 erdélyi eseményeihez és azok utótörténetéhez; *Demeter László:* A baróti régi-, avagy Zathureczky-temető leírása; *Hermann Róbert:* Zathureczky István székely huszárszázados emlékirata (1849-1856); *Cserey Gábor:* Barót úrbéri felmérései 1785-ből és 1820-ból.

Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Fekete Sas Kiadó. Bp. 2001. 595 old. (Hatodik kiadás)

Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. Bp. 1999. 2. sz. 227-528. old. – A tartalom-

ból: *Voigt Vilmos*: Györffy György és a magyar néprajztudomány; *Szilágyi Miklós*: Angári – dézsmá – robot; *Kemecsi Lajos*: Az észak-dunántúli paraszti járműkultúra néhány jellemzője; *Tari Lujza*: Német eredetű dallamok a bukovinai székely népzenében; *Juhász Zoltán*: Gyimesi hangszeres dallamok a bukovinai székely népzenében; *Paksa Katalin*: Néhány megfigyelés az új stílusú dalok erdélyi előadásmódjáról; *Szenik Ilona*: Egy moldvai dalromán román rokonai; *Szalay Zoltán*: Hangszeres figurációk a hegedű játékmódjában; *Bodor Anikó*: Az al-dunai székelyek régi hagyományai ma; *Richter Pál*: Két magyar peremvidék (Zobor-vidék és Moldva) népzenei kapcsolata; *Bárth Dániel*: Aszonyavató; *Eperjessy Ernő*: Szitkok-átkok-káromlások (Adatok a káromlások néprajzához); *Mód László-Simon András*: Az avasi magyarság szőlőkultúrája.

Élet a Répce mentén, 2000. Szerk: *Boda László*. Felső-Répcse menti területfejlesztési. Társulás, 2000. 160 old.

Gasztony. Szerk: *Kuntár Lajos*. Kiadja az Önkormányzat 2000. 176 old.

Gál József: Az Apollótól a Saváriáig. Szombathelyi mozitörténet. Kiadja a Savaria Moziüzemeltető és Szolgáltató Kft. Szombathely, 2000. 108 old

Gál József: Üdvözlés Szombathelyről: képek a város XX. századi történetéből. Savaria Tourist, Szombathely, 2000. 147 old.

Geosits Hermina: Bucsui emlékműzeik. Bucsú, 1999. 36 old. – Községtörténet.

Gerencsereik földjén. Magyarszombatfa – Gödörháza – Métnepusztá múltja és jelene. Szerk.: *dr. Horváth Sándor*.

Gombás Imre Gábor: Vasalja története 1945-ig/Vasalja néphagyományai. Szerk.: *Tóth Jenő*. Határmenti Kulturális és Faluszépfő Egyesület. Kemenestetődfő, 2000. 98 old.

Gulner László: Lukácsháza évszázadai: 1283-1999. Önkormányzat, 2000. 199 old.

Harangozó Imre (szerk.): „Ott hul éltek vala a magyarok...” Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából. Az Ipolyi Arnold Népfőiskola kiadása. Újkígyós, 2001. 320 old. – *Harangozó Imre*: Előszó; *U. ő.*: A névhasználatról; *Lükő Gábor*: Moldva alapításának mondáihoz; *Barabás Endre*: Etlközi levelek; *Rubinyi Mózes*: A moldvai csángókról; *U. ő.*: Csángó nyelvmélekek; *Halász Péter*: Szabófalva helynevei; *Piro Krisztina*: Archaikus imádságok szövegvizsgálata; *Demény István Pál*: A hejgetés meg a számánék; *Wichmann Györgyné*: Moldvai csángó

menyegző Szabófalván; *U. ő.*: A moldvai csángók babonás hitéből; *U. ő.*: A moldvai csángók szokásaiból; *Harangozó Imre*: Halott körüli szokások a moldvai magyarok hagyományában; *Lükő Gábor* levele Lajtha Lászlóhoz; *Harangozó Imre*: „Hiszen nyámoszak valánk...”; „Sze a miszébe isz magyarul imádkoztak!”; Gyógyító és ráolvasó szövegek; Archaikus imádságok; Hejgetés; Siratások; Szentese énekek; Mongyikálások; Olgosztatások; Közmondások Lükő Gábor gyűjtéséből; Világi énekek, népdalok; Mondák, hiedelemszövegek; *Sarusi Mihály*: Vagabundkorzó.

Honismeret. Módszertani kézikönyv. Szerk.: *Kissné Király Piroksa, Urbancsokné Batta Zsuzsa*. Bibo Kiadó. Miskolc, 2001. 197 old.

Hrvatski kalendar, 2000. Szerk.: *Milica Klaić-Taradija*. Mikszáth Kiadó. Salgótarján, 1999. 208 old. (horvát és magyar nyelvű) – A tartalom-ból: *Hergovine, Vince*: A szombathelyi horvát kisebbségi önkormányzat kultúraszervező tevékenysége; *Kohut, Miklós*: A horvát kisebbségi kultúra megőrzése Szentpéterfán; *Krizmanić, Stjepan*: Horvát-zsidány rövid falutörténete; *Peresznye rövid falutörténete*.

Itt élnek kell...Tízéves a Palóc Társaság. Szerk.: *Z. Urbán Aladár*. Kiadja a Társaság. Ipolyvárbó, 1999. 159 old. – *Z. Urbán Aladár*: Bevezető; *Mács József*: Pataki szellem; *Beke György*: Mi is a nemzet szellemi-lelki egysége?; *Németh Zoltán*: A szülők földje; *Bakay Kornél*: A történész hivatása ésefelelőssége; *Kiss Dénes*: Árpád apánk a vezér; *Csete György*: A jó palócok; *Budai Ilona*: Az ének a lélek vállalkozása; *Kocsis István*: Az írásról, a drámáról, a szakrálisról, a metafizikáról, sorskérdéseinkről; *Molnár V. József*: „Cyertek látásomra!”; *Kiss Irén*: Európa bennünk van; *Németh János István*: A Palóc Társasághoz.

Jászfákóhalma története (1902-1935). *Fodor Pista Kiskönyvtára II. 8.* Jászfákóhalma. 2000. 16 old.

Jászfákóhalma története (1936-1962). *Fodor Pista Kiskönyvtára II. 9.* Jászfákóhalma. 2001. 16 old.

Justh Zsigmond nyomában. Írta és szerkesztette: *Pongó Bertalan, Gáborosi Füzetek 1.* Gáboros, 2000. 96 old.

Keresztúrinné Pintér Mária: A Szombathelyi Nemzeti Színház története. Műsorának repertóriuma bibliográfiával, 1880-1907. Kulturális Unió Alapítvány. Szombathely, 2000. 226 old.

Kiss Sándor: Nemescső. Kiadja az Önkormányzat, Sárvár, 2000. 57 old.

Kovacsics József: Szentgotthárd és környéke. Település- és népességtörténeti lexikon. KSH. Bp., 2000. 495 old. – Szentgotthárd környéki, dél-bur-

genlandi, őrségi és vendvidéki falvak és nemzeti-segek (1183–1995).

Kónya Ádám: A Mikóból indultak... Medium Kiadó, 2000. 84 old. – A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumból kikerült neves személyiségek gyűjteménye.

Körmend. Városkalauz térképpel. Szerk. *Hévízi Mónika és Kertész Csaba.* Publi-City „1492”. Bp. 1999. 20 old.

Kőrösi Csoma Sándor és a magyar történelem útjai. Szerk.: *Gazda József.* Kiadja a Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Alapítvány. Kovászna, 2001. 229 old. – *Szilágyi Ferenc:* Tibeti éj; *Kesztyűs Tibor:* Kőrösi Csoma kézírásos szövege Göttingenben; *Csetri Elek:* Kőrösi és az Akadémia; *Bernard le Calloc'h:* A teheráni brit követség Kőrösi Csoma Sándor ottlétekor; *Gálfintai H. Judit:* Kőrösi Csoma Sándor és a tibeti valóság; *Bernard le Calloc'h:* A szikkimi Teráj Kőrösi Csoma Sándor korában; *Marcell Péter:* Kőrösi Csoma Sándor utolsó úttelevele; *U. ő.: Campell Dr.,* Csoma Dardzilíngi pártfogója; *Demény István Pál:* A honfoglalás a folklórfilológus szemszögéből; *Bernard le Calloc'h:* Az Asperes-Les-Corps-i magyar vitéz sírja a kalandozások idejéből; *Harangzó Imre:* „Két fa között besütött a holdvilág...” (Szempontok a Szent István előtti magyar hitvilág vizsgálatához egy mezőszégi népdal kapcsán); *U. ő.: „Elmentem a Szent Están templomába...”* (Szent királyaink tisztelete a moldvai magyarság körében); *Vincze Zoltán:* A Nagyeniedi Kollégium udvarbírájának könyvtár: adalék a felvilágosodás erdélyi fogadtatásáról; *Gaál György:* Pillantás a reformkor Erdélyére (Vörösmarty 1845-ös erdélyi körútja Deák kíséretében Wesselényi vonzásában); *Gyóffy Dénes:* Nagyenied pusztulása 1849-ben; *Olosz Katalin:* Az őshazakeresés megítélése az 1848-49-es szabadságharc leverését követő esztendőkből; *dr. Bárdi László:* Magyarul beszélő népek Távol-Keleten, Ordos térségében? *Fábián Ernő:* A kisebbségi lét: halálhoz mért lét (Töprengések, elmélkedések, a történelemtől, magyarságról). *A Kőrösi Csoma Sándor Emlékérem* kitüntetettjei és előadásai; *Csetri Elek* (Beszéde a csomakőrösi emlékünnepeken); *Bernard le Calloc'h* (Hogyan szerettem meg Csomát); *Szilágyi Ferenc* (Csokonai és Csoma vonzásában); *Marcell Péter* (Miért kutatom Kőrösi Csoma Sándor életét és munkásságát?); *Kubassek János* (Első „találkozásaim” Kőrösi Csoma Sándorral)

Kőszeg, 2000: egy szabad királyi város jubileumára. Szerk.: *Bariska István* és *Söptei Imre.* Polgármesteri Hivatal. Kőszeg, 2000. 385 old. – *Bariska István:* A szabad királyi várossá válás: a várossá emelés (1648) előzményeiről, a város új státuszából fakadó politikai és gazdasági változásokról; *Benkhard Lilla, B.:* A kőszegi védműrendszer: a XV-XVI. században épített védelmi rendszerrel;

Dominkovits Péter: A kőszegi posztógyár a reformkorban: a Kőszegi Posztó- és Gyapjuszövetgyár történetéről (1845-1864); *Élő Antal:* Kőszeg közigazgatásának története 1945 és 1990 között; *Hermann Róbert:* Újabb adatok és szempontok Kőszeg „kapitulációjának” kérdéséhez (A Todorovic-hadoszlop átvonulása Moson, Sopron és Vas megyén 1848 októberében): az 1848. októberi horvát visszavonulás történetéről; *Kóta Péter:* Vas megye városai a XIII-XIV. században: a városok gazdasági, politikai életéről; *Mentényi Klára:* Kenezánsz építészet Kőszegen: a város építészetéről a XVI. szd. végén és a XVII. században; *Molnár András:* Kőszeg polgárőrsége 1848 tavaszán; *Óry Ferenc:* A trianoni békediktátum hatása Kőszeg gazdasági életére az 1920-as évek első felében; *Söptei Imre:* Kőszeg szabad királyi város törvényhatóságának utolsó éve (1865-1876); *Tilcsik György:* Adatok Kőszeg polgárságának összetételéhez (1781-1848): a XVIII-XIX. századi polgárság összetételéről foglalkozás, származás, életkor, vallási hovatartozás szerint, összehasonlítva a szombathelyi adatokkal; *Tóth László:* Az önkormányzatiság újalakítása Kőszegen (1990-1998).

Kubinszky Mihály – Lovász István – Villányi György: Régi magyar villamosok. A történelmi Magyarország közúti vasútai a kezdettől a II. vh. végéig. Budapesti Városvédő Egyesület. 2000. 362 old.

Látnivalók Vas megyében. Vas megye útikönyve praktikus tanácsokkal. Főszerk.: *Boda László, Orbán Róbert.* Well-Press, 2000. 186 old.

Lőrinczi Etelka: Fejezetek Árapatak népi életéből. *Kriszta János Néprajzi Társaság Könyvtára.* Kolozsvár, 2001. 201 old.

Magyar néprajz II. Gazdálkodás. Főszerk.: *Paládi-Kovács Attila,* szerk.: *Szilágyi Miklós,* munkatársai: *Égető Melinda, Kupó Jenő.* Akadémiai Kiadó. Bp. 2001. 1170 old. – *Paládi-Kovács Attila:* Előszó; *Gunda Béla:* Vadnövények gyűjtése; *Gunda Béla-Szilágyi Miklós:* Vadászat; *Gunda Béla-Kotics József:* Méhészet; *Solymos Ede-Szilágyi Miklós:* Halászat; *Paládi-Kovács Attila:* Parasztagadás, paraszti üzem; *Petersák Tivadar:* Erdőgazdálkodás; *U. ő.: Rétgazdálkodás; Balassa Iván:* Gabonatermesztés; *Selmeczi-Kovács Attila:* Szántóföldi kapáskultúrák; *Szilágyi Miklós:* Kerti növénytermesztés; *Andrásfalvy Bertalan:* Gyümölcskultúra; *Égető Melinda:* Szőlőművelés és borászat; *Paládi-Kovács Attila:* Állattartó gazdaságok, Lótarítás, Szarvasmarhatartás; *Szabadfalvi József:* Juhtartás, Sertéstartás; *Paládi-Kovács Attila:* Baromfitartás; *Szabadfalvi József:* Kutyá- és macskatartás; *Paládi-Kovács Attila:* Híradás, közlekedés, szállítás; *Gráfik Imre:* Víz közlekedés és szállítás.

Magyarország legfontosabb növénygyűjteményei. Arborétumok és botanikus kertek. Fel. szerk.: Bp. 1999. 55 old.

Matyikó Sebestyén: Dr. Zákonyi Ferenc a Balaton szolgálatában. *Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 2.* Balatonfüred, 2001. 75 old.

Máramarosi Hírnök. Millenniumi Album, 2000. Kiadja a Hollósy Simon Művelődési Egylet. Máramarossziget. 2000. 154 old. – *Losonczi Miklós:* Tisztelet Hollósy Simonnak; *Cseriné Lingvaj Klára:* Lővei Klára, a magyar nőnevelés úttörője; *Balogh Béla:* Adatok Máramarossziget magyar műkedvelő színjátszó történetéhez (1821-1847); *Zolopcsuk Róbert:* Máramarossziget templomai; *Zahoránszki István:* A helyi önkormányzatok; *Csernátoni Attila:* A máramarosszigeti turisztikai objektumok értékesítése – erős pontok, lehetőségek; *Skurka Mária:* Felsővisói tudósítás; *Melega József:* Az aknasugatagi bányászat rövid története; *Debreczeni L. Zoltán:* Bányatelepülésünk szép határa; *Nagy Gyula:* Nagybocksó; *Kósa Gyula:* Pálosremete falvai; *Ekkert Erzsébet:* Aknasugatagról; *Berszán Rudolf:* Hagyományörzs Hosszúmezőn; *Nagy Gyula:* Pünkösdi bál Rónaszéken; *Zahoránszky Ibolya:* Hollósy Simon Művelődési Egylet; *Takács Jánosné:* A Máramarosszigeti Leövöy Klára Református Nőszövetség; *Kovács László:* Ferences élet; *Éva Erzsébet:* Máramarosszigeti Caritas; Beszámoló a Hollósy Simon Művelődési Egylet évi munkájáról.

Miért Zakaj? *Lendvai füzetek 16.* Kiadja a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva, 1998. 95 old. – A XX. században a Muravidéken meghurcolt magyarokról és szlovénekről.

Mindszent természeti, épített és kulturális öröksége. Szerk.: *Fuchszné Benák Katalin.* Kiadja a Keller Lajos Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény. Mindszent, 2000. 81 old. és 21 kép.

Mit tudunk magunkról? Válogatás a Magyar Művelődési Társaság és a Magyar Művelődési Intézet pályázatára érkezett írásokból. Kiadja a MMTI és a MMI. Bp. 1999-2000. 385 old. – *Adamecz László* (Iatabánya): Keresd a lehetőséget, amelyben magad és mások boldogságát megleled; *Horváth Dezső* (Szeged): Barátságomlesztő Zombói Népfiskola; *Szent István* (Hódmezővásárhely): Polgári körök, civil szervezetek szerepe a társadalomban az 1800-as évek második felében és ezen században napjainkig; *Nagy Ibolya-Nagy Zoltán* (Gyergyócsomafalva): Mit tudunk magunkról?; *Győri János – Győri Jánosné* (Jászkisér): Jászkiséri Honismereti Krónika 1970 – 1999; *Tóth Ferencné* (Szolnok): A Kamasz-Tanya Gyermek és Ifjúsági Egyesület; *Kereszti Ferenc* (Kistarcsa): A Kistarcsai Kulturális Egyesület; *Korcsmáros Györgyné* (Kolontár): Negyvenhét évvel ezelőtt történt; *Nagy János* (Tokaj): Hat évtized a közművelődés szolgálatában; *Matyó Márta* (Gyömör): A Rákóczi-hagyó-

mányokat ápolók gyömöri közössége; *Sarkady Gábor* (Szatmárcseke): A szatmárcsekei fúvószenekar; *Szloboda János* (Zenta): Mit tudunk magunkról?; *Kuti Andrea* (Szob): A szobi Danubius Táncegyüttes; *Dienes Jenő Attila* (Iatabánya): A tatabányai Bányász Képzőművészeti Kör; *Szép Magdolna-Kis Anita-Mészáros Zsuzsa:* HungaroStudio 105.0 MHz; *Dr. Balla Ferenc* (Bezdán): Bezdánban történt; *Szabó Szabados Ilona* (Ada): Az Adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 30 éve; *Jankovits Jenő* (Gyöngyös): A gyöngyösi Játékszín; *Mészáros Zoltán* (Törökkanizsa): Mit tudunk magunkról.

Moldvai magyarok, csángómagyarok. Társadalom, gazdaság, kultúra. Szerkesztette és fényképezte: *Farkas Tibor.* Gödöllő, 2000. 66 old.

Nyelvi illem – nagyszüleink korában. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból. Szerk.: *Balázs Géza és Grétsy László.* Kiadja a NKÖM. Bp. 2001. 196 old. – *A Baár-Madas Gimnázium Beszélni nehéz! Szakkörei:* Nyelvi illem – nagyszüleink kiskorában; *Bieber Márta:* Engedelmisség, engedetlenség; *Brauch Magda:* Nyelvi illem Aradon és környékén; *Del Medico Imre:* Tegeződés, megszólítás, levelezés; *Durucz Istvánné:* „Az eltűnt idő nyomában...”; *Erdély Judit:* „Így tudom, így mondom”; *Gellénné Körösi Eszter:* A békésiek nyelvi illemtanáról; *Gosztonyi János:* Neológ izraelita polgárok beszéd-szokásai 1930 és 1944 között; *Koszorúné Szigeti Szilvia:* A nyelvi illem Pölöskefőn; *Latak István:* Erkölcösségre neveltek bennünk; *Magyarlaki Józsefné:* „Szólj! S ki vagy, elmondom”; *Marsoszki Viktória:* A múlt értékeit meg kell mutatni; *Móricz Ilkó:* A kárpátaljai Nagydobrony nyelvi illemtana a második világháború előtt; *Pádár Éva:* A nevelődés (nevelés) illemtana Jászdózsán; *Rónaky Edit:* Ajándékba kapott anyanyelv; *Schrim Anita:* Társadalom és nyelvi illem; *Útő Lajosné Gyarmathy Piroksa:* Bencéd és népe nyelvi illeme.

Nyugat-Dunántúl. Készítette: *Beretvási Mihályné* és mások *Magyarország kistérségei.* Kiadja a KSH Győr-Moson-Sopron-, Vas-, Zala Megyei Igazgatósága. Győr, Szombathely, Zalaegerszeg 2000. 80 old. – A kistérségek településszerkezetéről, népességéről, gazdaságáról, intézményrendszeréről.

Orosz Károly: Tanulók a vasút vonzásában. 125 éves a vasúti szakképzés. Savaria Szakközépiskola. Bp.-Szombathely, 2000. 271 old.

Peja Győző dr.: Észak-Magyarország (Válogatott geomorfológiai tanulmányok). Válogatta és sajtó alá rendezte *dr. Frisnyák Sándor és Fábán József.* Miskolc-Nyíregyháza, 2000. 255 old.

Pócs Éva (szerk.): Két csíki falu néphite a századvégen. *Örökség II.* Európai Folklor Intézet – Osiris, Bp. 2001. 459 old – *Pócs Éva:* Előszó; *Graf Orsolya:* A hiedelmek szerepe; *Vidák Tünde:* A szüle-

tés; *Jankus Kinga*: A visszajáró halottak; *Hesz Ágnes*: Kapcsolatok a halottakkal; *Mondok Ágnes*: Adatok egy gyógyítóasszony világméppé; *Derjanecz Anita*: Jóslások és előjelek; *Györgydeák Anita*: A rontás szociálpszichológiája; *Pócs Éva*: Átok, rontás, divináció; beszorkányság a vallás és a mágia katrán.

Rálátás. Zsákai helytörténeti-honismereti, kulturális tájékoztató. Szerk.: *Dankó Imre*. Zsáka 2001. 1. – *Dankó Imre*: Joan Drago^o – Dragos János emlékezete; *Balázs Géza*: Mi lehet a magyar nyelv szimbóluma?; *Csorba Dávid*: Sajószentpéteri István prédikációinak néprajzi jellegzetességei; *Jordán Sándor*: A zsákai juhászok II.; *Cs. Szabó István*: Tárnyak és történetek; *Major Zoltán*: Forrásközlés Zsáka és környéke történetéhez.

Rozsnyói Kalendárium 2001. Összeállította és szerkesztette: *Ambrus Ferenc*. Pákh Press, 2001. 100 old. – A tartalomról: Jeles napok a naptárban; *Hegedűs Géza*: Géza fia István, a magyarok legelső királya; A rozsnyói csodaóra (legenda); *Tököly Gábor*; *Andrássy Dénes* és *Franciska* nyomában; *B. Kovács István*: A Drázus-parti Athén jeles és jeltelen személyei; *Kozsár Sándor*: „S hűn állni meg lsten s ember előtt.” A Rozsnyói Református Egyházi Alapiskola története; *Ambrus Ferenc*: Elment Bollobás Béla Tanár úr; *Fáby Zoltán* nevét vette fel a rozsnyói magyar állami alapiskola; Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc ünnepei Rozsnyón; *Kopjafaavató* Gömörhorkán; A Szlovákiai Magyar Pedagógusok VI. Országos Találkozója; 25 éves a pelsőci női kórus; Történeztalálkozó Rozsnyón; Húsz éve alakult a Búzavirág Néptáncegyüttes; Látogatható a Buzgó-barlang; Tárnyakosok II. Világtalálkozója; *Petőfi-emléktábla* avató Pelsőcön; *Nyári tábor* és millenniumi fesztivál *Krasznahorkán*; *Falunapok Szilicén*; Millenniumi ünnepség Pelsőcön; Millenniumi ünnepség Rozsnyón; I. Jólélesi *Gruya Napok*; I. Csermosnya-menti Fesztivál; A Rozsnyó és Vidéke Alapítvány házatavatója; *Rákóczi Ferenc Emléknap*.

Ruzsa története és népelete. Szeged, 2001. – *Gaskó Béla*: Ruzsának és tágabb környezetének természeti értékei; *Kiss Tímea*: Ruzsa természeti földrajza; *Szegfű László*: A ruzsai táj története a török-kor végén; *Géczy László*: Ruzsa (Csorva) a török kiűzésétől a forradalom és szabadságharc leveréséig; *Géczy Lajos*: Ruzsa (Csorva) története a forradalom és szabadságharc leverésétől az I. világháború befejezéséig; *Farkas Csaba*: Ruzsa társadalma és a térszerkesztés; *Lábecz László*: A község fejlődése; *Pál Ágnes*: Vidéki átalakulás Ruzsa példáján. *Duró Annamária*: Társadalomföldrajzi pillanatkép a ruzsai tanyavilágról; *Kristóné Fábán Ilona*: Ruzsa község földrajzi nevei; *Juhász Antal*: A tanyák települése és élete a XVIII. századtól napjainkig. *Fodor Ferenc*: Gazdálkodás a ruzsai homokon; *Bárkányi Ildikó*:

Az esztendő jeles napjaihoz és az élet fordulóihoz fűződő hagyományok; *Jaksa Helga*: Adatok Ruzsa vallásos életéhez.

A Savariá Nett-Pack ötven éve: 1949-1999. Szerk.: *Treiber Mária*. Fotó: *Benkő Sándor*, *Bognár István*. Szombathely, 2000. 200 old.

Silling István: Megszentelt jeleink. A 250 éves Kupuszina szabadtéri vallási emlékei. Kiadja a *Petőfi Sándor Művelődési Egyesület*. Kupuszina. 2001. 38 old, és 42 kép.

Somkuthy Ferenc – Tóth József: Vas megye arborétumai és kúriakertjei. *Vas megye különleges természeti és műemléki értékei 1.* Kiadja az *Életünk – Faludi Ferenc Alapítvány*. Szombathely, 21000. 2344 old.

Sólymos Szilveszter: Pannonhalma település élete egy közel kétszáz éves napló tükrében. Pannonhalma, 2000. 92 old.

Sylvester Lajos: Csupa csapás az élet. Az elsorvadat moidvai magyar oktatás és a csángó szétajzások könyve. *Kalácsa Könyvek*. Sepsiszentgyörgy, 2000. 301 old.

Szabadfalvi József: Pásztorcsanakok Észak-Magyarországon. Kiadja a *Herman Ottó Múzeum*. Miskolc, 2001. 125 old.

• **Szávai Géza**: Székely Jeruzsálem. *Point Kiadó* Bp. 2000. 443 old. – A székely szombatosokról.

Szalfő története. Szerk.: *Hortváth Sándor*. Kiadja a *Képviselőtestület*. Szalfő. 2000. 328 old.

Szentpéteri Sámuel: A pelsőci ev. Ref. anyagyház rövid története. Kiadja a *Pro Pátria Pelsőciensis Társaság*. Pelsőc, 2000. 52 old.

Szójátékos anyanyelvünk. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból. Szerk.: *Balázs Géza* és *Grétsy László*. Kiadja a *NKÖM Bp.* 2001. 183 old. – *Bence Imre*: Ez-Az; *dr. Czövek Judit*: Nyelvtörök, csúfolók; *Csányi János*: Nyelvi lelemények az intreneten; *Csikós József*: Szójátékos viccek Nagyalacsonyból; *Faltyné Ujvári Anna*: Izsák, Bizsák, Ábrahám; *dr. Juhász Attiláné*: Szójátékos viccek a javából; *Mestery Rita*: Kemenesaljai falucsúfolók; *Molnár István*: Népi találs kérdések a Jászságban; *Náray-Szabó Márton*: Nem indul a Volga!; *Pappné Vöneri Erzsébet*: Nyelvtörő mondókák; *Penckőfőné Panykó Mária*: Kárpátaljai névcsúfolók; *Rácz Sándor*: A mondókák fenntartója a rím; *Schweighardt Zsanett*: Nyelvi humor az iskolában; *Szigetvári János-Szigetvári Krisztián*: Állati, neves, történelmi és egyéb szójátékok; *Thoroczky Miklósné*: Nyelvtörök és a beszéd javításának szolgálatában; *Tóth Béla*: Névdicsérő és névcsúfoló mondókák.

Tamási Judit (szerk.): Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a múltakat. NKÖM és OmvH. Bp. 2000. 274 old. – *Mentényi Klára, F. – Benkhard Lilla, B.:* Kőszeg: Chernel-ház: A műemléképület történetéről és helyreállításáról; *mentényi Klára, F. – László Csaba – Samu Viktória:* Uraiújfalu. Szentivánfai római katolikus templom; *Mezey Alice, D.:* Ják: a bencés apátsági templom műemléki együttese – Múzeumi kiállítóléte az Apáti házban; *Valter Ilona:* Balogunyom: Nagyunyomi római katolikus templom.

10 éves a csíkszeredai József Attila Általános Iskola (1990-2000). Csíkszereda, 2001. 84 old. – A tartalomról: *Fekete Krisztina, Gergely Izabella, Dénes Katalin:* „...élénk színfolt emlékeink térképén”; *Borbáth Erzsébet:* „...újra megszülettem magyaroknak...” A moldvai csángó gyermekek magyar nyelvi alapképzésének tapasztalatai 1990 és 2000 között a József Attila Általános Iskolában;

Toronyi Általános Iskola jubileumi évkönyve. Szerk.: *Csöke Árpádné.* Kiadja az Iskola. Szombathely. 2000. 91 old. – 125 éves az iskola.

Tóth Boldizsárné: Pacsirtadal. Vallomások egy tanyai iskoláról. Szerk.: *Dr. Órsi Julianna.* Kiadja az Alföld Kutatásáért Alapítvány. Kisújszállás. 1998. 176 old.

Tóth Boldizsárné: A pacsirta újra szól. Szerk.: *dr. Órsi Julianna.* Kiadja az Alföldkutató Alapítvány. Kisújszállás. 2000. 208 old. – A mezőtúri tanyavilág iskoláiról.

Tóth János: Szentpéterfa. Egy nemzetiségi település szociológiai és történeti képe. *Kisebbségkutatás könyvek.* Lucidus Kiadó. Bp. 2000. 190 old.

Ujváry Zoltán: Kis folklórtörténet IV. *Néprajz Egyetemi Hallgatóknak 23.* Szerk.: *Bartha Elek.* Kiadja a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2001. 156 old. – *Gaal György; Majláth János; Mednyánszky Alajos; Szvorényi József:* Magyar proverbiumok *Gaal György:* Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen, deutsch, englisch, latein, italienisch, französisch und ungarisch Wien, 1830) c. kötetéből. Három mese *Majláth János:* Magyar regék, mondák és népmesék (Pest, 1864) c. kötetéből; Két monda *Mednyánszky Alajos* kötetéből.

Varga Géza: Mítoszok őre, Velemér. Barangolás az Őrség művészeti és történeti emlékei között. *Írástörténeti tanulmányok.* Kiadja az Írástörténeti Kutató Intézet. Bp. 2000. 16 old.

A Vasi-Hegyhát: kalauz turistáknak és természetbarátoknak. Szerk.: *Boda László és Orbán Róbert.* Szombathely, 2000. 184 old.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális Folyóirata. Kiadja Vas Megyei Közgyűlése. Szombathely, 2001. 2. 131-256. old. – *Brenner Vilmos:* Koronás urának hű szolgálója volt csupán–Lehár Antal ezredes élete és működése 1918–1929 között; *Göncz László:* Muravidék, 1919 (A proletárdiktatúra időszaka a Mura mentén és a vidék elcsatolása); *Tóth Péter:* Egy elfeledett nyugat-dunántúli akadémikus (Adalékok Vass László pályaképehez); *Sylvester Lajos:* „Fogadott”, vagy igazi ösünk-e Sylvester János; *Molnár Judit:* Petőfi-kultusz Ostffyasszonyfán; *Szilágyi István:* A nagypénteki mosakodás kereszténysége; *Herényi István:* Bulcsu horka; *Dénes József:* Hozzászólás Herényi István írásához; *Szell Kálmán:* Történelmi állomások, jelzőkövek.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális Folyóirata. Kiadja Vas Megyei Közgyűlése. Szombathely, 2001. 3. 259-384. old. – A tartalomról: *Palkovits István:* Gondolatok a versenyképesség körül – Vas megye gazdaságáról; *Csapó Tamás:* A falvak helyzete Vas megyében; *Balogh Jánosné Horváth Teréz:* Pünkösdi lófuttatás Csepregen a XIX. század első felében; *Nagy Zoltán:* Körmendi agyagpipák; *Brenner Vilmos:* Közép-Európa barokk világa; *Tóth Zsuzsanna:* Az osztrák patrónus Magyarországon.

Vaskeresztes a millenniumig. Sajtó alá rendezte *Köbölkuti Katalin.* Kiadja Vaskeresztes község Német Települési Kisebbségi Önkormányzata. 2000. 313 old.

Vas megyei levéltári füzetek 9. Előadások Vas megye történetéről III. Szerk.: *Tilsik György.* Kiadja a Megyei Levéltár. Szombathely. 2000. 472 old. – *Bajzik Zoltán:* Az Elhagyott Javak Kormánybiztoságának működése Vas megyében 1945-től 1948-ig; *U. ő.:* A Vasvármegyei Honvédegylet története; *Bariska István:* Pénzintézetek és társadalmi környezetük a XIX. századi községekben; *U. ő.:* Vas megye városai a XV-XVI. században; *Bencsik Gyula:* „Middin rajtunk volt az Isten ostroma...”- az 1710/1711. évi pestisjárvány Vas megyében; *Dominkovits Péter:* A nemesség hitelviszonyai a XVIII. századi Vas megyében; *Fejzl György:* Közigazgatási tisztségviselők és a gazdasági elit Vas megyében a századfordulón; *Gaal Ferenc:* Az évszázad árvize Vas megyében 1965-ben; *Hermann Róbert:* A 44. és a 45. honvédszázaljak története; *Hudi József:* Nemesmagasi község önkormányzata a reformkorban; *Katona Attila:* „A csend helyreállítása” – Vas vármegye megszállása 1849 januárban; *Kóta Péter:* Áru- és pénzhitel Körmenten a reformkorban; *U. ő.:* Káptalani megyei, városi jegyzők a XVI-XVII. századi Szombathelyen; *U. ő.:* Királyválasztás: egyéni, családi, nemzeti érdek a középkorban; *U. ő.:* Tűzvészek és tűzoltalom a kora-újkorban Szombathelyen; *Mayer László:* Egy szombathelyi kereskedő – Stadler Károly – pénzbefektetései a század-

forduló tájkán; *U. ő.*: „Rend a községi ügyekben, műveltség és felvilágosodás” – a szombathelyi zsidóság neológ és ortodox irányzatának elkülönülése 1867-1871 között; *Molnár András*: Barcza Boldizsár honvéd őrnagy (1812-1895); *Söptei Imre*: Kőszeg követe az utolsó rendi országgyűlésen; *U. ő.*: Kőszeg szabad királyi város Főispáni Hivatala (1872-1878); *U. ő.*: A Kőszegi Takarékpénztár kegyes és közhasznú adományai 1848 és 1896 között; *U. ő.*: Viharágúkkal a jégverés ellen Kőszegen 1900-1917 között; *Tilcsik György*: Batthyány Gusztáv gróf kölcsönügylete 1842-ben; *U. ő.*: Az 1817. évi szombathelyi tűzvész; *U. ő.*: Tisztújítások és országgyűlési követválasztások a reformkorban Vas megyében; *U. ő.*: A Vas Megyei Képviseleti Bizottság megalakulása és összetétele 1848-ban; *Timás István*: Országgyűlési választások Vas megyében az 1930-as években; *Varga Nóra*: „A buja életnek gyakorlásából származni szokott veszedelmes nyavalek” Szombathelyen a századfordulón.

Végvári Lajos: Életem a vár alatt. Várostörténeti tanulmányok. *Műzemi Füzetek* 7. Szerk.: *Miklósi Síkes Csaba*. Sümeg, 1997. 134 old.

Vida István: Egy petesházi tűzér visszaemlékezése a II. világháborúra, 1941-1945. Kiadja a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Petesháza, Szlovénia, 1996-1998. 138 old.

Vincze Mária: Régio és vidékfejlesztés. Elmélet és gyakorlat. Presa Universitară Clujeană. Cluj-Napoca, 2000. 188 old.

Zalakaros. Szerk.: *Halász Imre*. Kiadja az Önkormányzat. Zalakaros, 2000. 447 old. – *Szirtes Lajos*: Előszó; *Lovász György*: Zalakaros természeti viszonyai; *Gyulai Ferenc*: Zalakaros és környékének növény és állatvilága; *Ördög Ferenc*: A Karos helységnév eredete; *Vándor László*: Zalakaros és környékének története az ősidőktől a török-kor végéig; *Halász Imre*: A település utolsó két százada; *Kerecsényi Edit*: Zalakaros népi értékei; *Novik Ferenc*: Adattár. Zalakaros társadalmi és tömegszervezeteinek, további intézményeinek történetéhez.

Zágorhidi Czigány Balázs: Szombathelyi urbáriumok és inventáriumok a XVI. századból a MOL. *Urbaria et conscriptiones gyűjteményéből*. Kiadja a Panniculus Régiségtani Gyulek. 2000. 217 old.



MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név:

Cím: irányítószám:

utca: házsám:

Az előfizetés díja egy évre: 840,- Ft
fél évre: 420,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364., tel./fax: 327-7761

Dátum:
.....
aláírás

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név:

Cím: irányítószám:

utca: házsám:

Az előfizetés díja egy évre: 840,- Ft
fél évre: 420,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364., tel./fax: 327-7761

Dátum:
.....
aláírás



Cserkészek a moldvai csángók között (ld. Sylvester Lajos írását)

